

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Katedra za antropologiju

Diplomski rad

Utjecaj kulture na ekonomiju Ruske Federacije i Republike Hrvatske

Влияние культуры на экономики Российской Федерации и Республики Хорватия

Influence of the culture on the economy of Russian Federation and Republic of Croatia

Studentica: Viktorija Bahmatova Nerlović

Mentor: dr. sc. Emil Heršak, izv. prof.

Komentorica: dr.sc. Željka Čelić, izv. prof.

ak. god.: 2017./2018.

U Zagrebu 26.07.2018.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Utjecaj kulture na ekonomiju Ruske Federacije i Republike Hrvatske* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr. sc. Emila Heršaka i komentorice dr. sc. Željke Čelić. Svi podaci navedeni u radu istiniti su i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Koncept kulture.....	2
3. Koncept ekonomije.....	7
4. Ekonomska situacija – Rusija.....	11
a) Carska Rusija.....	11
b) Sovjetsko razdoblje.....	18
c) Tranzicija.....	26
d) Nova Rusija.....	30
5. Ekonomska situacija – Hrvatska.....	35
a) Hrvatske zemlje u personalnim unijama.....	35
b) Međuratno vrijeme.....	44
c) Jugoslavija 1945.–1991. (DFJ, FNRJ, SFRJ).....	48
d) Tranzicija i Republika Hrvatska.....	54
e) Hrvatska i EU.....	56
6. Zaključak.....	58
7. Literatura.....	61
8. Sažeci.....	67

1. Uvod

Uvriježeno je mišljenje da je ekonomija egzaktna znanost koja može velikom sigurnošću predvidjeti rezultate i posljedice ekonomskih politika. Tijekom prvih promišljanja o ekonomiji, ona se definirala kao društvena disciplina povezana s bogatstvom, društvom i kulturom. Međutim, nakon takvih definicija, ekonomisti su stavili naglasak na bogatstvo što se odrazilo na definiranje nje same i na ekonomske ideje. Tek nedavno se ekonomija počela ponovno sagledavati i definirati kao društvena disciplina koja je usko povezana s kulturom, društvom i pojedincem. Društveno uređenje utječe na odnos i ekonomsku politiku države prema određenim slojevima. Kao primjer može se navesti oslobađanje od plaćanja poreza plemića i svećenika te nametanje poreza trgovcima i seljacima. Naravno, takva politika ima mnogo nesagledivih posljedica. Ona utječe na financijski položaj cjelokupnog stanovništva države. Kupovna moć većine stanovništva u takvim državama je niska, samim time oni obično ne mogu poticati razvoj gospodarstva, ne mogu se osamostaliti kupovinom zemlje niti otvoriti svoju radionicu i popraviti svoj položaj. Tako se stvara pretežno začarani krug iz kojeg je teško izaći.

Kako bismo prikazali utjecaj kulture na ekonomiju, izabrali smo Rusiju i Hrvatsku za primjer. U razdoblju od približno jednog tisućljeća prikazat ćemo skicu društvenih, političkih i kulturnih promjena koje su imale velik utjecaj na ekonomiju država te kako je ekonomija zauzvrat djelovala na društvo i kulturu.

U prvom dijelu rada predstaviti ćemo kratak razvoj definicija kulture i ekonomije. Današnja riječ „kultura“ je bazirana na izrazu „*cultura animi*“ koju je iskoristio starorimski orator Marcus Tullius Ciceron (106. – 43. g. pr. Kr.) u svom djelu *Tusculanae Disputationes* (45 g. pr. Kr.) kao poljoprivrednu metaforu za filozofski razvoj duše. U srednjem vijeku se kultura koristila u značenju obrađivanja zemlje, ali nakon prosvjetiteljstva se koristi u prenesenom značenju – kultura kao kultivacija čovjeka. Riječ ekonomija (grč. *οἰκονομικός*) se prvi put pojavljuje kod starih Grka. Prvi dio izraza, grč. *οἶκος*, značio je „dom“, dok nastavak, grč. *νομος*, ima značenje „zakon“, odnosno „regulirati, upravljati i organizirati“. Dakle, proizlazi da je prvotno značenje riječi bilo „upravljati domom“. Naravno, moderne definicije daleko su odmakle od prvotne ideje. U drugom dijelu analizirat će se društvena, ekonomska i politička situaciju u Rusiji. Treći dio posvećen je ekonomskoj situaciji i političkom kontekstu u Hrvatskoj. U posljednjem će se dijelu istaknuti i usporediti sličnosti između dvije, što i je cilj ovog rada.

2. Koncept kulture

Tijekom razdoblja europskog prosvjetiteljstva¹ ideja kulture definirana je kao kultivacija² sposobnosti čovjeka. Prosvjetiteljstvo je (1650.–1800.) vrijeme ekonomskih, socijalnih i intelektualnih promjena koje su obilježene rastom srednje klase i promjenama srednjovjekovnoga feudalnog sustava. Više-manje je do te ere život Europljana bio određen ediktima Rimokatoličke Crkve. Crkveni službenici legitimirali su položaj aristokracije, a aristokracija je vojskom štitila svoj položaj i položaj Crkve. Britanija je poseban slučaj jer su u ranim protestanskim zemljama bile druge pojave: postojala je drugačija dominacija aristokracije (npr. Henrik VIII.), a poslje i udari protiv katoličke crkve sve do 19. stoljeća. Francuski, njemački i škotski filozofi suprotstavili su se religioznom autoritetu, dogmatizmu i netoleranciji, napadali su apsolutnu dominaciju aristokracije, cenzuru, ekonomska i socijalna ograničenja te su predložili nove ideje o racionalizmu i progresu ljudske vrste³. Srednji stalež se emancipirao povećanjem svog bogatstva te time pokazao da se može izgraditi drugačije društvo.

U ovom razdoblju u europske jezike je uvedena riječ „kultura“ (prema *colo, colere, colou, cultus*⁴). U latinskom jeziku riječ „kultura“ vezana je uz agrikulturu, kultiviranje i kultivaciju tla. Rimljani su je najčešće koristili u značenju obrade zemlje. U prenesenom značenju, kao poljoprivrednu metaforu za filozofski razvoj duše – „*cultura animi*“, riječ se javlja u djelu Marcusa Tulliusa Cicerona (106. – 43. g. pr. Kr.) *Tusculanae Disputationes* (45 g. pr. Kr.). U 15. i 16. stoljeću u Europi riječ „kultura“⁵ koristila se u prvom značenju, obrađivanje zemlje, no kasnije se počela koristiti u prenesenom značenju, kultura kao razvoj čovjeka. Povijest razvoja ideje kulture paralelna je s razvojem koncepta civilizacije. Prosvjetiteljski filozofi uveli su pojam civilizacije kao suprotnost prirodi i životinjama, kao opis okruženja u kojem žive ljudi.

Mislitelji iz razdoblja prosvjetiteljstva bili su vrlo zainteresirani za istraživanje ljudske povijesti. Inspirirani djelima istraživača i ranih antropologa te otkrićem Amerika i

---

¹ „Prosvjetiteljstvo (fran. *Lumières*, njem. *Aufklärung*, eng. *Enlightenment*, tal. *illuminismo*), razdoblje u europskoj kulturnoj povijesti, odn. intelektualni i duhovni pokret u 17. i 18. st., temeljna značajka kojega je povjerenje u um i spoznatljivost svih prirodnih i društvenih pojava. Prosvjetiteljstvo je „zlatno doba humaniziranja“, u središtu kojega je čovjek (antropocentrizam) sa svojim duhovnim i tjelesnim moćima; pri tom se posebno ističe individualna odgovornost.“

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50722> (05.07.2018).

² Kultivacija – 1. obrađivanje, njegovanje, uzgajanje čega; usavršavanje, oplemenjivanje; 2. agr. obrada zemlje kultivatorom. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (22.07.2018).

³ Na primjer, škotski ekonomist, Adam Smith je zagovarao ekonomsku i tržišnu slobodu, Pierre Bayle, francuski filozof koji je zagovarao odvajanje znanosti od religije...

⁴ <http://latin-dictionary.net/definition/11097/colo-colere-colui-cultus> (23.07.2018).

⁵ lat. i tal. *cultura*, franc. i engl. *culture*, njem. i šved. *Kultur/kultur*, češ. i hrv. *kultura*, rus. i bug. *культура*.

opisima američkih Indijanaca kao „plemenitih divljaka“ i „prirodnih ljudi“, potaknuti su na istraživanje podrijetla ljudi. U kontekstu razvoja koncepta univerzalne civilizacije, francuski filozofi su riječi *civilité* (fran. pristojno civilizirano ponašanje) dodali novo, dodatno značenje: najviši mogući standard ljudskog ponašanja u usporedbi s ruralnim ponašanjem i ponašanjem „divljaka“. *Civilisation* je predstavljalo vrednovanje različitih stadija ljudskog ponašanja pa su francuski intelektualci 17. stoljeća počeli osmišljavati prve ideje u kojima je divljaštvo preko barbarizma vodilo u civilizaciju. Pojavila se tendencija osmišljavanja ljudske povijesti tako da su jedne grupe percipirane kao inferiorne, a druge kao superiorne (Mathu 2003: 16). Sankar Mathu smatra da je francuski filozof Michel de Montaigne prvi istaknuo da „divljaci“ predstavljaju prve stadije ljudskog razvoja (Mathu 2003: 83). Ideja „divljaštva“ postala je centralnim dijelom filozofije povijesti u 18. stoljeću.

Lewis Henry Morgan (1818.–1881.) predstavnik je znanstvenika koji su vjerovali da se kultura razvija prema univerzalnim fazama. Njegov najveći doprinos antropologiji proučavanje je srodstva među američkim Indijancima koje je iskoristio kako bi istražio razvoj čovjeka u etapi „barbarizma“. Razvoj društvenih veza nastao je evolucijom proizvodnje hrane i tehnologije te društvenim napretkom povezanim s promjenama u srodstvu. Morgan ih je „složio“ u niz od primitivnih do civiliziranih (barbarstvo, divljaštvo, civilizacija) (*Drevno društvo*, 1877.⁶).

Nasuprot evolucionizmu stoji pristup koji se fokusirao na raznolikost ljudskih društava. Njemački znanstvenici nastojali su istraživanjem običaja i institucija u njihovoj vlastitoj kulturi i etnografskoj literaturi objasniti povijest čovječanstva. Pojam „civilizacija“ koristili su za materijalni progres i društvenu strukturu, a „kultura“ za moral i umjetnost. Iako je važno naglasiti da je kultura osnova i za ekonomiju. Prema američkom antropologu Georgu Stockingu (1928.–2013.), korijen posebne karakteristike njemačke misli o ljudskom kulturnom razvoju leži u Johannu Gottfriedu Herderu (1744.–1803.) (1987: 20). Herder je predložio kulturni pluralizam, povijesnu specifičnost i kulturnu nemjerljivost kao kritički odgovor na homogene tendencije francuskih i britanskih filozofa. Jezik utjelovljuje manifestacije povijesnog kontinuiteta i osobnih interpretacija tradicija. Tradicija se prenosi učenjem, ali istovremeno se reinterpreтира (Barnard 2003: 119, 120). Herder ne čini razliku između duhovne i materijalne manifestacije kulture te inzistira na nepostojanju jedinstvenog standarda za vrednovanje kulture. Razlika između prosvijećenih i neprosvijećenih, kulturnih i nekulturnih ljudi je relativna (Barnard 1969: 313).

---

⁶ Izvorni naziv: *Ancient Society: researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization*.

Tek 1871. godine prvi put je predložena jasna definicija koncepta kulture. Edward Burnett Tylor (1832.–1917.) u knjizi *Primitivne kulture*⁷ (1871.) definirao je kulturu na sljedeći način: „Kultura ili civilizacija, uzeta u širokom etnografskom smislu, kompleksna je cjelina koja se sastoji od znanja, vjerovanja, umjetnosti, morala, zakona, običaja i bilo kojih drugih sposobnosti i navika koje je čovjek stekao kao član društva“ (Tylor 1871: 1). U istom poglavlju Tylor je jasno izrazio nastojanje da pozitivistički i empirički analizira našu povijest, odnosno pridržavao se evolucionističke paradigme: „Tijekom bavljenja racionalnom etnografijom, analizom uzroka kulturnih fenomena te zakona kojima oni podliježu, poželjno je što bolje sistematizirati shemu evolucije kulture“ (Tylor 1871: 20, 21). Njegova definicija ostala je aktualna još dugo, bez obzira na to što se dio znanstvenika nije slagao s evolucionističkim dijelom koncepta.

Jedna od najvažnijih karakteristika znanstvenog rada Franza Boasa (1858.–1942.) kritika je unilinearnog evolucionizma. Zahvaljujući geografskom obrazovanju, historijskom, relativističkom i holističkom pogledu na kulturu, Boas je odbacio tadašnju dominantnu paradigmu. Terenski rad ga je uvjerio da evolucija kulture predstavlja povijesni problem, cilj je odrediti podrijetlo kulture i koji elementi su posuđeni. Pažnju je usmjerio na razlike u načinima življenja i proučavanja kulture odvojeno od drugih. Jedinstvena kultura koju su predlagali evolucionisti, kod Boasa je postala pluralistička (Stocking 1968: 154). U eseju *The Methods of Ethnology* (1920) Boas je postavio temelje modernoga pluralističkog i relativističkog pogleda na kulturu. Odbacio je važnost bioloških tendencija te je smatrao da tradicije utječu na ponašanje pojedinca (Stocking 1987: 287). Međutim, nije odgovorio na koji način su kulture integrirane u cjelinu (Moore 1997: 50, 51).

Zahvaljujući utjecaju Boasa, antropolozi su počeli percipirati kulturu kroz raznolikost. Terenski rad i promatranje uz sudjelovanje zamijenili su isključivo teorijske tvrdnje. Boas i njegovi studenti (Alfred Kroeber i Edward Sapir) vjerovali su da se zakoni kulture mogu shvatiti isključivo istraživanjem što je više moguće različitih kultura i tek usporednom analizom tih kultura može se doći do općih zakona (Moore 1997: 66). Kulture koje su istražili, predstavljali su kasnije holističkim načinom u monografijama.

Razumljivo, u ovakvim uvjetima broj definicija kulture eksponencijalno je porastao. Alfred Kroeber (1876.–1960.) i Clyde Kluckhohn (1905.–1960.) 1952. godine nabrojali su 169 različitih definicija kulture te su ih svrstali u šest kategorija: deskriptivne, povijesne, normativne, psihološke, strukturološke i genetičke. Složili su se da se definicije

---

⁷ Izvorni naziv: *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom.*

fundamentalno ne razlikuju te da je zajedničko značenje set atributa i društvenih proizvoda koji su „ekstrasomatski“ i prenosivi nebiološkim mehanizmima (Kroeber, Kluckhohn 1952: 460).

U Velikoj Britaniji antropolozi su odbijali historijski pristup. Ugledni znanstvenici, kao što je Alfred Reginald Radcliffe-Brown (1881.–1955.), nastojali su disciplinu zasnovati na principima prirodnih znanosti. Antropologija bi trebala pronalaziti univerzalne zakone ljudskog ponašanja. Referirajući se na Montesquieua, Herberta Spencera i Émile Durkheima, Radcliffe-Brown je u svoju antropologiju uveo njihove ideje društvenog organizma, strukture i funkcije i definirao socijalnu antropologiju kao disciplinu koja proučava društvene fenomene koristeći metode slične fizici i biologiji (Radcliffe-Brown 1952: 188–204). On je koristio pojam kulture u smislu socijalizacije, učenja kroz življenje u društvu. Zanimalo ga je društvo u cjelini, odnosno struktura društava. Elementi društvene strukture su ljudi koji zauzimaju određeni položaj, a društveni odnosi stvaraju tu strukturu te su određeni normama, pravilima i običajima (Radcliffe-Brown 1952: 9, 10). Međutim, najvažniji koncept njegove teorije je funkcija, doprinos različitih elemenata društvu u cjelini. Radcliffe-Brown i Bronisław Malinowski (1884.–1942.) bili su jedni od glavnih mislioca funkcionalne škole u sociologiji i antropologiji. Metoda koju je predložio Malinowski većim se dijelom oslanjala na terenski rad. Iz vlastitih opažanja analiziraju se funkcije kulturnih institucija čiji je zadatak zadovoljiti ljudske potrebe (McGee, Warms 1996: 154). Glavna kritika funkcionalizma je upotreba organske analogije i korištenje apstraktnih modela kao da su empirijska *realia*.

Za razliku od prije kada je u disciplini prevladavalo nekoliko paradigmi, antropologija je nakon 1970-ih i 1980-ih godina 20. stoljeća prožeta velikom raznolikošću teorijskih perspektiva. Na promjene nisu utjecali samo globalni društveni i politički nemiri. Feminizam je ukazao na način održavanja sustava muške dominacije. Kulturalni studiji većim dijelom se bave proučavanjem zapadnih industrijskih i postindustrijskih društava te ukazuju na dihotomiju „visoke“ i „elitne“ kulture naspram „niske“. Stuart Hall, jedan od osnivača kulturnih studija, predložio je teoriju kružnog tijeka kulture u kojem se kultura proučava kroz simboliku, značenje i odnose moći.

Jedna od najutjecajnijih knjiga druge polovine 20. stoljeća sasvim sigurno je *The Interpretation of Cultures* Clifforda Geertza (1926.–2006.) izdana 1973. godine. U to vrijeme pojavila se kritika antropologije kao znanosti koja podržava kolonijalizam. Neki znanstvenici su čak sumnjali u korisnost koncepta kulture, smatrajući ga nejasnim. Američki antropolog Clifford Geertz predstavio je svoju interpretaciju koncepta koji je ubrzo postao popularan u svim humanističkim disciplinama: „Koncept kulture je esencijalno semiotički.

Vjerujući, kao Max Weber, da je čovjek životinja zamotan u mrežu značenja koje je sam stvorio, smatram da su te mreže kultura, a analiza nije eksperimentalna znanost u potrazi za zakonom, već interpretacija u potrazi za značenjem“ (Geertz 1973: 4, 5).

Za Geertza su u definiranju i objašnjenju koncepta kulture najvažniji pojmovi: sustav simbola i značenja. „U svakom slučaju, koncept kulture kojem sam sklon (...) označuje povijesno prenošene obrasce značenja koji su utjelovljeni u simbolima, sustavu naslijeđenih koncepata izraženih kroz simboličke forme prenesenih ljudskom komunikacijom, ovjekovječeni te razvijaju način odnosa i znanja o životu“ (Geertz 1973: 89). Geertz opisuje simbole kao nositelje koncepta, odnosno značenja. Simboli su dostupne formulacije ideja, apstrakcija nastalih na osnovi iskustva, utjelovljenja ponašanja, suđenja i vjerovanja (Geertz 1973: 91). Simboli su nositelji značenja, a značenja su društveno određena. Ukratko: „...kultura se sastoji od društveno određenih struktura značenja“ (Geertz 1973: 12). Glavni elementi njegove definicije kulture su: koncept kulture je semiotski te kultura je sustav simbola i značenja na osnovi kojih se ljudi izražavaju i određuju svijet oko sebe. Značenja su ukorijenjena u društvenoj strukturi. Kulturni i društveni aspekti ljudskog života su isprepleteni. Kulturni sustav je sustav značenja i simbola unutar kojeg se odvijaju društvene akcije, a društveni sustav predstavljaju obrasci društvene interakcije (Geertz 1973: 144, 145). Analiza kulture interpretacija je simbola i njihovih značenja. Prema Geertzu, odgovarajuća metoda simboličke analize je „gusti opis“, antropolozi analizom etnografske građe prolaze kroz slojeve značenja kako bi došli do značenja iz govornikove perspektive. Analiza kulture je interpretacija teksta, pretpostavljanje značenja, vaganje značenja i dolaženje do zaključaka na osnovi boljih pretpostavki (Geertz 1973: 12).

U desetljećima nakon što je Clifford Geertz redefinirao koncept kulture, novi interes za kulturu zahvatio je velik broj različitih znanstvenih disciplina. Ovaj „kulturni zaokret“ 1980-ih i 1990-ih najviše je inspiriran idejom kulture kao sustavom znakova, do tada samo je antropologija bila izravno povezana s kulturom (Bormel, Hunt 1999: 3–5). Antropolog Eric Wolf zauzeo je zanimljiv položaj u debati o kulturi kao sustavu simbola i značenja. On je zadržao stari, široki koncept kulture koji je postojao prije Geertza, ali kulturu je povezao s moći.

Koncept kulture ima dugu povijest. Tijekom različitih razdoblja predložene su različite ideje i vizije kulture. Pojam kulture pojavio se u vrijeme europskog prosvjetiteljstva kao koncept, osnovna ideja o evoluciji načina života ljudi. Taj koncept je dobio mnogo dodatnih značenja tijekom 19. i 20. stoljeća. Tijekom povijesti razvoja koncepta razvio se u više definiranu ideju ili koncept koji omogućuje akademskoj zajednici analizirati i

interpretirati načine života različitih zajednica. Različita pripisana značenja nisu zamjenjivala jedno drugo, nego su se nadopunjavala. U drugačijim povijesnim i kulturnim kontekstima određenim značenjima kulture pripisani su drugačiji aspekti.

Bez obzira na sve razlike u pogledima, ipak postoje neki generalni i važni aspekti koncepta kulture koje većina prihvaća. Neosporavani aspekti su: kultura je naučena i prenosi se s generacije na generaciju, kultura kao kolektivne ideje i vrijednosti. No, najopćenitija antropološka definicija kulture je prihvaćen način života ljudi. Kultura može biti definirana materijalnim i nematerijalnim fenomenima prema kojima društvo prepoznaje sebe.

3. Koncept ekonomije

Sama riječ ekonomija grčkog je podrijetla – *oikovoμικός* (lat. *oeconomicus*), prvi dio izraza, grč. *oikos* značio je „dom“, dok nastavak, grč. *vóμος*, znači „zakon“, odnosno „regulirati, upravljati i organizirati“. Dakle, proizlazi da je prvotno značenje riječi bilo „upravljati domom“. Općeprihvaćeno mišljenje je da pojam *ekonomija* prvi put spominje Ksenofont (427.–355. g. pr. Kr.) u djelu *Oikovoμικός* (lat. *Oeconomicus*). Sam naslov djela potaknuo je stvaranje pojma *ekonomija*, odnosno pojma *gospodarstvo*. Ksenofont je iznio neke tradicionalne helenističke ideje: loš pogled na trgovinu te divljenje poljoprivrednom i ratnom umijeću. Između ostalog iznio je zanimljive ideje o ekonomskim pitanjima.

U svom djelu Ksenofont kroz razgovor Sokrata s Kristobulom i gospodarom Ishomahom raspravlja o kućanstvu i o dužnosti gospodara kućanstva. Sokrat je rekao: „Nama se ono činilo, da je gospodarstvo ime nekom znanju; to se činilo znanje, kojim ljudi mogu kuće unaprjeđivati; kuća nam se činila to što svakolika imovina; za imovinu rekosmo da je to, što je svakome korisno za život; za korisno se našlo da je to sve čime bi se tko znao služiti“ (Ksenofont 1899: 311, 312). U nastavku slijedi razgovor između Sokrata i Ishomaha u kojem Sokrat poučava koje su uloge muža i žene, kako treba učiti ženu da upravlja kućanstvom, kako se odgajaju upravitelji imanja te kako se obavljaju razni ratarski poslovi. Muž obavlja poslove izvan kuće, dok je žena odgovorna za kućanske poslove. Gospodarevo je sve te se on služi čime želi. Njegov zadatak je da dobro upravlja svojom kućom i, uz veliku plaću, tuđom. Razgovarali su o načinima kako potaknuti ljude da dobro obavljaju svoje poslove: treba nagraditi dobro obavljen posao i lišiti posla one koji ne rade dobro. Potrebno je usaditi ljubav prema radu, ali i odgoj, darovitost i milost bogova (Heršak, Muftić 2016: 114, 115).

Dva tisućljeća kasnije škotski ekonomist i filozof Adam Smith (1723.–1790.) opisao je ekonomiju kao „granu znanosti za državnike ili zakonodavce“ (Smith 1776: 428) te je u

svojoj knjizi *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*⁸ objasnio relativna bogatstva različitih država i politika koje bi mogle obogatiti i ljude i vladare. U 18. stoljeću definicija ekonomije bazirane na bogatstvu dodatno se izoštrila. Kako se britanska industrijska revolucija razvijala i kako su se počele pojavljivati naznake industrijskog kapitalizma, ekonomija se počela baviti pitanjima izvan onoga kako povećati bogatstvo. Francuski ekonomist i poduzetnik Jean-Baptiste Say (1767.–1832.) prikazao je ekonomiju u širem spektru i definirao ju je kao znanost koja se bavi proizvodnjom, distribucijom i konzumacijom bogatstva. Iako se ekonomija nastavljala definirati kao njen predmet, počeo se pojavljivati i metodološki pristup. Na primjer, britanski politički ekonomist John Stuart Mill (1806.–1873.) objasnio je ekonomiju na sljedeći način: „Znanost koja prati znakove društvenih pojava koje proizlaze iz kombiniranog djelovanja čovječanstva za proizvodnju bogatstva, ako ti fenomeni nisu izmijenjeni težnjom za nekim drugim objektom“ (Mill 1844: 323). Ovdje je Mill definirao subjekt kao rezultat aktivnosti s određenim motivom, a sve ostale motivacije je isključio. No motivacije definirane na ovaj način, povezane su samo s bogatstvom. Prema Millu, akumulacija bogatstva ovisila je o određenim zakonima za koje se zna da su istiniti, na primjer njegov princip populacije – populacija će se povećavati brže od zaliha hrane.

Rasprave o bogatstvu nisu uvijek bile na razini nacije te se u 19. stoljeću počeo pojavljivati i individualni element. Na primjer, ako bogatstvo ima promjenjivu vrijednost, onda je promjenjiva vrijednost, a ne bogatstvo, fundamentalni fenomen. Ovo nam govori da se ekonomija bavi interakcijom pojedinaca u širem društvenom kontekstu. Za ovakvu definiciju borili su se Ludwig von Mises (1949.), Friedrich Augustus von Hayek (1976.) i James Buchanan (1964.).

Krajem 19. stoljeća došlo je do još veće orijentacije na individualni element i koncepte koji su bili više usmjereni na ljudsko ponašanje, a manje na bogatstvo. Austrijski ekonomist Carl Menger (1840.–1921.) rekao je da je ekonomija povezana s aktivnostima ekonomiziranog čovjeka (Menger 1871: 48). Za neke ekonomiste, kao što su William Stanley Jevons (1835.–1882.) i Alfred Marshall (1842.–1924.), ova promjena fokusa definicije dogodila se zahvaljujući mišljenju da je psihologija neophodna za shvaćanje ekonomskog fenomena. U ekonomskoj teoriji, promjena je objašnjena pojmom korisnost – kao opis odlučivanja i kao kriterij blagostanja. Jevons je opisao ekonomiju kao „računicu zadovoljstva i boli“ (Jevons 1871: vi). Ova usmjerenost na korisnost, kao kriterij blagostanja i okvir za

---

⁸ Izvorni naziv: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*.

odlučivanje, predstavlja sve veće okretanje individualizmu i napuštanju klasičnog razmišljanja. Čak i ekonomisti koji su se držali definicija baziranih na bogatstvu, koristili su koncepte s elementom „korisnost“ umjesto tradicionalnih baziranih na materijalnom bogatstvu.

Alfred Marshall je u *Principles of Economics* (1890.) iznio definiciju ekonomije koja je nakon njega postala dominantnom: „Politička ekonomija ili ekonomika je znanost o čovječanstvu u svakodnevnom poslu; istražuje one dijelove individualne i društvene aktivnosti koja je većim dijelom povezana s uspjehom i korištenjem materijalnih dobara... Stoga, s jedne strane je znanost o bogatstvu, a s druge, daleko važnije strane, znanost o čovjeku“ (Marshall 1890: 1.1.1–2). Ova definicija je bila velik pomak jer je Marshall tvrdio da je ekonomija primarno znanost o čovjeku. On nije istraživao samo individualne akcije nego je dao značenje i načinu na koji se čovjekov karakter mijenja pod utjecajem okoline i napravljenih odluka, razmatranja koja su odsutna u današnjoj ekonomiji.

Međutim, danas najčešće korištena definicija ekonomije je ona Lionela Robbinsa (1898.–1984). U djelu *Essays on the Nature and Significance of Economic Science* (1932.) definirao je ekonomiju na sljedeći način: „...znanost koja proučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i ograničenih sredstava, koji imaju alternativnu primjenu“ (Robbins 1932: 15). Njegovu definiciju kritizirali su za općenitost i uskost. Preširoka u smislu da nije istaknula razliku između ekonomije i drugih društvenih znanosti, a preuska jer je previše naklonjena teoriji i ne daje mnogo mjesta empirijskoj analizi, povijesti i institucijama. Kritičar Robbinsove definicije, Frank Hyneman Knight (1885.–1972.) rekao je da se ekonomija „...bavi društvenom organizacijom ekonomske aktivnosti“, putem sustava cijena ili pod slobodnim poduzetništvom (Knight 1933: 4). Knight je smatrao da su Marshallova i Robbinsova definicija preopćenite, tvrdeći da ekonomsko ponašanje ima poprilično uzak opseg u širem spektru ljudskog ponašanja.

Robbinsova definicija predstavlja promjenu fokusa na individualno ponašanje. Iako su se slične definicije pojavljivale, u literaturi su i dalje bila dominantna objašnjenja bazirana na bogatstvu i zamjeni.

U literaturi nakon II. svjetskog rata pojavljuju se barem četiri tipa definicija ekonomije: 1) ekonomija je ono što ekonomija radi; 2) definicije bazirane na nestašici (Robbins); 3) one zasnovane na bogatstvu; 4) definicija ekonomije koja se bavi racionalnošću (Parsons 1937: 757–775, Spengler 1948: 2, 3). Do 1960-ih još se mogla pronaći kritika Robbinsove definicije, ali ekonomisti su je polako počeli prihvaćati. Postupni prijelaz prema prihvaćanju definicije reflektira ekonomiju koja je postajala uža i formalnija. Tijekom rata

mnogi ekonomisti radili su sa znanstvenicima i inženjerima na rješavanju praktičnih problema (logistika i strategija). Hladni rat je nastavio taj proces jer je velik dio rada financirala američka mornarica i zrakoplovstvo. Do kraja 1960-ih godina, matematičke metode postale su sveprisutne u ekonomiji.

Na prijelazu u sljedeće desetljeće definicije su se promijenile. Dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju Paul Samuelson (1915.–2009.) nije predložio definiciju ekonomije, ali je napisao da ona odgovara na pitanja *što?*, *kako?* i *kome?* te je stavio naglasak na proizvodnju i distribuciju bogatstva. Fokus je stavio na društvenu razinu, a ne na individualnu, što nije ni iznenađujuće jer su autori još uvijek bili pod utjecajem rata i Velike depresije te naglasak na upravljanje nacionalnom ekonomijom. Campbell McConnell je definirao ekonomiju kao znanost koja se bavi izborom na društvenoj razini: „Uzimajući u obzir da su želje neograničene, a resursi ograničeni, ekonomija se može definirati kao društvena znanost koja se bavi problemom korištenja i upravljanja oskudnim resursima (sredstva za proizvodnju) kako bi se postiglo najveće ili maksimalno ispunjenje naših neograničenih želja (cilj proizvodnje)“ (McConnell 1960: 23). Samuelson je 1976. ponudio definiciju baziranu na tri originalna pitanja: „Ekonomija je znanost o tome kako ljudi i društvo vrše odabir, uz ili bez upotrebe novca, za upošljavanje oskudnih proizvodnih resursa koji bi mogli imati alternativne namjere, proizvode različita dobra i raspoređuju ih za potrošnju, sada ili u budućnosti, među različitim osobama i grupama u društvu. Ona analizira troškove i prednosti poboljšanja obrazaca raspodjele dobara“ (Samuelson, Temin 1976: 3).

Moderni ekonomisti ne prihvaćaju homogenu definiciju njihova predmeta. Manjak definicije ne mora predstavljati problem disciplini. Međutim, definicije mogu reflektirati put kojim autori žele da disciplina ide. Robbinsova definicija predstavlja njegov stav o tome kakva ekonomija mora biti. James Buchanan je vjerovao da Robbinsova definicija nije samo sumirala ekonomiju, već je i utjecala na njen razvoj (Buchanan 1964: 214). Bez obzira na to jesu li ekonomisti svjesni toga, podupiranje određenih definicija može ograničiti probleme za koje ekonomisti vjeruju da ih mogu legitimno riješiti, i ograničiti metode kojih se odlučuju pridržavati. U antropologiji su prve metode i teorije ekonomske antropologije nastale u sklopu istraživanja malih društava. Malinowski je istraživao prirodu recipročne razmjene istraživanjem ceremonijalnog sustava razmjene (*Kula*) na Papui Novoj Gvineji (*Argonauti Zapadnog Pacifika*, 1922.). Važno je istaknuti da je Malinowski predavao četrnaest godina u *London School of Economics* te su njegovi kolegiji bili uključeni u Kalendar kao neophodni kolegiji za B.Sc. Econ. i B.A. Antropologija i Sociologija. Ekonomska antropologija se

razvijala i interes znanstvenika se mijenjao i širio preme industrijaliziranim društvima. Danas antropolozi istražuju korporacije, banke i globalne financijske sustave.

4. Ekonomske politike u Rusiji i kulturne posebnosti

Ruski kapitalizam razvio se mnogo kasnije u odnosu na ostatak Europe, tek krajem 19. stoljeća. Iako je Rusija postigla velik razvoj industrije prije Oktobarske revolucije, ipak su glavni pokretači kapitalizma bili fragmentirani i podređeni državi. Odvajanje od ostalih kapitalističkih država kroz idućih 70 godina tijekom komunističke vladavine nije omogućilo stvaranje osnovnih uvjeta za razvoj kapitalizma. Zbog toga se smatra da Rusija nije imala „pravu“ buržoaziju i da Rusija nije imala poduzetnike do druge polovine 1980-ih godina.

Iako ove pretpostavke nisu bez osnove, ipak je pogrešno promatrati prethodnike današnjih ruskih kapitalista samo iz jednog kuta. Cyril Black (1983: 8) tvrdi da „...izazov predstavlja razlikovanje između forme i funkcije – pronaći osnovne uloge poduzetništva skrivene ispod različitih institucija i naziva koji mogu izgledati stranim ili nevažnim kada se gledaju iz perspektive Zapada“. Ovo mišljenje podržava i Alfred J. Rieber te predlaže da se ruski kapitalizam razmatra kao jedna od „alternativnih forma društvene evolucije unutar kapitalističkih ekonomskih sistema“ (1982: xx). Pretpostavka da je Rusija bila komercijalno i industrijski nerazvijena zemlja do 1830-ih godina znači da znanstvenici ne gledaju dalje od „posrednih društvenih struktura“ (Rieber 1982: xx) koje su igrale važnu ulogu u zasnivanju ruskog kapitalizma tijekom 18. stoljeća.

a) Carska Rusija

Većina autora, koji će biti kasnije navedeni, slažu se da početak ruskog poduzetništva možemo povezati s *gostima*, prvom grupom profesionalnih trgovaca koji se spominju u dokumentima iz 10. stoljeća. *Gosti*, prethodnici poduzetnika, u početku su bili većinom ruskog podrijetla, ali kasnije su i stranci dobili mogućnost steći taj naslov. Važno je naglasiti da su strani poduzetnici većinom bili prisutni u sferama kao što su agrikultura, vanjska trgovina, financije i industrija, dok su *gosti* bili angažirani u trgovini, robnoj razmjeni sa strancima, u novčanim zajmovima i maloprodaji. Gramatika ruskog jezika, koju je napisao stranac s ciljem da se Europljanima olakša komunikacija s Rusima, služi kao potvrda postojanja trgovačkih veza između Zapada i Rusije. Prvom gramatikom takvog tipa je bila

*Ruska gramatika*⁹ Heinricha Wilhelma Ludolfa (1655.–1712.) napisana 1696. godine (Brylina 2011: 70) te je izdana u Oxfordu. Trgovačke veze bile su moguće zahvaljujući privilegijima (putovati izvan države, posredovati u trgovini između Istoka i Zapada, porezne olakšice...) koje su imali *gosti* naspram ostalog stanovništva. Međutim, broj trgovaca je bio malen i zapravo ne možemo govoriti o trgovačkom staležu, točnije bi bilo govoriti o individualnim trgovcima i dinastijama. Zbog nepovezanosti ruskim je trgovcima bilo teško prodrijeti na zapadno tržište i konkurirati europskim trgovačkim savezima.¹⁰ Uz to, mali broj trgovačkih dinastija preživio je nakon dvije generacije zbog toga što nisu stvarali velike korporacije i što se nisu udruživali u kolektive. Ovakvo ponašanje smanjilo je njihovu konkurentnost na stranom tržištu.

Mnogi povjesničari tvrde da je za potpuno shvaćanje pojave i kasnijeg nestanka ruskih trgovaca potrebno analizirati njihov odnos s državom. Ovaj odnos može se pratiti kroz cijelu povijest ruskog poduzetništva sve do današnjih dana.

Rusko društvo od 17. do 19. stoljeća bilo je organizirano prema jednom principu: državna služba. Osnova ovoga društvenog sustava položena je 1649. godine (*Uloženje*¹¹) te je nakon toga bilo hijerarhijski podijeljeno u kategorije nasljednog karaktera: plemstvo, svećenstvo, trgovci i seljaci. Ovi identiteti imali su više legalan karakter kako bi olakšali državi administraciju i oporezivanje (Kassow, West, Clowes 1991: 4). Svaki društveni sloj imao je svoju ulogu i obaveze prema državi, dok su istovremeno imali određene stupnjeve privilegija, kao što se vidi na primjeru trgovaca. Naravno, sustav nije bio tako jednostavan. Svaki sloj je podijeljen na još nekoliko drugih koji su imali svoje obveze i svoje ekonomske privilegije. Vertikalna pokretljivost među slojevima bila je dosta ograničena. No urbanizacija, rast mogućnosti obrazovanja i opća transformacija društva u 17. stoljeću omogućile su pojavu novih slojeva čime je eventualno nestala legalna konotacija društvene hijerarhije.

Važno je istaknuti dva povijesna događaja koja su utjecala na trgovce. Alfred Rieber (1982.) naglasio je važnost promjena koje je uveo Petar I. zamjenom principa rođenja

---

⁹ Izvorni naziv: *Grammatica Russica*. Prvo je izdana u Engleskoj pa u Njemačkoj. Prevedena je na francuski i engleski jezik, a pisana je latinskim jezikom.

¹⁰ Na primjer, Hanzaetski savez je onemogućavao prodor Rusije na sjevernoeuropsko tržište (Baltik). <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24349> (06.07.2018.).

¹¹ rus. *Соборное уложение, Уложение царя Алексея Михайловича* (1649.) – kodeks zakona Rusije koji je zamijenio zastarijeli *Sudebnik Ivana Groznog* (*Судебник Ивана Грозного*, 1550.). *Uloženje* je interpretiralo carsku vlast kao vlast Božjeg pomazanika; carska imovina je bila posebno zaštićena; strogo se kažnjavala uvreda Crkve i patrijarha, uvedeni su zakoni za regulaciju odnosa između stanovništva i lokalne uprave; uvedena je i regulacija službene obaveze i prava na zemlju aristokracije i djece *boljara*; od 17. st. plemići su mogli bez vremenskog ograničenja tražiti svoje odbjgle kmetove; *polnyjholopo* (rob) bio je samo onaj koji se rodio kao takav, a privremeni *holop* nije mogao postati putpuni *holop*; interesi i imovina trgovaca i *gostej* je zaštićena sustavom oštrih kazni. <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/sobornoie-ulozheniie> (05.07.2018.).

principom služenja državi. Petar je želio ujediniti rascjepkano rusko društvo i ravnomjernije rasporediti financijsku i vojnu obvezu među cijelom populacijom. Primjenom principa služenja državi uvelike je smanjio društveni i ekonomski utjecaj trgovaca. Više nije bilo garancije nasljeđivanja statusa, a samim time nisu više mogli djelovati bez nadzora birokracije. Osim toga, velika porezna obveza držala je trgovce u gradovima i time je smanjivala njihovu mogućnost konkuriranja u drugim dijelovima države. Društveni položaj trgovaca pogoršao se i tijekom vladavine Katarine II. U to vrijeme hijerarhijske razlike izražavale su se novim sustavom *soslovija*¹² (imanje). Kako bi se stvorila država u kojoj su stanovnici motivirani vlastitim interesom, a ne obvezama prema državi, uveden je novi oblik oporezivanja te se time dodatno istaknuo drugačiji položaj trgovaca. Za razliku od plemića i svećenika koji su bili gotovo oslobođeni od plaćanja poreza, trgovci su morali plaćati visoke poreze i imali su administrativne dužnosti u gradovima u kojima su radili. Njihov zadatak bio je održavanje integriteta urbanog društva i poreznog dohotka samo za gradske stanovnike. Razlike u bogatstvu i statusu među trgovcima dodatno su istaknute državnim reformama koje su stvorile dodatni segregativni proces u trgovačkom *sosloviju*¹³. Država je dala bogatijim trgovcima odgovornosti koje su im dali moć i kontrolu nad manje utjecajnim. Rieber je zaključio da su trgovci administracijom, oporezivanjem, vojnom službom i drugim zakonima bili odvojeni od plemstva i svećenstva, ali i od seljaka (Reiber 1982: 17).

Usprkos generalnim preprekama razvoju poduzetništva u carskoj Rusiji, doprinos trgovaca ekonomiji države bio je značajan. Baron tvrdi da su trgovci odigrali glavnu ulogu u stvaranju sveruskog tržišta (Baron 1983: 46). Među trgovcima nije bilo manjka komercijalne inicijative, želje za profitom i širenja izvan gradova, no, istovremeno, trgovci se nisu pokušali suprotstaviti nametnutim zahtjevima i obvezama. Umjesto da se suprotstave uspostavljenim institucijama, pronalazili su načine da zaobiđu prepreke (Baron 1983: 51). Važan faktor je i činjenica da su se oni oslanjali na državu u slučaju ekonomskih ili društvenih nevolja, pogotovo što su smatrali ostale *soslovija* protivnicima, a ne državu (Rieber 1982: 21).

Postoje i drugi razlozi zašto je broj trgovaca bio malen i zašto su radili samo u gradovima dok je većina populacije živjela na selu. Jedan od njih je karakteristika seoskog ambijenta – nepovjerenje u komercijalne aktivnosti. Postoji i izraz *Ne obmaniš, ne prodaš*¹⁴ (Ako ne prevariš, nećeš prodati.). Prema procjeni Owena, poduzetnički uspjeh u carskoj Rusiji može se objasniti *slavenofilskom* ideologijom ekonomskog nacionalizma (Owen 1983:

---

¹² rus. Сословие.

¹³ rus. Сословие.

¹⁴ rus. Не обманешь – не продашь.

82). Čak ni negativan stav društva ne može biti jedino objašnjenje ili determinanta kapitalističkog razvoja u državi. No moraju se uzeti u obzir faktori kao što su liberalizacijske politike vlasti, emancipacija seljaštva i poboljšanje ekonomskih uvjeta te loš odnos prema poduzetništvu koji su pridonijeli specifičnoj kompresiji industrijskih procesa u razdobljima s naglim rastom (Geršenkron 1962: 62).

Međutim, osim očitih razloga, postojali su i drugi koji objašnjavaju oklijevanje trgovaca. Kako Rieber ističe, ruski trgovci živjeli su osamljene obiteljske živote prema patrijarhalnim vrijednostima koje su prožimali sve, od odgoja djece i obrazovanja do načina vođenja posla i kodova poslovanja. Poslovanje se smatralo sigurnim jedino ako se poslovalo s obitelji, a članovi obitelji su bili povezani po krvi, bračnim vezama ili su bili provjereni ljudi (Rieber 1982: 26).

S jedne strane trgovci su nastojali sačuvati svoj društveni položaj i izbjegavali su bilo kakve radikalne promjene koje bi mogle utjecati na njihov već nestabilan položaj. S druge strane, bili su natjerani na određene poteze kako bi sačuvali društveni položaj za nasljednike te ih je to tjeralo da pronađu izlaz iz njihovog *soslovija*. Kako bi izbjegli nestabilnost, trgovci su htjeli viši, plemićki položaj koji bi im pružio bogatstvo te stabilni društveni i ekonomski položaj. Druga strategija bila je napuštanje trgovine u korist industrijske proizvodnje gdje je veći protok kapitala obećavao bolji ekonomski položaj. Za druge obitelji formalno obrazovanje postalo je način uspona na društvenoj ljestvici. Generalno gledajući, nervoza oko položaja koju su iskazivali trgovci, samo je smetala pokušajima da se organiziraju i tjerala ih je izvan njihovoga vlastitog *soslovija*.

Alfred Rieber i Thomas Owen početak modernog kapitalizma u Rusiji smještaju u 1840-e godine kada su velike promjene utjecale na vodeće industrije u državi, proizvodnju pamuka, tekstil, tvornice tkanja i pređenja, željezničke pruge i metalurgiju. Nagla industrijalizacija u narednih dvadeset godina bila je potaknuta slobodnim radnicima, obrazovanjem i otvaranjem prema stranim tržištima. Među sponzorima novih poduzetnika, osim države, i privatni su vjerovnici. Rieber je predložio da se nova društvena grupa nazove industrijalci. Društveno podrijetlo pripadnika nove kategorije heterogeno je i uključuje seljake, plemiće i trgovce. Najvažnije karakteristike su društveni dinamizam i vizija kako utjecati na razvoj društva. Rieber je okarakterizirao poduzetnike kao društveni tip koji se pojavio u carskoj Rusiji u desetljećima između 1840. i 1860. te koji je bio uključen u velike privatne ekonomske aktivnosti. Međutim, i dalje su se razlikovali od kapitalista koji su samo posjedovali sredstva produkcije, i buržoazije, koja je bila brojna, politički osviještena i

nacionalno organizirana klasa s težnjom za dijelom kontrole nad političkom moći (Rieber 1982: 134, 135).

Trgovačko *soslovije* ostalo je tradicionalno i konzervativno orijentirano, stoga su progresivniji trgovci morali ostvariti svoje interese drugdje. Neki povjesničari tvrde da je velik dio industrijalizacije bio u rukama lokalnih zajednica poduzetnika koje su se prvi put pojavile spontano, a kasnije s namjerom kako bi zaštitile svoje ekonomske i političke ciljeve. Ovakve poduzetničke grupe pojavile su se u tri geografske regije: Moskva, Sankt Peterburg i južna regija s centrom u Donjeckom bazenu. Osim geografske razlike, postojale su etničke i kulturne.

Moskva je bila jak ekonomski i simbolički centar koji je spajao poduzetničke grupe iz šire geografske regije, uključujući i gornji dio Volge i industrijske regije. Moskovske poduzetnike smatrali su jako važnom grupom domaćih kapitalista koji su stvorili bogatstvo svojim trudom (Rieber 1982: 135). Ova grupa sastojala se od tri osnovna elementa: starovjerci, plemićki industrijalci i trgovci.

Tijekom vladavine Katarine II. (1729.–1796.) uvedena je politika tolerancije te su se starovjerci¹⁵ polako počeli vraćati s periferije u centralne dijelove države, ponajviše u provincije pokraj Moskve i u manjem broju u Sankt Peterburg. Početkom 19. stoljeća postali su utjecajni u velikim industrijama, naviše u tekstilnoj industriji, trgovini i financijama. Njihove zajednice bile su na glasu kao čiste, poštene, pouzdane i štedljive (Gerschenkron 1970: 34) te konzervativne u obiteljskim i društvenim odnosima.

Starovjerci nisu bili jedina osnova poduzetništva u Moskvi. Tijekom vremena ekonomski uspjeh starovjeraca smanjio je njihovu religijsku revnost te su zbog toga postali otvoreniji prema zapadnim kulturnim vrijednostima i obrazovanju. To ih je natjeralo da se ujedine s drugim poduzetničkim grupama u regiji. Društveno i kulturno starovjerci su bili najbliži trgovačkim obiteljima i slavenofilskim poduzetnicima. Nisu dijelili samo isto tržište, nego i vjeru u tehničku inovaciju i racionalnu organizaciju poslovanja. Njihov ekonomski fokus bio je orijentiran na ruske nacionalne industrije. S tim da su moskovski poduzetnici uspjeli izgraditi cijele infrastrukture banki, željezničkih pruga i tehničkih škola u koje su ulagali svoj kapital. Mogli su održati svoj ekonomski položaj bez potrebe da se oslanjaju na državu ili strane investicije. Rieber je opisao moskovske poduzetnike kao grupu ujedinjenu u nastojanju da se smanji štetni zapadni utjecaj (Rieber 1982: 139). Ovo znači da su prihvaćali moderne oblike rukovođenja, ali zapadne materijalističke vrijednosti nisu bile prihvatljive.

---

¹⁵ Староверы (rus.) – kršćanska religijska manjina nastala reformom Ruske pravoslavne Crkve u 17. st.

Sinovi iz starovjerskih i trgovačkih obitelji mogli su steći zapadno obrazovanje, ali istovremeno nisu gubili kulturni identitet.

Tijekom industrijalizacije u 19. stoljeću u Moskvi je postojala i grupa poduzetnika koja nije bila etnički ili religijski marginalizirana grupa. Iako su dijelili kapitalistički duh i nacionalni ponos svojih prethodnika, mladi, visoko obrazovani potomci plemića kojima je bio stran osjećaj nepovjerenja prema državi i strancima, postali su nasljednici moskovskog poduzetništva. Poduzetništvo radi ruske moći postalo je častan poziv (Owen 1983: 82). Nova generacija poduzetnika koristila je sve zapadne vještine i znanja kako bi ojačala rusku ekonomiju.

Dok su moskovski poduzetnici imali kakvo-takvo jedinstvo u vrijednostima i ekonomskim aspiracijama, poduzetnici iz sjevernijih dijelova predstavljali su suprotan slučaj. Sankt Peterburg je bio glavni grad i mjesto carske administracije, najveća morska luka carstva te najveći industrijski i urbanistički centar regije. Glavni grad je prihvaćao eksperimente i namjerno miješanje ljudi i ideja te stvorio uvjete za pojavu kozmopolitskih poduzetnika. „Zapadni u pogledu i u državljanstvu“ (Blackwell 1983: 17). Ova očita zapadna veza, zajedno s jedinstvenom sposobnošću peterburških poduzetnika za diversifikaciju industrija i prilagođavanje postojećih infrastruktura za zapadne i ruske potrebe, imala je velik utjecaj na strukturu i odnose poduzetničkih grupa iz sjevernih pokrajina.

Prema Rieberu, poduzetnici regije mogu se podijeliti u tri osnovne grupe: trgovci, industrijalisti i bankari. Trgovci u Sankt Peterburgu bili su većinom ruske nacionalnosti, a u baltičkim provincijama njemačke. Peterburški trgovci bavili su se maloprodajom te domaćom i vanjskom trgovinom. Tijekom 19. stoljeća došlo je do pada moći i položaja zbog izgradnje željezničkih pruga koje se stvorile tržišta na jugu Rusije, no osim toga na trgovce je utjecala i činjenica da su bili ovisni o stranom kapitalu. Država je nastojala riješiti taj problem stvaranjem monopolističkih trgovačkih kompanija po primjeru Zapada. Monopolističke kompanije nisu bile poželjne iz dva razloga: generalno su se nevoljko odnosile prema bilo kakvoj kolektivizaciji i postojalo je nepovjerenje među samim trgovcima u želji da sačuvaju svoj kapital.

Druga grupa poduzetnika, peterburški industrijalci, bili su u povoljnijem položaju. Ekonomija sjevernih pokrajina većinom se bazirala na teškoj industriji koju su promovirali državni dogovori i strane investicije. Iako su držali vodeće mjesto u novim granama proizvodnje, peterburški industrijalci morali su ipak prepustiti prva mjesta u metalurgiji i tekstilu južnim regijama i Moskvi. No generalno gledajući, regija se i dalje mogla natjecati s Moskvom zahvaljujući pritoku stranog kapitala. Važno je naglasiti da stranci nisu ulagali

kapital izravno u proizvodnju koja je većim dijelom pripadala Rusima, već je ruska vlada koristila strane zajmove koje je kasnije preraspodijelila. Drugi način dobiti kapitala bio je preko stranih banaka koje su do 1914. godine cvjetale. Zahvaljujući stranom kapitalu, peterburški industrijalci mogli su se proširiti na nove grane kao što su kemijska i električna industrija.

Treća konstitutivna grupa peterburških poduzetnika bili su bankari ili kako su ih kasnije povjesničari nazvali – financijski oligarsi¹⁶. Pojava ove grupe izravno je povezana s međunarodnim karakterom grada i količinom stranog kapitala. Sankt Peterburg je u 19. stoljeću bio centar najutjecajnijih banki carstva te su se sve međunarodne transakcije obavljale preko glavnog grada. Osnivači privatnih bankarskih institucija u Sankt Peterburgu bili su stranci, najčešće Nijemci, Židovi i Francuzi. Istaknuti trgovci iskoristili su položaj grada kao centra vanjske trgovine te su otvorili trgovačke kuće, a kasnije su uspostavili financijske veze iz čega su nastale prave banke. Nakon što se država povukla iz bankarskog sektora, oni su zauzeli vodeću poziciju. Velik dio financijske elite započeo je karijeru u državnim službama i iskoristili su svoj položaj kako bi pokrenuli svoju karijeru u financijskom sektoru. Druga grupa financijskih oligarha sastojala se od prijašnjih ruskih i stranih trgovaca koji su nastavljali stari način poslovanja u novim sferama, radije su se držali obitelji čak i kada su privatne banke nastale. Treću grupu činili su poznati ruski ekonomisti koji su bili osnivači i direktori glavnih banki. Financijska elita imala je za cilj kontrolu ekonomije cijele države. Da bi to postigla, investirala je u vodeće industrije: metalurgiju, proizvodnju strojeva i gradnju željeznica. Međutim, ruska ekonomija i dalje je bila ovisna o stranom financiranju, tek nakon 1908. godine ruske banke su preuzele vodstvo. Osim ekonomskog utjecaja, financijska elita je pridonijela kulturnom i intelektualnom životu glavnog grada. Istaknuti bankari, pogotovo njemačkog, židovskog i poljskog podrijetla, financirali su intelektualna društva, novine, škole i crkve. Čak su utjecali i na urbanistički izgled grada.

Osim uloge ruskih poduzetnika važno je naglasiti i ulogu stranaca i etničkih manjina u stvaranju kapitalizma i poduzetništva u Rusiji. Kao što je već rečeno, manjine su bile izrazito utjecajne u svim sferama ekonomije i društva od Petra I. do 1914. godine. Rusko carstvo nikada nije bila država samo jednog naroda te se s vremenom i osvajanjima novih teritorija u nju inkorporiralo sve više i više etničkih manjina.

---

¹⁶ Oligarhija (grč. *ολιγαρχία oligarkhia*) – politički režim u kojem je vlast u rukama relativno male grupe ljudi koji štite vlastite ili grupne interese, a ne predstavljaju interese svih građana.

Očito su povoljne državne politike privlačile strance. Drugi važan poticaj bile su prilike koje su se nudile na velikom i neistraženom tržištu. Kako su posjedovali specijalizirano znanje i naprednu tehnologiju, strani poduzetnici očito su bili prvi u industrijama kao što su tekstil, metalurgija, električna energija i kemija. Stranci su imali ključne uloge u izgradnji željezničkih putova koji su povezali ekonomske centre. Moć su stjecali i kao direktori velikih industrija i investitori kapitala. Kao što je već rečeno, u Rusiji nije bilo slobodnog kapitala jer je bankarski sektor bio slabo razvijen te je to postao jaki poticaj strancima da investiraju u proširenje poduzeća i trgovine. Ovime se može objasniti njihov izravan utjecaj i osnivanje banki i dioničkih društava koja su dugo funkcionirala kao kanali za zapadnu kulturu.

Nakon svega postavlja se pitanje tko je činio buržoaziju u Rusiji? Istina je da su različite poduzetničke grupe i specijalisti predstavljali nove društvene i ekonomske snage koje su se suprotstavljale ruskoj autokraciji, no to ne znači da se mogu nazvati klasom. Osim zajedničkih težnji u kulturološkom, političkom i ekonomskom smislu, „kako bi bili klasom moraju dijeliti određena vjerovanja i ponašanje, prenositi među sobom te ideje i organizirati grupne akcije kako bi postigli zajedničke ciljeve, koristiti stalne mehanizme kao što su članstvo u organizacijama baziranim na ekonomskim ili profesionalnim funkcijama“ (Owen 1991: 76). Baš ove karakteristike, korporativni duh i samoosvještenost, ruska buržoazija nije imala.

b) Sovjetsko razdoblje

Kada prijedemo na sovjetsko razdoblje, postavlja se pitanje koji društveni i ekonomski elementi mogu predstavljati poduzetničke funkcije u sustavu, koji se može opisati kao „sovjetski sustav“, „sovjetski poredak“ ili „sovjetska vladavina“? Štoviše, opisivanje ovog razdoblja teško je jer je sovjetska ideologija imala namjerne i slučajne posljedice za društvo u cjelini i za život je pojedinca. Bez obzira na to što se sovjetski sustav želi okarakterizirati kao totalitarni, društvo koje je stvorio bilo je puno paradoksalnosti i subverzija, ali i ustupaka i saveza sa sustavom, čineći ga na taj način snažnijim. Katherine Verdery je istaknula da je pokretač socijalizma cilj maksimizacija redistributivne moći centra. Prema tome, centralna moć socijalističke države često je proganjala manje proizvodnje, bez obzira što su one mogle povećati društvu dostupne resurse. Takva proizvodnja predstavljala je prijetnju centralnom monopolu preraspodjelom (Verdery 1991: 421). Ovo može objasniti zašto je poduzetništvo kao neovisna ekonomska aktivnost, čim je pokazalo svoje naznake, odmah izbrisano iz sovjetske ekonomije. Međutim, poduzetništvo nije sasvim izbrisano.

Kako bismo objasnili razvoj poduzetništva u ovom razdoblju, trebamo pogledati utjecaj sovjetske ideologije te ekonomskih i društvenih politika države.

Mnogi poduzetnici radovali su se padu carstva nakon godina proizvoljnih politika i ograničenja. Tijekom kratkog razdoblja, nekoliko istaknutih poduzetnika i liberalnih intelektualaca dobili su položaje savjetnika u ministarstvima i drugim tijelima Privremene vlade (1917.). Boljševička vlada tome je stala na kraj, iako promjene koje je donijela nisu došle preko noći. Čak se može reći da nasljedstvo ruske predrevolucijske tradicije poduzetništva nije sasvim nestalo u sovjetskom vremenu. Umjesto toga doživjelo je velike transformacije pod pritiskom sovjetske moći i novih politika. Početkom sovjetske države Lenjin je zagovarao državni kapitalizam kao oblik miješane ekonomije na putu do socijalizma. Socijalizam je trebao biti „organizacija proizvodnje ne državom koja bi s vremenom trebala nestati, već slobodnim kolektivima udruženih proizvođača, a zadatak upravljanja predan plaćenim specijalistima“ (Gerschenkron 1962: 276, 277).

Politika tijekom vojnog komunizma (1918.–1921.), odnosno građanskog rata, predaja pune kontrole nad industrijama radnicima, izazvala je val nacionalizacije i dovela je nacionalnu ekonomiju na granicu kolapsa 1921. godine. Osnovni elementi službene politike tijekom ovog razdoblja su diktatura proletarijata, egalitarni ideali (*uravnilovka*), brza društvena mobilnost seoske populacije transformacijom u radničku klasu, socijalistička ekonomija i vladavina države. U ovim uvjetima često su bogatiji morali skrivati svoje podrijetlo ako su htjeli napredovati u karijeri ili samo preživjeti. Zbog toga je većina velikih industrijalaca napustila Rusiju približno u isto vrijeme i preselila se na Zapad. Obrazovani stručnjaci koji su ostali, našli su se u nesigurnom položaju. S jedne strane, boljševici nisu imali tehničko ili menadžersko znanje na koje bi se mogli osloniti, zbog toga su bili spremni zaposliti buržuje kao stručnjake. S druge strane, ti stručnjaci često su bili osumnjičeni za nelojalnost novom režimu. Kako su se odnosili prema stručnjacima, opisao je Fedotov: „Zašto smo mi, specijalisti radili tako loše prije NEP-a? Ne samo da smo bili loše plaćeni i smatrani servilnim sljedbenicima kapitala, saboterima i tajnim kontrarevolucionarima. Propadali smo na poslu. Bili smo prisiljeni raditi besmislene stvari kao što je nositi vodu u situ. Bili smo obeshrabreni besmislenim zadacima koje su nam davali različitim upravnim odborima i centrima“ (Valentinov et al. 1970: 160). Ovaj citat jasno prikazuje napetosti u odnosu između nepartijskih stručnjaka i vođa boljševika.

Pod pritiskom da zadrže vlast, komunisti su uveli Novu ekonomsku politiku (NEP) s ciljem da preokrenu propadajuću nacionalnu ekonomiju, povećaju proizvodnju i eventualno konkuriraju Zapadu. Iako se na kraju pokazala kao ništa više od privremenog odstupanja od

originalnoga političkog i ekonomskog puta, inicijativa nije bila nevažna. Sve male industrije, većina agrarne te maloprodajne trgovine vraćene su u vlasništvo i upravljanje privatnicima. Država je zadržala kontrolu nad teškom industrijom, transportom, bankarstvom i vanjskom trgovinom, kao što je bilo i prije Revolucije.

Međutim, država se ponovno okrenula potpunoj kontroli industrije, trgovine i poljoprivrede 1920-ih godina. Ova centralno planirana ekonomija eliminirala je privatno vlasništvo, privatni kapital i individualno poduzetništvo te je prisilila na kolektivizaciju poljoprivrede. Kolektivizacija (1928.–1933.) je imala najmanje četiri cilja. Prvi i službeni cilj je stvaranje socijalističkih veza na selu. Heterogeni i nejednaki ekonomski odnosi na selu su percipirani su kao kontrast socijalističkim idealima koje treba ukloniti. Drugi cilj bio je osigurati hranu brzo rastućih industrijskim gradovima. Treći cilj bio je stvaranje radne snage za rad u industriji i ispunjavanje prvih petogodišnjih planova, a četvrti je cilj, koji je isto povezan s industrijom, bio povećanje proizvodnje žitarica za izvoz. U procesu industrijalizacije države sovjetska je vlada naišla na nedostatak sredstava i radnika za rad u industriji. I jedno i drugo je vlada mogla dobiti iz agrarnog sektora gdje je krajem 20-ih godina radilo više od 80% stanovništva¹⁷. Nakon ove promjene država ne samo da je kontrolirala vodeće grane ekonomije, već je imala i monopol u poduzetničkim odlukama (Kaser 1978: 493). U ovom kontekstu Staljin je pokrenuo proces superindustrijalizacije s dugoročnim posljedicama za sovjetsku ekonomiju i menadžment, ali i cijelo društvo.

Društvena i ekonomska transformacija koju je doživjela sovjetska Rusija tijekom 1920-ih i 1930-ih godina, okarakterizirana je prevrtanjem pozicija. Potaknuta željom za brzom industrijalizacijom, Komunistička partija je morala riješiti problem: iako je prošlo već deset godina od Oktobarske revolucije, još uvijek je bilo malo komunista i radnika među vođama sovjetske industrije. I dalje su većina stručnjaka na čelu ekonomije i među tehničkim ekspertima bili nepartijski ili buržujski profesionalci. Način na koji je sovjetska država to riješila, imao je dugoročne posljedice na karakter ekonomskog menadžmenta.

Lenjin je 1918. godine istaknuo potrebu društvenog napretka kroz obrazovanje. Organizirali su se osnovni tečajevi koji su trebali pripremiti radnike i seljake za više obrazovanje (*rabfak*). No to se ne može mjeriti s projektom koji je pokrenula Komunistička partija deset godina kasnije koji je trebao pružiti osnovno obrazovanje masama i stvoriti proletarijatsku inteligenciju.

---

¹⁷ <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/kolliktivizatsiia> (06.07.2018.).

Nekoliko faktora potaknulo je ovaj projekt. Cilj je bio stvoriti ideološki prihvatljive kadrove. Mnogim radnicima i seljacima pruženo je visoko obrazovanje da bi se popunile pozicije menadžera i stručnjaka tijekom stvaranja nove sovjetske države. Pridošlice su brzo počele dominirati aparatom KP koji se do tada oslanjao na inteligenciju i druge. Ovime se može objasniti pritisak unutar Partije da se prihvate diskriminacijske politike favoriziranja proletarijata na račun buržajske inteligencije. U jednom trenu sovjetska vlast se pobojala da će buržajska inteligencija, koja je zapravo vodila praktični menadžment industrije, sabotirati socijalističku ekonomiju i komunističke šefove.

Od 1928. godine u Sovjetskom Savezu mogla su se razlikovati dva glavna trenda u novoj strategiji: širenje nove generacije kadrova i počeci prvih valova čistki eksperata i drugih buržoazijskih elemenata u industriji i administraciji. Promicanje novih kadrova bilo je motivirano željom da se kretanjem radničke klase prema gore stvori vjerna elita sposobna voditi industrijalizaciju, dok se eliminiranje buržajskih elemenata nije ticalo samo njih, već i komunističkih administratora koji su s njima radili. Paradoksalno, paranoja i čistke tijekom Staljinovog režima nisu stvorili samo žrtve, već i one koji su imali koristi. Kako bi to postigli, uveli su politiku *vydviženčestvo*¹⁸ (promicanje radnika u aparat) koja se implementirala istovremeno s prvim petogodišnjim planom, tzv. petoljetkom (1928.–1933.). Službeno je *vydviženčestvo* bio obrazovni program, iako je imao velike posljedice za društvenu i političku strukturu sovjetskog društva. Bez obzira na to što u industriji 1937. godine na vodećim mjestima i dalje nisu bili članovi Partije, sama činjenica da postoji mogućnost popeti se po ljestvici do vladajuće elite bila je od velike političke važnosti za mnoge sovjetske građane. Program *vydviženija* morali su zatvoriti jer nije pripremao dovoljno kadrova, ali svejedno je postojala potreba stvaranja vjernih stručnjaka. Promijenila se generalna politika zapošljavanja na menadžerske pozicije ili u obrazovne institucije. Prestalo se bazirati na klasi, a gledao se radni dosje i inicijativa za rad.

Došlo je i do još jednoga ideološkog zaokreta: ukinula se *uravnilovka*¹⁹ i uvela se razlika u prihodima. Ovime se htjela potaknuti produktivnost u brzorastućoj industriji, a indirektno je označila pojavu nove hijerarhije i nove društvene podjele. Koristeći *udarničestvo*²⁰ (udarništvo) i konkurenciju, sovjetski režim je poticao stvaranje radničke aristokracije: radnici i industrijski kadrovi imali su posebne privilegije u vidu većega

---

¹⁸ rus. Выдвиженчество.

¹⁹ rus. Уравниловка.

²⁰ rus. Уданичество.

stambenog prostora, više plaće i drugih beneficija. Kasnije su ih koristili kao uzore drugim radnicima.

U ovom kontekstu nastao je sovjetski tip menadžmenta. Zbog impresivne veličine industrijskog projekta Sovjetskog Saveza, direktori industrijskih poduzeća mogu se smatrati središtem sovjetske menadžerske grupe, koja je s vremenom postajala sve homogenija u obuci, izvođenju i težnjama. S jedne strane menadžeri su imali veliku razinu autoriteta nad poduzećima i radnicima nakon što je uvedeno *edinonačalije*²¹ (jedan čovjek šef) 1929. godine (Hough 1969: 80). Ovaj princip samo je ojačao sustav kontrole ekonomije jer su menadžeri pojedinih poduzeća mogli efektivno izvršavati naredbe iz centralne administrativne moći. Kroz plansku ekonomiju, raspodjelu resursa i monopol nad direktorskim pozicijama, vodstvo KP-a imalo je punu kontrolu nad menadžerima i njihovim odlukama. Međutim, pogrešno je misliti da direktori nisu imali autonomiju. Kao prvo, sovjetski menadžeri nikada nisu doživjeli takav uzlet u karijeri kao tada. Najčešće se događalo da su nakon karijere na poziciji direktora nastavljali svoju karijeru na administrativnom položaju u državnim ili političkim institucijama (Hough 1969: 47).

Nova, narodna inteligencija sastojala se od mladih, tehnički obučanih ljudi iz radničke klase. Sovjetski Savez je u želji da brzo modernizira i industrijalizira državu stvorio elitu od inženjera. Sovjetska vlada je činjenicu da su stvorili novu elitu u procesu industrijalizacije smatrala velikim uspjehom. Štoviše, postojanje nove elite koja je bila spremna zauzeti položaje u Partiji i industriji, potaknulo je novi val čistki u razdoblju 1937.–1939.

Stvaranje nove inteligencije predstavlja i zaokret u sovjetskoj ideologiji. Prema Nikolaju Timoševu sovjetski režim okrenuo se novim kulturnim i ekonomskim politikama koje su u osnovi bile obnova tradicionalnih normi i vrijednosti. Sovjetska kultura je poprimila novi karakter. Klasična glazba, književnost i umjetnost kanonizirani su zajedno s artefaktima sovjetskog luksuza, dok su folklor, film, popularne pjesme i džez simbolizirali masovnu kulturu dostupnu svima. Štoviše, sovjetska kultura je prihvatila poseban kod, *kul'turnost*²² (kulturno ponašanje), kojim je bilo propisano sve, od pristojnog ponašanja u javnosti i individualne civiliziranosti, do pravednosti i poželjnog ponašanja dostojanstvenog građanina. Državi, koja je opustošena posljedicama prisilne industrijalizacije i kolektivizacije te rata, bila je potrebna propaganda moguće materijalne i kulturne nagrade onima koji se iskažu radom ili znanjem.

---

²¹ rus. Единоначалие.

²² rus. Культурность.

Nove političke primjene postale su još potrebnije u godinama nakon II. svjetskog rata, kada su sovjetski lideri morali pronaći nove društvene i ekonomske inicijative kako bi podigli državu s koljena. Pojavila se srednja klasa koja nije imala zajedničko društveno podrijetlo ili ekonomski status, ali je imala određene vrijednosti i način života koji je prelazio preko različitih položaja i prihoda (Durham 1976: 4). Za političare je bilo važno da se revolucionarna retorika zamijeni konzervativnom, a vrijednosti koje je predlagala srednja klasa, društvena mobilnost i normalizacija te materijalni progres, išle su im na ruku. Ove vrijednosti nisu izvorno vrijednosti srednje klase, već imitiraju vrijednosti predrevolucijskih obrazovanih klasa. Ovakva politika bila je više okrenuta profesionalcima negoli radnicima. Potreba za inženjerima, administratorima i direktorima stvorila je ovakvu situaciju. Nejednakost i želja za boljim materijalnim životom i većim prihodima prihvatljivi su sve dok se postižu vlastitim poštenim radom i talentom.

Poslijeratni direktori industrija tvorili su relativno homogenu društvenu grupu, imali su inženjerske diplome, stabilne karijere te, što je najvažnije, sovjetsku obuku i indoktrinaciju. Ostvarena je želja da se zamijene kapitalistički menadžeri plaćenim stručnjacima. Gerschenkron je tvrdio da su Sovjeti pridavali malo pažnje problemu upravljanja tvrtkama jer je službeno mišljenje bilo da nema problema između menadžmenta i inovacije te menadžmenta i države. Čak se smatralo da direktor koji ne radi u vlastitom poduzeću radi racionalnije i odlučnije jer ga za razliku od privatnika ne muči nesigurnost i briga (Gerschenkron 1962: 276).

Sovjetska ekonomija 1960-ih upala je zbog diskrepancija u još veće probleme. Indikatori ekonomskog rasta efikasnosti menadžmenta počeli su opadati. Pojavila se jaka potreba za novim optimalnim planiranjem i upravljanjem. Sovjetska ekonomija nije više mogla ignorirati potrebu za potrošačkim dobrima, stambenim prostorom, zdravstvenim uslugama i obrazovanjem. Rastuća potreba za dobrima može se objasniti činjenicom da se opći standard života povećao za veliki broj građana. Uz to, ideologije konzumerizma inspirirane imaginarnim Zapadom, počele su se širiti. No sovjetska ekonomija nije mogla riješiti problem zbog neefektivnog upravljanja, što je bilo dodatno pogoršano izolacijom države od svjetske ekonomije.

Prvi koraci za optimizaciju proizvodnje napravljeni su reformama decentralizacije. Novi pristup trebao je potaknuti inovativnost i inicijativu među menadžerima. Tijekom Brežnjevljeve vlasti ove reforme nadopunjene su promjenom u načinu na koji je centralni autoritet davao upute. Direktno miješanje zamijenjeno je indirektnim regulacijama putem financijskih poticaja i kazni.

Godine 1965. prvi put u sovjetskoj povijesti indikator uspjeha nije bila samo bruto proizvodnja. Kvaliteta proizvedenih dobara, njihova cijena i marketing postali su važni. Ovaj fundamentalno novi razvoj događaja stavio je dodatni pritisak na direktore. Došlo je do smjene tipa menadžera, stari tip inženjera-menadžera zamijenjen je onim koji može razmišljati i merkantilistički. Sovjetsko vodstvo bilo je pod vanjskim pritiskom da ubrza tehnološki razvoj države. S jedne strane shvatilo je da tehnološka inovacija predstavlja novu potražnju povezanu s novom industrijskom revolucijom. To je postala arena na kojoj su se natjecali suprotstavljeni ideološki sustavi. S druge strane, vlada je morala odgovoriti i na unutarnje zahtjeve jer je ekonomija dostizala svoje granice. Kako bi riješio probleme i osigurao razvoj ekonomije, Brežnjev je istaknuo dva faktora koji mogu pomoći: moderna tehnologija i moderni menadžment.

Ciljevi koje je stavila ispred sebe komunistička vlada, kosili su se s interesima menadžera. Kako se pokazalo, nije bilo velike promjene u strategijama inovacije ili inicijative. Postojeći sustav bonusa smanjio je želju za rizikom jer je onda postojala mogućnost da se neće ispuniti plan. Slično, rizično je bilo osloniti se na novu tehnologiju, iako je postojao dugoročni ekonomski potencijal jer su početni problemi mogli ugroziti konačnu proizvodnju. Štoviše, sam sovjetski sustav, u virtualnoj ekonomskoj izolaciji, monopolom nad odlučivanjem i ogromnim poduzećima stvarao je prepreke napretku tehnologije. Do promjene i inovacije moglo je doći samo izmjenom postojećega rigidnog sustava. Osim samog sustava, u ovom kontekstu i direktori su odigrali ulogu. Veliki dio menadžera prošao je kroz prisilnu industrijalizaciju za vrijeme Staljina, pa su naučili važnost poslušnosti i izbjegavanja naglih promjena.

Kako nisu mogli riješiti probleme s primarnim dobrima i uslugama stimuliranjem ekonomije, 1970-ih i 1980-ih godina uvedena je nova strategija. Njezini glavni elementi bili su institucijska stabilnost na makro razini i povlačenje države s položaja nadziratelja svakodnevnog života građana. Ovo znači da je država pokazivala veću toleranciju prema malim privatnim aktivnostima te rastu ekonomske i političke slobode u krugu obitelji i mreže prijatelja. To se odnosilo, primjerice, na prodaju na tržnici, pružanje usluga poznanicima ili korištenje alata s posla kako bi se nešto napravilo u slobodno vrijeme.

Važno je naglasiti da mala privatna poduzeća nisu bila ilegalna. Nudili su različite proizvode i usluge koji inače ne bi bili dostupni (Millar 1988: 10). Osim agrarnih proizvoda, nudili su usluge popravka stvari, održavanja kuće, poduke... Takve aktivnosti su bile legalne sve dok je prihod išao jednoj osobi ili obitelji, ali nisu smjeli zapošljavati radnike. Iako su sitna poduzeća bila legalna, često su prelazila na ilegalnu stranu korištenjem javnih poduzeća

u vlastitu korist. Vidi se da su prva i druga ekonomija bile ovisne jedna o drugoj. Štoviše, postojala je i ilegalna ekonomija čiju je veličinu teško procijeniti. Ilegalna poduzeća (*teneviki*²³) bila su raširena, proizvodnja je bila organizirana, uključivala je unajmljene radnike, kupnju materijala, tehnologiju i prodaju proizvoda na crnom tržištu koristeći kao zaštitu fasade kolektivne i državne tvrtke. Druga ekonomija nije zapravo bila odvojena od legalne, već je bila s njom isprepletena i o njoj ovisna.

Simbiotska kombinacija prve i druge ekonomije imala je utjecaj i na društvo. Stvorila je supkulturu, gustu mrežu veza i ekonomijy usluga (*blat*²⁴). Ovo je stvorilo strategiju, politiku preživljavanja u socijalističkoj ekonomiji nedostataka. Iako nije imao novčani ni striktno ekonomski karakter, ovakav oblik veza preživio je u različitim ekonomskim sustavima. Prema Ledenevoj, treba raditi razliku između ekonomije usluga i drugih oblika kao što su korupcija i pokroviteljstvo te samo razmjene usluga među prijateljima i članovima obitelji. Ekonomija usluga predstavlja sustav koji isključuje mrežu koja služi domaćoj ili čisto ilegalnoj razmjeni, a uključuje mreže koje operiraju pronicanjem u institucionalne strukture i preusmjeravanjem institucijskih resursa. U svakodnevnom životu fenomen *blata* (ekonomije usluga i osobnih veza) često je bio vezan s dijeljenjem, pomaganjem i međusobnom brigom jer su dobra i usluge dobivene preko prijateljstva (*po družbe*²⁵), poznanstva (*po znakomstvu*²⁶) ili protekcije (*po protekcii*²⁷). Međutim, istovremeno su te usluge napravljene na javni račun. Druga ekonomija i *blat* stvorile su veze među ljudima u cijelom društvu tako da su njihove prakse počele predstavljati svakodnevno poduzetništvo koje je moguće i u sovjetskim uvjetima. Ti oblici poduzetništva nisu nastali samo zahvaljujući odluci individue niti su bili pogodni sustavu. No takve prakse stvorile su poduzetnike s grupama stručnjaka koji su investirali i stvarali kapital. Prema Radaevu, u Rusiji je krajem 1980-ih postojalo četiri tipa poduzetnika: disciplinirani menadžeri, eksperimentatori, ilegalni poduzetnici (*teneviki*) i privatnici (Radaev 1997: 44, 45). Za troje od njih možemo reći da su nastali unutar druge ekonomije. Postojali su i profesionalni članovi Partije i tehnokratska inteligencija koji su odigrali svoju ulogu u rasklimavanju sovjetske ekonomije. Ne može se reći da su predstavljali ujedinjenu silu koja je utirala put promjenama, ali svejedno su na različite načine pridonijeli padu sovjetskog sustava.

---

²³ rus. Теневик.

²⁴ rus. Блат.

²⁵ rus. По дружбе.

²⁶ rus. По знакомству.

²⁷ rus. По протекции.

c) Tranzicija

Do trenutka kad je Mihail Sergejevič Gorbačov došao na vlast 1985. godine bilo je očito da su sovjetska ekonomija i društvo u krizi. Međutim, prave reforme, u svijetu poznate kao *perestrojka*, bile su napravljene bez shvaćanja osnove problema. Reforme su se odvijale vertikalno, odozgo prema dolje, i trebale su riješiti tri osnovna problema: neučinkovitost, slabu kvalitetu i trom tehnološki razvoj. Kako bi to postigao, Gorbačov je vjerovao da će pomoći decentralizacija i stimulacija inicijative i inovacije u malim privatnim poduzećima. Istovremeno se nadao da će se Sovjetski Savez ravnopravno pridružiti svjetskom tržištu. Gorbačov se generalno oprezno odnosio prema tržišnoj ekonomiji, pa je zagovarao socijalističko tržišno rješenje.

Prvi legalni zakon koji je poticao sitna privatna poduzeća, donesen je 1986. godine. Iako je dopuštao veću slobodu u pružanju privatnih ekonomskih usluga, svejedno je bio dosta ograničen. Sovjetska vlast i dalje je imala pravo odlučivati o proizvedenim dobrima, cijenama proizvoda pa čak i o moralnim pitanjima, na primjer, služe li individualna poduzeća širem društvu ili ne?

Neuravnoteženost sovjetske planske ekonomije, niska produktivnost, monetarni problemi, neefikasni menadžment i rast nedostatka konzumerističkih dobara pojednostavljeno se smatraju glavnim razlozima koji su vodili kolapsu cijeloga ekonomskog sustava. Sovjetska ekonomija je bila ovisna o izvozu sirovina i uvozu zapadnih konzumerističkih dobara. Ograničeni pristup tehnologiji i selektivno korištenje iste u vojnom sektoru također se mora istaknuti kao važan faktor.

Samo ekonomski faktori ne mogu se smatrati dovoljnim objašnjenjem zašto je Sovjetski Savez nestao tako naglo. Moraju se uzeti u obzir i uloge različitih političkih i društvenih sila koje su se pojavile zahvaljujući Gorbačovljevim reformama te su počele preispitivati cijeli sovjetski sustav. Interesi tih sila ne moraju nužno predstavljati interese većine građana SSSR-a. Međutim, novi politički i društveni akteri predstavljali su kapitalistički duh, antibirokratski stav i nacionalističke tendencije.

U svojoj analizi Reddaway i Glinski izdvojili su tri grupe koje su se suprotstavljale sovjetskom sustavu. Prvi su bili demokrati i zapadnjaci iz Gorbačovljeve ere koji su htjeli ukloniti *nomenklaturu* (privilegirani administrativni sloj članova KP-a na visokim položajima). Intelektualci, ali i mnogi obični ruski građani imali su jaku *anti-establishment* orijetaciju (Reddaway, Glinski 2001: 103–109). *Nomenklatura* je određivala radnu mobilnost i visinu zarada, što je izazivalo frustracije kod građana. Nove reforme inspirirane principom slobodnog tržišta, koji su trebali smanjiti moć administracije te promicati slobodu i

inicijativu tvrtki, lokalnih uprava i običnih stanovnika, koji su se trebali odmah početi ponašati prema pravilima tržišne ekonomije. Zanimljivo je to što je i sama administracija htjela destabilizirati sustav. Navikli su imati ekskluzivnu kontrolu nad proizvodnjom i reprodukcijom sovjetskog sustava. Očuvanje sustava bio im je prioritet sve dok nije postalo očito da sustav neće opstati, a onda su se okrenuli profitabilnijem. Pretvorili su administrativnu kontrolu u imovinsko vlasništvo i valorizirali administrativni kapital kroz tržište. Međutim, jedna od najutjecajnijih sila bili su nacionalistički patrioti različitih vrsta čiji je cilj bio vratiti se ruskim ili slavenskim korijenima. Iako je ova grupa imala veliki broj kontradiktornih nacionalističkih ideja, od patriotskih elemenata do antisemitskih, mentalitet Rusā tada je poprimio ideje o posebnoj misiji koju su Rusi morali ispuniti. Istovremeno, Rusija nikada nije bile država samo jedne nacije. Država se tada, ali i danas, morala suočiti s različitim grupama koje su tražile političku reprezentaciju, a neki su se okrenuli i oružanim pobunama.

Dok su različite političke i kulturne elite sovjetske Rusije bile okupirane vlastitim političkim natezanjima, država, već oslabljena mnogim društvenim i etničkim problemima, bližila se propasti. Događaji tijekom ranih 1990-ih u svijetu i u SSSR-u potpomogli su padu. Raslo je nepovjerenje prema Gorbačovljevoj vlasti i njegovim reformama, što je rezultiralo štrajkovima diljem zemlje (Reddaway, Galinski 2001: 118). Komunistička partija bila je fragmentirana, lokalne i regionalne uprave nisu se mogle osloniti na centar. Od velike je važnosti i rast antisovjetskih i antiruskih ideja koje su vodile padu Berlinskog zida (1989.) i revolucijama u Srednjoj i Istočnoj Europi. Odvajanje baltičkih država 1990. i Kolovoški puč 1991. jako su poljuljali mogućnosti očuvanja SSSR-a. Službeni raspad SSSR-a povezan je sa samitom u Beloveskoj šumi predsjednika Rusije, Bjelorusije i Ukrajine. Možemo smatrati da su tada poništeni svi odnosi između sovjetskih republika.

Od prvih dana postojanja Ruska Federacija se susrela s velikim problemima. Boris Jeljcin je objavio da će vlada ići putem demokracije, tržišne ekonomije i štititi ljudska prava prema međunarodnim zakonima. No nije obećao da će promjene biti bezbolne. Niti je objasnio Rusima da postoji više različitih tržišnih sustava koji imaju svoje prednosti i nedostatke. Umjesto toga, Jeljcin je vjerovao da treba prekinuti s komunističkom prošlošću i stvoriti uobičajenu tržišnu ekonomiju samo uz pomoć jake političke želje.

Teorija šok terapije osmišljena je uz potporu Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svjetske banke. Prije nego što je došla do Rusije, teorija je primijenjena u Poljskoj s katastrofalnim rezultatima. Pristup se temelji na tri principa: liberalizaciji cijena, restriktivnim fiskalnim i monetarnim politikama, uključujući i javne troškove, te ubrzanju

privatizaciji. Brza primjena ovih mjera trebala bi omogućiti prećac do obične tržišne ekonomije, makar su tako tvrdili zapadni i ruski zagovornici reformi. Sam Jeljcin je zagovarao što bržu implementaciju reformi kako bi došli do cilja što je moguće brže. Ovaj put su ih najglasnije podržavali Jeffrey Sachs i Anders Åslund na Zapadu te neoliberali u Rusiji. Promicali su ideju o ekonomskoj tranziciji prije demokratske, očekivali su da će demokratska prirodno uslijediti nakon prve te da će cijeli projekt proći u demokratskim okvirima.

Prema Sachsu i Åslundu, radikalna promjena trebala se provesti za dvije ili tri godine. Umjesto toga, kako su Reddaway i Glinski istaknuli, šok terapija je trajala sedam godina (1991.–1998.) i rezultirala nečim što su oni nazvali tržišni boljševizam: „inkluzivna politička, društvena, ekonomska, kulturna i ideološka strategija za vladajuću grupu koja je došla na vlast na valu demokratske revolucije – vladajuća grupa koja sama nije bila ni demokratska ni istinski reformistička te koja je imala morbidan strah od revolucije „od dolje“ van kontrole“ (Reddaway, Glinski 2001: 236). Ovo znači da je šok terapija, predstavljena kao čisto ekonomska, nadilazila ekonomsku sferu i stvarala nesigurne uvjete za tranziciju.

Ruski put do tržišne ekonomije prije se može opisati kao skok, nego kao postupni prijelaz. Primarni fokus reformi stavljen je na liberalizaciju cijena. Ovo se poklapalo s generalnim uvjerenjem Jegora Gajdara da bi rješenje monetarnih problema riješilo i sve ostale ekonomske probleme države. Slobodno tržište i veliki uslužni sektor postali su primarni cilj ruskih liberala. Istovremeno elementi planiranja u tržišnoj ekonomiji, odbacivanje ekonomskog determinizma te uključivanje ruskih kulturnih tradicija i javnog mišljenja postali su nespojivi s njihovom vizijom.

Već 1990. godine Gorbačov je skrenuo pažnju na važnost privatnog vlasništva u ekonomskim reformama. Pritisak za privatizaciju državnih poduzeća osjetio se prije dolaska neoliberala. Iako je privatizacija bila jedan od centralnih elemenata zapadne ideje ruske tranzicije, može se reći da je bila i jedna od unutarnjih potreba. Inicijativa je pokrenuta tijekom *perestrojke*, ali količina državnog vlasništva, koje je prešlo u privatne ruke, je minorna. Nagli transfer imovine koji je uslijedio, pogotovo u sektorima trgovine, financija, građevine i proizvodnje, nazvali su spontanom privatizacijom. Zapravo je došlo do prisvajanje državne imovine i financijskih aktiva koji su prije pripadali Komsomolu i Komunističkoj partiji, te unosnih urbanih imovina u najvećim ruskim gradovima. Uz to, *Zakon o zajedničkim pothvatima* omogućio je stvaranje banki i posredničkih financijskih institucija koje su služile za iskorištavanje profita od prodaje državnih poduzeća.

Početak 1992. godine proces privatizacije ušao je u drugu fazu poznatu kao masovna privatizacija. U ovoj privatizaciji koristile su se dvije metode: stanovnicima su podijeljeni besplatni vaučeri uz pomoć kojih su mogli licitirati za dionice privatiziranih tvrtki na posebnim aukcijama te su promovirali tzv. populističku ideju kapitalizma prema kojoj je svaki stanovnik trenutno postajao vlasnikom imovine. No u stvarnosti se dogodilo nešto sasvim drugo. Rusima je ovo razdoblje poznatije pod imenom *prihvatacija*²⁸ ili grabljenje državnih posjeda po pogodnim uvjetima.

Ključni proces u ovom razdoblju je privatizacija velikih državnih industrija i nagli rast malih poduzeća. Državne industrije prešle su u ruke radničkih kolektiva, ali s tim da je država podijelila vlasništvo među velikim brojem stanovnika, morala je ustupiti velike ovlasti direktorima državnih poduzeća. Mogli su sami osigurati stabilnost svog položaja, dok je svima ostalima položaj bio nesiguran. Velik broj direktora i više rangiranih menadžera uspio je steći direktnu kontrolu nad privatiziranim državnim poduzećima većinskim vlasništvom dionica, iako su formalno bili u vlasništvu radničkih kolektiva. Dok privatizacija velikih poduzeća nije bila uspješna, mala poduzeća doživjela su rast zbog poreznih olakšica.

Već 1993. godine postalo je očito da šok terapija ne daje željene rezultate. U godinama 1994.–1996. politika ruske ekonomije bila je negdje između šok terapije i autoritarno-korporacijskog modela. Nova ekonomska strategija sastojala se od sporije privatizacije, povećanja državne regulacije i kontrole, institucijskih mjera za zadržavanje kapitala, industrijske politike s neokorporacijskim ili državnim kapitalističkim tonovima, obnavljanja subvencija poljoprivredi i teškoj industriji i revitalizirajuće monetarne politike (Reddaway, Galinski 2001: 458).

Sredinom 1990-ih koncentracija većine ekonomske imovine u rukama nekolicine postala je činjenica. U ovo vrijeme direktori su uspjeli steći gotovo potpunu kontrolu nad ekonomskom imovinom države. Država je prodala dionice ključnih industrija na otvorenim aukcijama. Te dionice obično su uzimali stariji industrijski menadžeri i vođe velikih komercijalnih organizacija koji su kasnije zajedno sa starom sovjetskom elitom stvorili velike financijske i industrijske grupe. Pružanjem zajmova državi kako bi pokrila deficite i financirala politike, oligarsi su uspjeli uspostaviti vlastita pravila i određivati razvoj ruske ekonomije. Ruskim bankama bilo je isplativije poslovati s državom nego nesigurno i ne baš profitabilno kreditno poslovanje (Ledeneva 2000: 10). U ovakvim uvjetima novonastala mala i srednja poduzeća nisu mogla izaći na tržište zbog nedostatka kapitala.

---

²⁸ rus. Прихвaтaция.

Iako se ekonomija stabilizirala 1997. godine, ruska vlada nije se mogla izvući iz začaranog kruga. Neplaćanje poreza, neisplata plaća i nepodmireni dugovi poduzeća izazvali su kronični nedostatak likvidnih sredstava. Godine 1996. i 1997. vlada nikako nije mogla odlučiti želi li veću ili manju kontrolu nad ekonomijom i društvom. Nova ekonomska politika predložena je 1997. godine i bila je logični korak ruske vlade u situaciji u kojoj je većina ekonomske i političke imovine bila u rukama nekolicine te ekonomija nije pokazivala znakove oporavka i stabilnosti. Cilj nove politike bio je okrenuti trend, dati veću važnost državi u ekonomiji i drugim sferama društva.

Osnovne elemente novog programa činili su novi porezni kodeks, uspostavljanje kontrole nad energentima, reforma mirovinskog sustava, reforma stambene izgradnje i komunalnih usluga te vojna reforma. Glavni cilj je bio riješiti problem nedostatka u državnom budžetu. Kako bi to postigla, država je stavila naglasak na podupiranje glavnih industrija umjesto malih i srednjih poduzetnika. Nova politika suočila se s još jednim problemom: vezom između izvora kapitala vodećih ruskih industrija i banki. Očito je da reforme nisu popravile situaciju običnih građana. Zanimljivo je da su reforme mirovinskog sustava i stambeno pitanje izazvali najviše kritika opozicije jer su obje sfere predstavljale ostatke Sovjetskog Saveza. Uspostavljanje kontrole nad prirodnim dobrima trebalo je potkopati političku moć državnih službenika koji su imali dionice u ciljanim monopolima. Ovo je predstavljalo nepremostive prepreke za projekt.

Tijekom godina ruska vlada je postala ovisna o domaćim i stranim zajmovima te su državni dugovi postali astronomski (Service 2003: 147). Istovremeno je ruska ekonomija postala nezanimljiva stranim i domaćim investitorima jer su se nejasna administracija i porezni sustav suprotstavljali ideji slobodne tržišne ekonomije. Jedan od razloga je i činjenica da je ruska vlada bila slaba. Fragmentirana država izgubila je kontrolu nad osnovnim ekonomskim i finansijskim izvorima. Posljedično, prebacivanjem na račun države te utajivanjem poreza ilegalno su ostvarena mnoga bogatstva, što je ostavilo državu u kroničnim dugovima.

d) Nova Rusija

Rusija se prema procjeni Svjetske banke neočekivano brzo oporavila od krize. Iako se osnovna ekonomska politika 1999. godine nije drastično promijenila, finansijska kriza imala je neočekivano dobar učinak. Kako je uvoz hrane i dobara iz inozemstva postao skuplji, došlo je do stimulacije rasta domaće industrije. Ovaj rast bio je podržan i rastom cijena nafte. Finansijska kriza istaknula je slabe točke ruske ekonomije, ali i potencijal. Potencijal je ležao

u kapacitetu kapitala i radne snage u novome privatnom sektoru. Ruski rastući sektor počeo je poprimati oblik alternative državnoj ekonomiji. Istovremeno, ekonomska kriza iznijela je na vidjelo činjenicu da se puno privatnih poduzeća još uvijek nalazi u „sivoj zoni“.

Kada je 2000. godine predsjednik Ruske Federacije postao Vladimir Vladimirovič Putin, u nasljedstvo je dobio državu izmorenu konfrontacijama i otegnutim promjenama. Ruska ekonomija tijekom Putinova predsjedništva generalno je opisana pozitivno. Mišljenje je formirano na osnovi makroekonomskog razvoja tijekom ranih 2000-ih. Polako se počeo pojavljivati višak u budžetu i trgovini te su inflacija i vanjski dugovi pali. Statistika pokazuje da su Rusi počeli bolje živjeti. „Prosječno rusko kućanstvo sada je 53% realno bogatije nego prije četiri godine; realna plaća je porasla za 83%. Nejednakost je i dalje visoka, ali siromaštvo i nezaposlenost pali su za jednu trećinu. Približno svaki četvrti Rus ima mobitel, za razliku od 0,5% prije četiri godine te se broj korisnika interneta utrostručio. Cijene za nekretninu u dolarima udvostručile su se te se posjedovanje automobila povećalo za 10%“ (Guriev 2004). Iako se svi ovi pozitivni trendovi ne mogu pripisati samo Putinu, ipak je važno naglasiti da postoji veza između političke stabilnosti koju je Putin predstavljao tada (a predstavlja i sada) i stabilnoga ekonomskog rasta Rusije.

Putin je, naravno, prvo trebao izaći na kraj s nekoliko važnih neekonomskih problema kada je došao na vlast. Prvi je bio rat u Čečeniji 1999. godine. Ponovno pokretanje vojnih akcija u Čečeniji donijelo je veliku popularnost u državi, ali i otvorenu, iako umjerenu, kritiku sa Zapada. Prvi zadatak novog predsjednika bio je obnoviti i ojačati nacionalni ponos Rusa što je i uspio napraviti pokretanjem vojnih akcija u Čečeniji. Drugi problem, koji je morao riješiti, bio je decentralizirana država podijeljena među interesnim skupinama oligarha i guvernera regija. Kako bi ojačao ulogu države u političkom i ekonomskom smislu, morao je izaći na kraj s tim grupama. Uz to je morao riješiti cijeli niz socijalnih problema koji su dosegli zabrinjavajuću razinu krajem 1990-ih. U rješavanju ovih problema, Putin nikako nije htio stvoriti model „jedna država – jedna partija“, ali u njegovim odlukama svakako možemo vidjeti kontinuitet: fokusiranje na obnavljanje ruskoga nacionalnog ponosa i međunarodnog položaja države putem autoritativne vlasti i ekonomskog liberalizma. Današnja ruska ekonomija predstavlja amalgam državne i tržišne ekonomije s očitim sovjetskim i predsovjetskim nasljeđem koje istovremeno pokreće i ograničava rast.

Zahvaljujući brzom rastu, veličina ruske ekonomije udvostručila se u usporedbi s 1998. godinom. Istovremeno se vidi dramatičan rast u socioekonomskim pokazateljima – očekivani životni vijek narastao je do 71 godine, kriminal se prepolovio (samo je u zloupotrebi droga primjećen rast u razdoblju 1992.–2016.), a postotak ljudi ispod crte

siromaštva je pao s 29% (2000) na 11% (2012)²⁹. Prema ovim se statističkim podacima čini kao da jepodacima Rusija ostavila socijalističku prošlost iza sebe. Međutim, iako je ekonomija Rusije rasla brže nego neke države EU, ako usporedimo s državama BRICS-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južna Afrika) vidimo da ekonomija nije tako brzo rasla. Prosječni rast članica BRICS-a je 6,5%, dok je u Rusiji 6,4% (1998.–2008.).

Rusija je među najbogatijim državama svijeta prema zalihama nafte, plina i ugljena (Lange et. al. 2018:104) te je bogata i mineralima: željezo, nikal, platina, zlato i dijamanti. Prirodna bogatstva države osiguravaju njeno ekonomsko bogatstvo. Prema procjeni Svjetske banke, izvoz prirodnih dobara čini 18.7% BDP-a države (2012). U 2013. godini, 68% izvoza čine nafta i plin, a metali i drago kamenje 11.1%. Štoviše, zarada od izvoza nafte i plina (porez i carine) čine približno 50% federalnog budžeta. Zahvaljujući visokim cijenama nafte u razdoblju 2000.–2007. i rastu izvoza nafte³⁰ (1996.–2013.), nafta je postala glavni pokretač ekonomije. Izvoz prirodnih bogatstava nije obogatio samo *oligarhe*³¹, već se primjećuje i poboljšanje životnih uvjeta u istom razdoblju.

Međutim, opisana ovisnost o izvozu prirodnih bogatstva može biti opasna. Ruska vlada se previše oslonila na novac stečen prodajom nafte i plina te je zanemarila političke i ekonomske reforme potrebne za modernizaciju države. Zbog toga je svojom ekonomskom strukturom više podsjećala na naftne države kao što su Saudijska Arabija, nego države BRICS-a. Ne smijemo zaboraviti da količina dostupnih fosilnih goriva nije neograničena te njihova teška dostupnost u geografskom smislu predstavlja izazov. Ovaj sektor industrije, čak i uz današnje ogromne količine izvoza i potražnje, zapošljava samo 2,2% (2013) stanovništva. Štoviše, trenutna situacija ruske ekonomije čini je u potpunosti ovisnom o globalnim naftnim cijenama (na primjer: globalna kriza 2008.).

Medvjedev je u svom članku *Rossija, vperjod!* (2009) istaknuo potrebu modernizacije i prelaska s prirodnih izvora na „intelektualne izvore: „pametna“ ekonomija, koja stvara unikalno znanje te izvozi najnovije tehnologije i inovacije“. Rusija ima prednosti: visokoobrazovane radnike i tehnološka otkrića, ali ove prednosti se automatski ne pretvaraju u konkurentnost na tržištu. Ruska vlada je smanjila porez na patentiranje intelektualnog vlasništva (od 2008.), uvela je porezne olakšice na kompanije koje investiraju u prioritetna

---

²⁹ Svi daljnji statistički podaci su uzeti sa stranice *Федеральная служба государственной статистики* <http://www.gks.ru/> (17.07.2018.).

³⁰ Godine 1996. Izvozilo se 6 mil. barela po danu, a 2013. 10 mil. barela/dan.

³¹ Prema Forbsovoj listi, ruski *oligarsi* su se obogatili zahvaljujući nafti, plinu, ugljenu, čeliku i drugim metalima <https://www.forbes.com/billionaires/list/2/#version:static> (17.07.2018.).

istraživanja (npr. nanotehnologije), osnovana je RVK³² koji je 14,8 milijarde RUB uložio u razvoj visokih tehnologija te se osnivaju tehnološki parkovi³³ (Gokhberg, Kuznetsova 2010: 215–232).

Jedan od većih problema Rusije u 21. stoljeću je korupcija. U indeksu percepcije korupcije (2017) Rusija je zauzela 135 mjesto od 180³⁴ njih. Korupcija ima ozbiljne ekonomske posljedice. Prema istraživanju Europske banke za obnovu i razvoj, menadžeri iz 4200 ruskih kompanija kao najveću su prepreku poduzetništvu naveli korupciju (2013)³⁵. Medvjedev je 2010. godine potvrdio *Nacionalnu strategiju borbe protiv korupcije*³⁶. Uvedene su strože kazne za primanje mita te su organizaciju dužne uvesti unutarnje mehanizme kontrole korupcije. Iako se uvode različite mjere borbe protiv korupcije, razina se i dalje osjetno ne smanjuje. Na žalost, korupcija nije nastala preko noći, već se „vuče“ od prije.

Trenutačna ekonomska situacija u Rusiji nije samo posljedica unutarnjih razloga, već i vanjskih, od kojih su pad cijene nafte i plina te sankcije najvažnije. Cijena nafte je 2014. godine pala sa 100 USD za barel na 55 USD za barel zbog velike količine proizvodnje, a male potražnje. Cijena plina je pala zajedno s cijenom nafte jer su u nekim ugovorima Gazproma povezani. Ako uzmemo u obzir da nafta i plin predstavljaju 70% izvoza Rusije i polovinu federalnog budžeta, pad cijena je utjecao na mnogobrojne sektore ovisne o naftnoj i plinskoj industriji.

Prve ekonomske sankcije uvedene su u ožujku 2014. godine nakon aneksije Krima te su se postupno pooštravale. Sankcije su uveli EU, EFTA (Europska slobodna trgovinska zona), SAD, Kanada, Australija, Novi Zeland i Japan. Sankcije su zamrzavale imovinu osoba i kompanija bliskih ruskoj vlasi, ograničile su ruskim bankama i kompanijama pristup energetskim i obrambenim sektorima EU te financijskim tržištima SAD-a te su zabranile izvoz tehnologije i opreme korisne u obrambenom i energetskom sektoru. U kolovozu 2014. Rusija je odgovorila zabranom uvoza poljoprivrednih proizvoda i prerađene hrane proizvedenih u zapadnim zemljama.

Nakon što su prošle tri godine, možemo mirno reći da su posljedice sankcija osjetili i oni koji su ih uveli i kojima su one uvedene. Putin je istaknuo da uvedena ograničenja na razmjenu tehnologijama ne štete samo ruskoj ekonomiji, nego i svjetskoj ekonomiji u globalu

---

³² RVK (rus. Российская венчурная компания) je državni fond svih fondova i institut je razvoja Ruske Federacije. Jedan je od državnih instrumenata za gradnju nacionalnog inovacijskog sustava. Osnovan je 2006. godine.

³³ Inovacijski centar Skolkovo osnovano je 2010. godine u blizini Moskve.

³⁴ https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (17.07.2018.).

³⁵ http://ebrd-beeps.com/wp-content/uploads/2013/09/beeps2012fc_rus.pdf (17.07.2018.).

³⁶ <http://kremlin.ru/events/president/news/7450> (17.07.2018.).

jer je ruska ekonomija sasvim sigurno njen važan sektor. Zamjenik predsjednik Centra političkih tehnologija, Aleksej Makarin smatra da se negativne posljedice personalnih sankcija ne osjećaju na državnoj razini te da čak mogu biti pozitivne jer činovnici to sada mogu iskoristiti kao imunitet. Ako je pretrpio štetu zbog nacionalnih interesa, država bi mu trebala pomoći, a ne odmoći. Zabrana pozajmljivanja ruskim bankama i kompanijama stvorila je manjak „jeftinog“ novca te je ruska ekonomija bila primorana tražiti novi izvor kredita u azijskim zemljama ili povlačiti vlastiti novac iz radnog kapitala. Na kraju se novac koristio za pokrivanje kamata starih kredita, umjesto da se investira u razvoj poduzetništva. Međutim, ne trpe posljedice samo ruske kompanije. Europske banke godišnje gube 8 – 10 milijardi USD jer ne primaju kamate kredita koje bi u normalnim uvjetima pružili. Pozitivna strana finansijskih sankcija je ta što su banke i kompanije počele aktivno tražiti izlaze na azijsko tržište, što do sada nisu radile jer su europske banke bile pri ruci. Još jedna pozitivna posljedica jest stvaranje nacionalne varijante platnog sustava – „Mir“³⁷, kao zamjena za Visa i MasterCard. SAD, EU i druge države uvele su zabranu izvoza vojne opreme i bilo koje suradnje njihovih kompanija s ciljem dostave tehnologije neophodne za razvoj naftnog rudarstva na Sjevernom polu. Potpredsjednik Vlade Dmitrij Rogozin izjavio je da je Rusija najviše osjetila prekid suradnje s Ukrajinom jer Rusija ne može sama završiti gradnju nekih brodova potrebnih mornarici zbog obustavljene dostave agregata. Međutim, ovisnost vojne industrije o uvozu tehnologije puno je manji od, na primjer, energetike. Upravo će sektor energetike osjetiti najdugoročnije posljedice. Prema nekim procjenama zbog manjka novih tehnologija razvoj novih naftnih depozita do 2030. godine u najgorem slučaju može pasti za 15%. S druge strane, ako proizvodnja nafte u Rusiji uistinu opadne, to će potaknuti rast cijene za barel nafte te će EU imati dodatne gubitke zbog uvedenih sankcija. Problemi s uvozom opreme ubrzali su realizaciju projekata kako bi se nadomjestio manjak u vojnoj sferi (Veselov, Azanov 2017).

Sankcije koje je Rusija uvela kao odgovor na one zapadne, zabranile su uvoz određenih poljoprivrednih proizvoda, sirovina i hrane iz država koje su već uvele ekonomske sankcije protiv Rusije. Na ovom popisu završili su mesni i mliječni proizvodi, voće, povrće, orasi... Odmah nakon njihovog uvođenja, sankcije su potaknule inflaciju prehrambenih proizvoda. U 2014. je po prvi put u mnogo godina zabilježena dvoznamenkasta inflacija – 11,4%, a u 2015. godini je bila 12,9%. Novim problemom je postala i kvaliteta proizvoda na tržištu. Negativne posljedice odjetili su i europski poljoprivrednici. Zbog gubitka 2,2

---

³⁷ rus. Мир.

milijarde EUR, 130 000 radnih mjesta je ugroženo. Međutim, postoji i pozitivan efekt ovih sankcija. Generalno gledajući, plan supstitucije uvoza je uspješan. Rusija je postala jednim od najvećih izvoznika žitarica te je više-manje u stanju zadovoljiti svoju potražnju za mesnim i mliječnim proizvodima (Veselov, Azanov 2017).

Ekonomija Rusije oporavila se od potresnih događaja 2014. godine. Cijena nafte za barel se oporavila (cca 60/bbl), makroekonomija se stabilizirala, poboljšala se klima u poduzetništvu (prema Svjetskoj banci, Rusija zauzima 35. mjesto) te je porasla samouvjerenost kupaca. Možemo očekivati da će ruska ekonomija nastaviti rasti i u 2018., ali nije sigurno hoće li dosegnuti željenih 3% (svjetski prosjek). Povratak ruskog novca može predstavljati potreban okidač rasta, ali za to je potrebno investirati novac u dobre projekte. Prema procjeni Svjetske banke, Rusija mora obratiti više pažnje na nepovoljne demografske tendencije, popraviti zdravstvene uvjete i poboljšati kvalitetu obrazovanja³⁸.

5. Ekonomska situacija u Hrvatskoj i kulturne posebnosti

a) Hrvatske zemlje u personalnim unijama

Nakon smrti kralja Dmitra Zvonimira 1089. godine u Kraljevini Hrvatskoj nastupila su nemirna vremena, mijenjaju se uzurpatori. Ugarski kralj, koji je imao rodbinske veze s hrvatskim kraljevstvom, izrazio je svoje pretenzije prema kraljevstvu te je 1102. godine ugarski kralj priznat hrvatskim. U Biogradu na Moru, Koloman (1074.–1116.) je okrunjen za hrvatsko-dalmatinskog kralja te je Hrvatska u personalnoj uniji trebala biti gotovo u potpunosti neovisna (Budak 1994: 48–51). U dokumentu *Privilegium libertatum* iz 1108. godine kralj potvrđuje političku samostalnost Hrvatske. U rješavanju unutarnjih pitanja Hrvatska je imala visok stupanj autonomije. O svemu je odlučivao parlament (lat. *Diaeta*, *Congregatio generalis*, *Generalis congregatio totius Sclavoniae*) na čijem čelu je bio ban, a bili su odgovorni izravno kralju.

Od sredine 13. stoljeća mijenja se odnos ugarskih kraljeva prema Hrvatskoj, očito je nastojanje bilo uništiti jedinstvo hrvatskih zemalja. Kralj Bela IV. (1235.–1270.) 1260. godine unio je velike administrativne promjene: cijelim kraljevstvom počinje upravljati knez (*dux*) i njemu izravno služe dva bana, hrvatsko-dalmatinski i slavonski. Slavonija (Hrvatska između Drave i Save) već tada je imala neke posebnosti u upravljanju: imala je svoja sudska i autonomna prava koja je dobila 1222. godine Zlatnom bulom, a koja se nisu odnosila na ostale dijelove Hrvatske. Na ovakav način Slavonija je bila uže vezana s Ugarskom, a

---

³⁸ <http://www.worldbank.org/en/country/russia/overview#1> (17.07.2018.).

slavonski ban, za vrijeme odsutnosti kneza, imao je vlast nad cijelom Hrvatskom. Ovime je bilo narušeno prijašnje jedinstvo Hrvatske te su se stvorila dva kraljevstva: *regnum Croatiae* i *regnum Sclavonie*. Približno u isto vrijeme Hrvatska je izgubila još jedno pravo: imati svoga kralja okrunjenog Zvonimirovom krunom. Kralj Bela istovremeno se okrunio 1236. godine u Biogradu na Moru kraljem Ugarske i Hrvatske, nakon toga se prekinula tradicija odvojenog krunjenja. Ugarski kraljevi u Hrvatskoj su vidjeli jednu od svojih pokrajina kojom mogu upravljati kako žele. Međutim, do kraja vladavine Arpadovića Hrvatska je zadržala svoj identitet odvojene kraljevine vezane s Ugarskom samo kraljem. Mletačka Republika osvojila je Dalmaciju od rijeke Zrmanje do ušća Cetine. Ludovik I. Anžuvina (1326.–1382.) uspio je osloboditi Dalmaciju od Mlečana, a mir je potpisan u Zadru 1358. godine. No, prijašnje jedinstvo nije vraćeno jer Dalmacija nije više bila slobodno pripojena država, već osvojena, te se onda i Dubrovnik odvojio kao zasebna država

Održavanje Dalmacije u sklopu Ugarske postalo je sve teže. Godine 1433. kralj Žigmund Luksemburški (1368.–1437.) sklopio je mir s Venecijom prema kojem je Dalmacija pala pod politički utjecaj Mletačke Republike čime je konačno uništena državna veza Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom. U međuvremenu, Ugarska se sve više vezala s Hrvatskom zbog borbi sa zajedničkim neprijateljem – Osmanskim Carstvom. Njihova veza već je davno prešla granice personalne unije. Kada je za ugarskog kralja izabran Vladislav Jagelović (1456.–1516.), odmah je izabran i za hrvatskog. Nakon što je poginuo Vladislavov sin, Ludovik II. Jagelović (r. 1506.) u bitki na Mohačkom polju 1526. godine, Hrvati su opet bili pred izborom novog kralja. U ovom slučaju iskazali su samostalnost i stupili u pregovore s Ferdinandom Habsburškim (1503.–1564.) odvojeno od Ugarske. Čin izbora bio je 1527. godine. Hrvatska i Slavonija bile su izravno pod vlašću Habsburgovaca. Odluke parlamenta nisu se provodile bez izravnog odobrenja kralja.

Hrvatsku i Austriju ujedinila je opća opasnost – Osmanlije. Prvi pokušaji jačanje veze između dvije države su se dogodili postupno, ali prvi ugovori nisu štetili političkoj samostalnosti Hrvatske. Politika cara Rudolfa II. (1552.–1612.) prekinula je odvojenost Hrvatske i podčinila ju Austriji. Odluka naišla je na veliki otpor ne samo Hrvata, nego i Mađara.

Uskoro se i sama Austrija, koja je rado podržavala mađarske antihrvatske politike, morala prisjetiti hrvatskih državnih prava. Pitanje se ticalo prijestolonasljednika nakon Karla VI., koji nije imao muškog potomka, te se s pravom brinuo da će se Mađarska i Hrvatska u personalnoj uniji s Habsburgovcima osamostaliti. Kako bi osigurao nasljedstvo po ženskoj liniji, Karlo VI. je proveo pregovore odvojeno s Hrvatskom i s Mađarskom. Hrvati su iskazali

vjernost habsburškoj dinastiji i rado su izašli u susret carevim željama te su 1712. s njim sklopili dogovor poznat kao *Pragmatična sankcija*. Mađarska ga je prihvatila tek 1723. godine. Samostalnim prihvaćenjem ovoga važnog dokumenta, Hrvatska je opet istaknula svoju samostalnost. *Pragmatična sankcija* nije samo utvrdila nedjeljivost Austrije i nasljeđivanje po muškoj i ženskoj liniji, već je potvrdila i prava hrvatskog kraljevstva, koje je bio austrijski saveznik, a ne podređeni član.

Ova vjernost Hrvatsku nije spasila od centralizacije i germanizacije, politike koja se provodila tijekom vladavine Marije Terezije (1717.–1780.) i Josipa II. (1741.–1790.). Nakon završetka Sedmogodišnjeg rata (1756.–1763.), Marija Terezija se okrenula unutarnjim pitanjima i započela tradiciju izdavanja zakona bez odobrenja parlamenata. Ovo je izazvalo veliko nezadovoljstvo kod Hrvata i Mađara, što nije obradovalo caricu. Kao posljedica uveden je još jači apsolutizam i germanizacija viših slojeva društva. U Hrvatskoj je 1767. godine uvedena nova uprava kraljevstvom: ban i pet savjetnika. Odlučeno je da se parlament više ne saziva. Nakon što su Hrvati protestirali protiv ovakvog sustava, 1779. godine carica je ukinula Hrvatsko kraljevsko vijeće i podredila ga istome takvom mađarskom. Tijekom vladavine Josipa II. (1780.–1790.) centralizacija je postala još jača. Inzistirao je na znanju njemačkog jezika i raspodjeli Hrvatske i Mađarske na iste upravne jedinice kao i u Austriji. Time je izazvao takvo nezadovoljstvo da su Hrvatska i Mađarska bile blizu ustanka. Josip II. vratio je prijašnji sustav prije svoje smrti i obećao sazvati parlamente i okruniti se u Mađarskoj. Njegov nasljednik Leopold II. (1790.–1792.) održao je obećanja.

Unutar apsolutističke monarhije trebalo je preosmisliti položaj Hrvatske. Apsolutna monarhija u svojoj suštini ne prihvaća nikakve druge, odvojene države; neutemeljena su mišljenja o apsolutnoj monarhiji kao o personalnoj uniji apsolutnih država. Ako su Hrvatska i Slavonija države, onda su to postale tek poslije apsolutizma (Porodin 1915: 282, 283).

Mađarski parlament odlučio je 1790. godine prihvatiti Hrvatsku koja je, prema izjavi njemačkog pravnika, zbog zadnjih događaja prestala biti državom. Međutim, u Hrvatskoj se 1791. godine sve više počelo izražavati nezadovoljstvo mađarskim režimom, inzistiralo se na upotrebi hrvatskog, odnosno ilirskog jezika u školama. Već tada se uočavaju korijeni hrvatskog preporoda, a austrijski i francuski ratovi tome su pripomogli. Prema Campoformijskom dogovoru iz 1797. godine Austrija je u zamjenu za lijevu obalu Rajne dobila Veneciju i Dalmaciju. Time je napravljen veliki korak prema ujedinjenju hrvatskih zemalja. No godine 1809., prema miru u Schönbrunnu, Francuska je dobila Istru, Dalmaciju i Krajinu koje je ujedinila u Ilirske pokrajine (Istra, Dalmacija, slovenska Krajina i austrijska Koruška). Francuzi su pokazivali dosta brige za novo kraljevstvo. Francuska vlast se

nastojala osloniti na nacionalnu svijest stanovnika: uvela je nacionalni jezik u škole i upravu te je izdavala novine na nacionalnom jeziku. Kako bi shvatili puninu ove politike, treba navesti da su u 18. stoljeću Mađari nastojali na sve načine iskorijeniti sve hrvatsko te uvesti svoj jezik u škole i hrvatske ustanove. Razumljivo je da je ilirska ideja pustila jake korijene među inteligencijom. Kada je Austrija vratila teritorij Ilirskog kraljevstva 1815. godine, Hrvati su tražili (beznadno) sjedinjenje Hrvatske i Dalmacije.

Policijsko-apsolutistički režim Metternicha (1821.–1848.) učinio je nemogućim ikakav politički i slobodarski pokret te su „Ilirci“ morali odustati od političkih ambicija. Njihov pokret se pretvorio u književno-društveni, čiji je cilj bio ujediniti Hrvate, Srbe i Slovence te stvoriti opći južnoslavenski književni jezik. Ljudevit Gaj i njegovi suradnici postigli su određeni uspjeh. Mađari su i dalje nastojali uvesti svoj jezik u hrvatske škole i ustanove, što im je i uspjelo 1830. godine. No među hrvatskim intelektualcima našlo se dosta onih koji su protestirali protiv ovakve situacije. Borba je bila otežana činjenicom da je hrvatski jezik bio slabo raširen čak i među patriotima. Pred njima je bilo pitanje izbora narječja kao podloge standardnomu hrvatskom jeziku: zapadna novoštokavština postaje temeljem općehrvatskoga jezičnog standarda. Tridesetih godina 19. stoljeća počele su izlaziti novine na ilirskom jeziku (*Novine Horvatzke s prilogom Daniczom Horvatzkom, Slavonzkom y Dalmatinzkom*). Još 1836. godine Hrvatski sabor je nastojao od kralja dobiti odobrenje za osnivanje Društva prijatelja narodnoga ilirskog prosvjetiteljstva, a 1840. nastoje osnovati katedru za nacionalni jezik. Hrvatski parlament dao je dopuštenje predstavnicima da traže odvajanje od Mađarske te uvođenje vlastite vlade, ako Mađari nastave s mađarizacijom. Početkom 1843. godine zabranjeno je korištenje riječi „ilirski“, što je samo potpalilo vatru. Iste godine je Ivan Kukuljević Sakcinski održao prvi govor na hrvatskom jeziku u Saboru. Hrvatski sabor je 1847. godine umjesto latinskog uveo hrvatski jezik kao službeni.

U sklopu Austro-Ugarske Monarhije, Mađarska i Kraljevstvo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije morali su imati iste zakonske predstavnike, isto zakonodavstvo i isto predstavništvo. Zajedničkim se smatrala vanjska politika, financije, vojska i mornarica, državni dugovi, tržišni i carinski dogovor, monetarni sustav i željezničke pruge. U ekonomskom smislu, Hrvatska je ovisila o Mađarskoj. Mađari su u potpunosti iskoristili podređeni položaj Hrvatske u svoju korist, na primjer željeznički sustav je napravljen kako bi odgovarao mađarskoj proizvodnji i trgovini, a bio je poguban za Hrvatsku. Ukidanje Vojnih krajina (1873.–1881.) je imalo velik utjecaj na ekonomiju i život u selima jer su tim vojnim selima ukinuta carska sredstva koja su prije dobivala. Godine 1882. počela je reorganizacija financijskog upravljanja Kraljevstvom Hrvatske i Slavonije: uvedeni su hrvatski i mađarski

simboli te dvojezične tablice na svim financijskim zgradama. Osim toga, osnovna mađarska politika prema hrvatskom narodu grubo bi se mogla nazvati pražnjenjem džepova (u razdoblju od 1873. do 1883. porez je porastao za 82%) (Perić 2000: 300). Hrvatska i Slavonija bile su najzaostaliye zemlje u ekonomskom smislu (Božić et al. 1972: 286, 287).

Hrvati su protestirali protiv uvođenja dvojezičnih tablica i preferiranja mađarskih poduzetnika. Kako bi riješila problem, mađarska vlada je ukinula ustav i uvela kraljevski komesarijat. Ovaj nezakoniti akt uništio je bilo kakve nade u uniju između Mađarske i Hrvatske. *Mađarone* su u hrvatskom društvu prezirali, ali mađarska vlada ih je koristila za promicanje svojih ciljeva i ideja (Narodna stranka i Stranka prava zagovarale su samostalnost Hrvatske, dok je Samostalna narodna stranka zagovarala izravnu ovisnost o Austriji). Urednik *Novog lista*, Frano Supilo pokušao je iskoristiti takvu mađarsku politiku u korist zbližavanja Hrvata i Srba.

Ban Khuen-Héderváry (1849.–1918.) 1892. godine stvorio je financijsku bazu za promicanje mađarizacije. Uz pomoć mađarskog i austrijskog kapitala osnovao je Hipotekarnu Banku koja je bila pod kontrolom mađarskog parlamenta i imala je status državne banke u usporedbi s drugim lokalnim bankama (Prva Hrvatska Banka je bila osnovana 1846. godine). Štoviše, banka je imala monopol nad hipotekama što je bio glavni oblik kreditiranja u agrarnoj zemlji. Osim toga, svi fondovi lokalnih uprava Hrvatske i Slavonije išli su isključivo preko Hipotekarne Banke.

Početak 20. stoljeća u Monarhiji obilježen je naglim zaoštavanjem političke situacije. Teška unutarnja kriza izazvala je nacionalne sukobe u Češkoj, konflikt austro-njemačkih i mađarskih vladajućih krugova, novi val mađarizacije i političko jačanje Njemačke.

Industrijalizacija u Hrvatskoj i Slavoniji počela je kasnije jer nije postojala politički i ekonomski jaka klasa trgovaca te jer je Hrvatska jako dugo bila ratna granica između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Uz to, jaka hrvatska aristokracija nije htjela izgubiti svoj položaj zemljovlasnika. Razvoj kapitalističke ekonomije i trgovine u Hrvatskoj i Slavoniji kreće tek početkom 19. stoljeća zahvaljujući povoljnom položaju između Sjevera i Juga te velikim plovnim rijekama Savi i Dunavu. Trgovina je potakla i razvoj luka na sjeveru Jadrana.

Osnovna karakteristika trgovine u južnoj Hrvatskoj bilo je posredništvo, izvozno-tranzitna djelatnost Dalmatinaca, Bokelja i Dubrovčana, između obale i zaleđa. Mletačka Republika je 18. stoljeće dočekala kao luka od lokalnog značaja koja je nastojala očuvati monopol u razmjeni dobara između dvije obale Jadrana. Mletačke stečevine na istočnoj obali

Jadrana³⁹ postale su pokrajinama za izvoz proizvoda: od 1739. godine dalmatinski gradovi mogli su se opskrbljivati samo u Veneciji te im je zabranjeno graditi veće bodove (Banović 2017:119). Tek dekretima *Cinque Savi alla Mercanzia* iz 1739., 1761., 1780. i 1783. godine Mletačka Republika je dala svojim posjedima slobodu plovidbe i trgovine te time omogućila ubrzan gospodarski razvoj dalmatinskih gradova (Banović 2017: 120). Kako bi se razvila posrednička trgovina između Bosne i Hercegovine te Venecije, potrebno je bilo urediti postojeće ceste i sagraditi nove.

Stanje gospodarstva i trgovine u kontinentalnoj Hrvatskoj nakon ratova u 17.stoljeću bilo je loše. Nedostajalo je radnika, prometne infrastrukture, obrazovanih ljudi i novih tehnologija (Banović 2017: 129). Međutim, sam položaj Banske Hrvatske je povoljan: Sava, Drava i Dunav plovne su rijeke te su prometnice usmjerene na posredovanje između centralne i južne Europe. Gospodarska politika Beča bila je posvećena razvoju tzv. žitnog puta, odnosno magistrale za izvoz poljoprivrednih proizvoda Podunavlja prema Jadranu (Banović 2017: 129). Unutar ove politike obnavljala se infrastruktura i gospodarstvo u Hrvatskoj pod austrijskom vlašću. Riječni i cestovni promet obnavljao se radi izlaza Monarhije na tržište žitom. Uzgoj i trgovina stoke, koja je bila važna za istočne hrvatske krajeve u 15. i 16. stoljeću, pada u drugi plan, a jača trgovina poljoprivrednim proizvodima. Naravno, na toj su se magistrali razvile ne samo luke (Bakar, Bakarac, Kraljevica i Senj), već su se razvili i gradovi uključeni u oživljavanje trgovine (Karlovac i Sisak). Od gradova koji ne leže na „žitnoj magistrali“, tu su Zagreb i Varaždin koji se razvio zahvaljujući trgovini s Venecijom i zapadnim pokrajinama Monarhije (Banović 2017: 134).

Bez obzira na gradnju magistrale i djelomično obnavljanje prometne infrastrukture, početkom stoljeća Kraljevstvo Hrvatske i Slavonije jedan je od najnerazvijenijih teritorija Austro-Ugarske Monarhije. Iako se u prvom desetljeću broj radnika u industriji povećao za njih 90 000, baza ekonomije i dalje je bila poljoprivreda (Božić et al. 1972: 356). Glavninu zarade od poljoprivrede dobivale su banke i stranci, u njihovim rukama bila su gotovo sva značajna zemljišta. Stanovništvo je većim dijelom bilo siromašno te zatrpano zadužnicama i hipotekama. „Stranac, smrtni neprijatelj našeg roda, arogantan Mađar ili lukavi Nijemac, kupuje zemlju naših seljaka i naseljava je, gradi sebi škole i istiskuje Hrvate iz Hrvatske“ (citat prema Filomonova 2011: 93). Stjepan Radić se s takvim mišljenjem nije slagao. On je

---

³⁹ Mletačka Istra sa sjedištem u Kopru (zapadni i južni dio poluotoka), mletačka Dalmacija sa sjedištem u Zadru (od Rta sv. Magdalene do Neuma te otoci od Krka do Korčule) te mletačka Albanija sa sjedištem u Kotoru (Boka kotorska i Budva).

izlazak Hrvatske iz teškog gospodarskog položaja vidio u važnosti suradnje s Bečom i Peštom jer se time može osigurati narodu bolji život i napredak (Krizman 1971: 102).

Slaba industrija, koja se većim dijelom sastojala od stranih poduzeća s mađarskim kapitalom, nije mogla zaposliti sve kojima je posao bio neophodan. Hrvatsko seljaštvo je početkom 20. stoljeća predstavljalo nepismenu patrijahalnu masu. Na hrvatskom teritoriju se još uvijek zadržala zadruga, koja je prema zakonu iz 1870. godine definirana na sljedeći način: „Nekoliko obitelji ili članova kućanstva, koji žive na jednom imanju i pod vlašću jedne glave, zajednički upravljajući, odnosno dijeleći nedjeljivu nekretninu i zajednički se koristeći njenim plodovima, stvaraju onu patrijahalnu zajednicu koja se zove zadruga“ (citirano prema Pogodin 1915: 297). Zadružni način života još se mogao naći u Srbiji i u Bugarskoj. Zbog slabe industrije, niske razine obrazovanja, rasta broja stanovništva koji nisu mogli pronaći posao ili obrađivati zemlju, približno jedna desetina stanovništva iselila se iz Hrvatske u razvijenije države u potrazi za poslom. U razdoblju od 1900. do 1914. iz Hrvatske i Slavonije iselilo se oko 230 000 stanovnika (najviše u SAD) (Božić et al. 1972: 356).

Stanovništvo Hrvatske i Slavonije prema zanimanju možemo podijeliti u nekoliko grupa. Na prvom mjestu je poljoprivreda, kojom se 1890. godine bavilo 84,67% stanovništva, a 1910. 82%. Vidimo da je za dvadeset godina postotak malo opao, što znači da se dio stanovništva počeo baviti drugim zanimanjima. 1890. godine 9,63% stanovništva radilo je u industriji i bavilo se trgovinom, a 1910. – 11,5%. Porastao je i broj činovnika te broj obrazovanih ljudi: s 1,94% na 2,22%. Seljaštvo je predstavljalo neobrazovanu, patrijarhalnu masu te su se udruživali u zadruge. (Pogodin 1915: 297) Za usporedbu i bolje predodžbu možemo ove brojke usporediti sa statistikom iz Češke iz 1900. godine: 40,82% stanovništva bavilo se poljoprivredom, 37,10% je radilo u industriji, 10,3% se bavilo trgovinom i transportom, a 11,78% je radilo u državnoj službi (Pogodin 1915: 238).

Razvoj industrije u Hrvatskoj bio je otežan političkim zastojem, čemu je bilo podređeno sve u državi. Nije bilo mjesta za inicijativu te su hrvatski poduzetnici bili primorani trgovati isključivo sirovinama. Za rad u velikim poduzećima i tvornicama nije bilo stručnjaka. U nekim dijelovima zemlje još uvijek se oko 90% stanovništva bavilo poljoprivredom, a tek nekih 2-3% proizvodnjom, odnosno nekim obrtom. U Slavoniji je obrt bio razvijeniji, 10-12% stanovništva bavilo se nekom obrtničkom djelatnošću. U većim gradovima proizvodnja je ipak uspjela postići neki stupanj razvoja. Najveći broj zaposlenih u industriji 1900. otpada na krojače (23,69%). Drugo mjesto zauzima drvna industrija (16,55%), a na trećem je proizvodnja hrane (12,81%). Nakon ovih zanimanja slijede poslovi koji u razvijenim zemljama zapošljavaju velik broj radnika, a u Hrvatskoj gotovo zanemariv

broj: željeznička industrija (8 053 ljudi), proizvodnja strojeva (3 848), tekstilna industrija (1 983) itd. Koliko su bezvrijedna hrvatska poduzeća bila sljedeća statistika: od 38 215 poduzeća (1900.) u 26 320 (68,87%) poduzeća radio je samo vlasnik bez radnika. Riječ je, naime, o siromašnim obrtnicima u malim radionicama. U samo 205 (0,53%) poduzeća radilo je preko 20 ljudi. Ako usporedimo brojke iz 1900. sa statistikom iz 1907. i 1910. vidi se određeni napredak. Porastao je broj dioničkih društava, 1907. ih je bilo 40, a 1910. već 53. Porasla je i vrijednost proizvodnje, 1906. tekstilna industrija je proizvela proizvode u vrijednosti od 6 250 000 kruna, a 1908. u vrijednosti od 8 573 000 kruna. Važnim dijelom trgovine postala je drvna industrija. Najveća tvornica koja je postojala u Hrvatskoj, zapošljavala je 1000 radnika. Ove brojke zanemarive su u usporedbi s brojem stanovnika Hrvatske i Slavonije (2 621 954 ljudi). (Pogodin 1915: 302)

Glavnina vanjskog izvoza Hrvatske i Slavonije bili su kruh i stoka, isto je izvozila i Mađarska. Cijela mreža željezničkih putova morala je služiti izvozu mađarskih proizvoda: „Na prvi pogled mreže željezničkih pruga Europe, odmah se vidi da Hrvatska ima samo dvije pruge, koje se mogu smatrati magistralama – linija od Gyékényes preko Zagreba do Rijeke te linija od Sombora preko Dalja do Bosanskog Broda. Prva linija je spajala Budimpeštu s morem, a druga s Bosnom. Sve je bilo napravljeno kako bi poljoprivredna Hrvatska bila spojena s najvećim poljoprivrednim konkurentom, Mađarskom, i kako bi Hrvatska bila odvojena od svojih najvećih potrošača, Krajine, Koruške i Štajerske. Veza između Zagreba i Budimpešte bila je bez premca jer se nalazila na liniji za Rijeku, ali veza između Beča i Zagreba je bila u žalosnom stanju i sve se činilo kako veze ne bi nastala“ (Pogodin 1915: 302). Moramo istaknuti da su u lošem stanju bile i veze s Dalmacijom. Prema dogovoru iz 1907. godine između Mađarske i Austrije, Mađarska je bila dužna željeznički povezati Hrvatsku s austrijskim i dalmatinskim željezničkim putovima, ali mađarska vlada nije ni pomišljala to ispuniti sve do 1912. godine kada ju je nezadovoljstvo Beča primoralo da započne radove. „Spajanje Dalmacije, Hrvatske i Austrije novim željezničkim putom za Mađare je predstavljalo novu kariku veze između Hrvata i Srba; oni su bili sasvim ravnodušni prema potrebama Like i neprirodnoj izolaciji Dalmacije od ostatka Europe“ (Pogodin 1915: 303). Realizaciji ciljeva mađarske industrije služio je i tarifni sustav na željezničkim putovima. Sustav je trebao koncentrirati cijelu trgovinu u Budimpeštu i pregraditi put širenju hrvatske trgovine na istok i u još većoj mjeri na zapad. Sva trgovina morala se usmjeravati ili u mađarsku luku Rijeku, koja povijesno pripada Hrvatskoj, ali je odvojena od Hrvatske ugovorom iz 1868., ili u Budimpeštu. Tako je bilo lakše drvo na preradu iz Broda slati u

Budimpeštu (360 km), nego u tvornicu u Dugo Selo (171 km). Ovakve metode trebale su služiti političkom i ekonomskom podčinjavanju Hrvatske.

Najstarija hrvatska štedionica osnovana je u vrijeme ilirizma godine 1846. Prvi dan njenog postojanja uloženo je u nju 500 forinti, ali do kraja 50-ih godina banka se razvijala sporo. Potom se situacija promijenila i štedionica se počela brzo razvijati te je imala cijelu mrežu podružnica. Hrvatska narodna banka sa sjedištem u Osijeku imala je podružnice u Zagrebu i Subotici te je predstavljala važnu ekonomsku ustanovu. Hrvatska eskomptna banka (osnovana 1868.) s dioničarskim kapitalom u iznosu od 8 mil. kruna ujedinjavala je gotovo cijelu hrvatsku industriju. Hrvatska poljoprivredna banka u Zagrebu, osnovana krajem 1901. godine, imala je kapital od 800 000 kruna. Ova banka uspjela se brzo razviti i već 1910. godine je imala kapital od 15 mil. kruna. Poljoprivredna banka je obavljala sljedeće operacije: obične bankarske operacije, pružanje usluga zadrugama i prodaju poljoprivrednih proizvoda, parcelaciju zemlje među seljacima, svilarstvo i emigraciju. Osim ovih ustanova, postojao je niz drugih ustanova koje su imale lokalnu ulogu. Krajem 1913. godine u Hrvatskoj je postojalo 140 štedionica, ali velika većina njih nije bila u rukama Slavena. Najvažnije srpske banke u Hrvatskoj i Slavoniji su Srpska banka i Centralna kreditna ustanova u Novom Sadu.

Dalmacija nema pogodno tlo za razvoj poljoprivrede (osim uzgoja mediteranskog bilja). U vlasništvu seljaka prevladavale su sitne zemljišne čestice, samo 1 155 kućanstava posjedovalo je više od 20 ha. Međutim, Dalmacija je bila jedna od rijetkih regija Austrije u kojoj se razvijalo stočarstvo. Velik dio stanovništva bavio se ribolovom. Rudarska industrija u Dalmaciji bila je u lošem stanju, 1911. godine u cijeloj Dalmaciji postojale su dvije tvornice za vađenje smeđeg ugljena i jedna za proizvodnju asfalta. Količina dobivene morske soli bila je beznačajna, 527 000 kruna. U Istri se, primjerice, proizvodilo četiri puta više soli. Tvornice u Dalmaciji nisu ni postojale. Država nije naišla ni na kakvu potporu i razumijevanje Beča za razvoj svoga ekonomskog potencijala. Krediti za razvoj luka i svjetionika smanjivali su se. U pomorstvu i vožnji velikih brodova vodeću ulogu su imali stranci (Austrijanci, Mađari...), dok su kao mornari radili lokalni stanovnici.

Tijekom I. svjetskog rata politička i društvena aktivnost bila je ograničena. Političke stranke i novine praktički su prestale funkcionirati, a društvene organizacije bile su raspuštene.

22. studenog 1914. godine u Firenci je održan sastanak hrvatskih, srpskih i slovenskih emigranata, na kojem je potpisan dogovor o osnivanju Jugoslavenskog odbora. Nekoliko mjeseci kasnije, 30. travnja 1915. godine, u Parizu je sastavljen konačni odbor na čelu kojeg

se nalazio Ante Trumbić. Sjedište glavnog stožera bilo je u Londonu, a u Parizu, Ženevi, Sankt Peterburgu i Washingtonu djelovali su ogranci.

U razdoblju od nastajanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine do prihvatanja Vidovdanskih ustava 28. 6. 1921. godine očiti su kontradiktorni rezultati. S jedne strane, bili su udareni pravni temelji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koji su vanjskoj i unutarnjoj politici služili kao potvrda legitimnosti. S druge strane, kraj ovog razdoblja obilježen je krizom političkih odnosa među Srbima, Hrvatima i Slovencima koja je stavljala pod upitnik održivost jugoslavenske ideologije.

Poslije I. svjetskog rata u Kraljevini SHS od industrije je živjelo manje od 10% stanovništva. Rudnici su igrali važnu ulogu u ekonomiji države, ali većina kapitala bila je stranog podrijetla. Niži slojevi društva, radnici i srednja klasa, platili su cijenu tranzicije u novu državu: inflacijom, niskim plaćama i velikom nezaposlenosti. Ujedinjavanjem su pogođene i financijske transakcije i unifikacija valute. Zemlja je i dalje gospodarski ostala izrazito poljoprivredna, 54% izvoza činili su poljoprivredni proizvodi. Za usporedbu, u Čehoslovačkoj Republici 1929. godine u poljoprivredi je radilo 35% stanovništva, u industriji 34% i skoro 31% u uslužnim djelatnostima⁴⁰

b) Međuratno vrijeme

Novoj državi nije bilo lako povezati gospodarske sustave koji su ušli u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i stvoriti novi jedinstveni sustav. Mora se uzeti u obzir da se radi o cjelinama koje su bile politički, ekonomski i kulturološki nejednake u svom razvoju. Zemlja je bila bogata strateško važnim sirovinama (boksit, olovo, krom, živa, bakar...) te potencijalno snažnom hidroenergijom koja nije bila iskorištena (Petranović 1988: 59). Pokrajine su se međusobno dosta razlikovale u pogledu ekonomskog razvoja i podrijetla prihoda. Hrvatska, Slovenija, Vojvodina i Beograd s okolicom bili su najrazvijeniji u industrijskom smislu. Hrvatska i Slovenija zajedno su imale 960 tvornica, dok ih je u Srbiji bilo 70. Rudarstvo je bilo najrazvijenije u Srbiji, Makedoniji i Bosni. Hrvatska je imala najjači bankarski kapital, pa je Zagreb bio industrijski i financijski centar, dok je Beograd bio politički i administrativni. Eksploatacija šuma započela je još za vrijeme Austro-Ugarske u Bosni, Sloveniji i Hrvatskoj, najviše u Slavoniji. Dalmacija je najviše sredstava dobivala od turizma, lučkih carina i prijevoza brodovima.

Vlada je morala stvoriti ekonomsku politiku koja bi povezala regije s različitim sustavima i ekonomskim stupnjem razvoja u uvjetima političkih borbi za vlast i posljedica

---

⁴⁰ <http://www.czech.cz/ru/87961-istoriya-cheshskoy-jekonomiki> (05.07.2018.).

razaranja nakon I. svjetskog rata koje su najviše pogodile Srbiju i Crnu Goru. S jedne strane, Srbi su se pozivali na ratna razaranja i željeli su što brže obnoviti svoju zemlju, a s druge su strane Hrvatska i Slovenija isticale su bogatstvo koje su donijele u novu državu i kako im je bilo bolje u Austro-Ugarskoj (Petranović 1988: 61). Srbija i Crna Gora bile su zadovoljne ekonomskim spajanjem s drugim državama jer su time dobile pristup puno većem tržištu. Međutim, Slovenija, Hrvatska i Makedonija nisu bile zadovoljne novim tržištem jer je ono bilo puno manje od prijašnjeg. Razlika se vidi u usporedbi broja stanovnika: Austro-Ugarska je 1910. godine imala ukupno 51.390.223 stanovnika (Rothaug 1911), a Kraljevina SHS 1921. godine 11.984.911 stanovnika⁴¹. Napetost u odnosima među pokrajinama poticalo je i nejednako porezno zakonodavstvo, izjednačeno tek 1928. godine. Raznovrsni i nejasni porezni zakoni unijeli su nered u porezne obveze, nesigurnost i primjenu različitih mjerila. Kako bi pokrila svoje opće potrebe, Kraljevina SHS je uzimala velike zajmove. Novac se nije trošio na industrijalizaciju ili gradnju infrastrukture već na pokrivanje deficita države 1921., 1922. i 1923. godine (Petranović 1988: 61). Sve u svemu, država nije imala financijska sredstva za funkcioniranje, a zakonski sustav nije bio izjednačen u cijeloj državi, što je dovelo do nejednakosti i nejasnoća u samom sustavu.

Novo gospodarstvo imalo je i probleme s različitim sektorima. Unutar Austro-Ugarske, Hrvatska i Slovenija bile su agrarne zemlje. Ulaskom u Kraljevinu SHS spojile su se sa zemljama koje su također bile agrarne. Vlada je pokušala provesti agrarnu reformu 1919., ali ona je bila nepotpuna i kompleksna zbog mnoštva propisa. Borba seljaka za stjecanje zemlje i opstanak bila je istovremeno povezana i s nacionalističkim i političkim razilaženjima u samoj državi (Petranović 1988: 62). Kako bi smirili seljake, reformu su s jedne strane usmjerili protiv vlasnika najvećih posjeda koji su većinom bili stranci (Nijemci u Srijemu i Vojvodini), a s druge strane, reforma je bila naklonjena Srbima i u potpunosti je zaobišla manjine. Službeno, agrarna reforma nije imala nacionalni karakter, ali praksa same administracije bila je drugačija (Petranović 1988: 62). Zbog korupcije reforma nije ukinula velike posjede, crkvama i bankama nije ograničena maksimalna količina posjeda, a problem je bio i što su dio predviđene štete vlasnicima snosili kmetovi. U drugoj fazi agrarne reforme (1925.–1931.) seljaci koji su privremeno zakupili zemlju, sada su je mogli otkupiti, ali ideja da zemlja pripada onome tko ju obrađuje nije ostvarena. Crkve i banke i dalje su probijale agrarni maksimum. Dodjeljivanjem zemljišta ratnim dobrovoljcima pokušavala se potaknuti

---

41

http://web.archive.org/web/20090201185708/http://encarta.msn.com/encyclopedia_761567145/Yugoslavia.html (23.07.2018).

poljoprivreda u nerazvijenim i siromašnim krajevima, ali ta kolonizacija je imala i druge motive: dobrovoljcima se učvršćivala vlast, a seobom Srba jačao se granični pojas Vojvodine, Slavonije, Baranje, Kosova, Metohije i Makedonije.

Glavni problem poljoprivrede činila je tehnička zaostalost. Seljaci u nerazvijenim krajevima bili su nepismeni i neobrazovani. Veliki broj seljaka i dalje je bio prikovan za selo, ali novu zemlju nisu mogli dobiti iz agrarnih fondova jer reforma nije bila dobro provedena ili su odlazili u gradove gdje je bila nerazvijena industrija koja nije mogla zaposliti višak radnika koji su predstavljali. Slaba industrija nije mogla opskrbljivati selo potrebnom tehnologijom koja bi mogla podignuti proizvodnju. Razvijenija i modernija poljoprivreda postojala je samo u sjeveroistočnim i sjeverozapadnim krajevima Kraljevine: Vojvodini, Srijemu, Sloveniji, dijelovima Hrvatske i sjeverne Srbije. Bolju situaciju susrećemo i kod seljaka koji su imali veće posjede i koji su bili orijentirani na tržište ili su se nalazili pokraj većih gradova. Takvi posjedi potpuno su se razlikovali od malih iz nerazvijenih krajeva: razina veterinarske zaštite, uvođenje novih metoda u obradi zemlje, upotreba modernijeg oruđa... Zadruga su se u Kraljevini SHS nastavile razvijati, naročito u Srbiji, Sloveniji i dijelovima Hrvatske te su postojale u najrazličitijim oblicima: kreditne, nabavlačko-potrošačke, radničke i zanatske, voćarske, žitarske, stočarske i drugi oblici zadružnih saveza (Petranović 1988: 65).

Godine 1921. na razini cijele države u prosjeku se poljoprivredom, šumarstvom i ribarstvom bavilo 78,87% stanovništva, a od industrije i znanosti živjelo je 9,91%. Kraljevina je započela svoje postojanje s nerazvijenom industrijom. Godine 1921. u državi je bilo 1 831 poduzeće, a krajem 1928. – 3 038 poduzeća. Među industrijama najvažnije mjesto zauzimala je prehrambena industrija, zatim električne centrale, a na trećem mjestu – drvna industrija. U Zagrebu su bila 762 poduzeća, u Beogradu njih 676, Osijeku 584, Sarajevu 478, Novom Sadu 468, Ljubljani 431, Velikom Bečkereku 283, Splitu 264, Skoplju 80 i Dubrovniku 5. (Petranović 1988: 67). U međuratnom vremenu industrija se najviše razvijala tamo gdje je već postojala: na sjeveru, sjeverozapadu države i u Beogradu. Od 1918. do 1938. najviše tvornica je izgrađeno u Sloveniji, Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te Vojvodini. No industrija je ušla u krizu zbog posljedica svjetske krize, a nije se ni mogla razvijati bez drugih grana – prometnica, građevinarstva i poljoprivrede. Za industriju je, osim neravnomjerne raspoređenosti, bio karakterističan i nejednak razvoj pojedinih grana, zastarjela tehnologija i male mogućnosti izvoza.

Država nije imala konkretnu politiku razvoja industrije, ona je samo poticala razvoj. Vlada sve do 1929. godine nije formirala jedinstveni privredni i finansijski program na

osnovi kojeg bi mogla osigurati podršku potrebnim granama i pronaći izvore dohotka. Industrija se razvila na račun visokih carinskih zaštita. Napredak u razdoblju od 1919. do 1923. bio je moguć zbog inflacije i carinskih olakšica na uvoz opreme i strojeva.

Krajem razdoblja Kraljevine Jugoslavije (1929.–1941.) 50% državnog proračuna dolazilo je od poljoprivrede, a manje od 20% od industrije. Kako nije postojala proizvodnja strojeva, industrija nije mogla potaknuti i pokrenuti razvoj u drugim granama gospodarstva. Struktura industrije nije se promijenila, najviše su bili zastupljeni rudarski proizvodi i polupreradevine, 90% rudarskih proizvoda izvozilo se bez prerade. Tekstilna industrija razvila se zahvaljujući carinskoj zaštiti i jer je proizvodila za vojsku. Kemijska industrija nije postojala kao takva, već su postojala poduzeća. U poljoprivrednoj državi razvijale su se industrije za obradu agrarnih proizvoda. Puno poduzeća nije se razlikovalo od zanatskih radionica. Sve u svemu, industrija se razvijala kaotično, bez zajedničkog plana, imala je više karakter radionica, nego tvorničke proizvodnje i nije ostvarivala veliki kapital. (Petranović 1988: 69, 70).

Industrijski, financijski i strani kapital bili su isprepleteni s vladom i strankama, što je omogućavalo državi da kontrolira privredu. Najviše stranog kapitala bilo je uloženo u rudarstvo i industriju zbog jeftine radne snage i nalazišta ruda. Strani investitori nisu bili toliko zainteresirani za izvlačenje Kraljevine iz zaostalosti, već su nastojali održati takvu ovisnost države kako bi ju mogli nastaviti iskorištavati ekonomski i materijalno (Petranović 1988: 75, 76). Stranci su najviše ulagali u rudarstvo, kemiju, šumsku i prehrambenu industriju. Njihov kapital u Kraljevini bio je zastupljen u sljedećem omjeru: Švicarska 19,5%, Engleska 16,4%, Njemačka 15,5%, Francuska 13%, SAD 7%, Italija 4,5%, Belgija 3,8%, Mađarska 3,7%, Švedska 2,8%, Nizozemska 2,1%. U industriji Kraljevine Jugoslavije, strane investicije činile su 60% cjelokupnog kapitala. U nekim granama imale su većinski udio: 76,1% u proizvodnji šećera, 100% u proizvodnji bakra, olova i boksita, 98,2% u proizvodnju pamučne pređe... (Petranović 1988: 76). No ne možemo reći da država nije posjedovala imovinu. U njenom vlasništvu bilo je najveće poljoprivredno poduzeće „Belje“ te je imala i osam tvornica duhana, dvije tvornice šećera, jednu tvornicu svile te je bila vlasnik rudnika i poduzeća drvne industrije (Petranović 1988: 317).

Razvoju banovina i industrije smetala je i slaba prometna povezanost, pogotovo veza između juga i sjevera države. Kraljevini su nedostajali i vagoni i lokomotive. Banovine nisu unutar sebe bili povezane ni sa susjednim državama, čime se smanjivala njihova izvozna mogućnost. Do prometne povezanosti došlo je zbog toga što su prometnice do 1918. građene prema interesima carstava u sklopu kojih su južnoslavenske države bile. Država je shvaćala

važnost prometne povezanosti centra s drugim krajevima te je nastojala investirati u gradnju pruga. Javnim radovima smanjivala je i nezaposlenost u državi.

Kraljevina Jugoslavija u 23 godine trebala je obnoviti zemlju nakon rata, povezati cijele regije koje se politički nisu slagale niti su ekonomski bile na istoj razini. Zbog nedostatka vlastitih financijskih sredstava, nesređenih zakona i bez jedinstvene ekonomske politike, država se razvijala neravnomjerno. Pojedine grane gospodarstva nisu bile povezane kako treba i nisu mogle poticati jedna drugu na napredak i modernizaciju. U sklopu Kraljevine Hrvatska je bila među najrazvijenijim krajevima u industrijskom i poljoprivrednom pogledu. No ona je i dalje zaostajala za drugim državama Europe.

c) Jugoslavija 1945.–1991. (DFRJ, FNRJ, SFRJ)

Kako bismo objasnili poslijeratni razvoj države, neophodno je uzeti u obzir prijašnja razdoblja, ratna razaranja u materijalnom i ljudskom smislu te napore koji su uloženi u obnavljanje zemlje. Prvo je napravljena procjena štete nastale ratnim razaranja, ali kapacitet pomoći na koju je Jugoslavija mogla računati nije bilo lako procijeniti. Financije neophodne za obnovu prometnica, industrijskih objekata i državne infrastrukture ili su bile minimalne ili nisu dolazile. Osim uništene infrastrukture, država je imala probleme i s opskrbom osnovnim stvarima: gorivom, sirovinama, hranom... Postojao je i deficit stručnjaka. Svemu tomu još se mora dodati stambeni problem, kako su u ratu uništene građevine, ljudi nisu imali gdje živjeti.

Nakon II. svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije s Titom na čelu uspjela se utvrditi kao potpuna politička moć. KPJ je bila jedina „autentična“ komunistička partija u Europi, nju nije postavio na vlast SSSR. KPJ praktički nije imala političku opoziciju odmah nakon dolaska na vlast. Legitimitet je stekla borbom protiv Sila Osovine te ju je narod podupirao u većoj ili manjoj mjeri.

Evolucija socijalističkoga ekonomskog sustava u Jugoslaviji okvirno se može podijeliti u četiri faze te predstavlja postupni prijelaz s centralističkoga planskog socijalističkog tržišta prema decentraliziranom planiranju (Kukić 2017.). Glavna karakteristika prvog razdoblja (1945.–1951.) njegovo je rigidno centralističko planiranje i stavljanje velikog naglaska na industrijalizaciju države prema primjeru SSSR-a. Privatna imovina je oduzeta, a industrijalizacija je financirana prisilnom štednjom u drugim sektorima, najviše u poljoprivredi. U poljoprivredi se provodila kolektivizacija po uzoru na SSSR, ali 1953. godine je napuštena. Prioritetnim se smatralo obnavljanje cesta, električnih centrala i rudnika ugljena jer su predstavljali bazu na osnovi koje se pokreću ostale djelatnosti.

Rješavanjem ovih pitanja stvoreni su uvjeti za pokretanje trgovine i opskrbu stanovništva osnovnim potrepštinama. S obzirom na nizak stupanj razvoja gospodarskih i društvenih aktivnosti u predratnoj Jugoslaviji te ratna razaranja, vlada je morala uložiti velike napore da izvuče i podigne zemlju na višu razinu. U prvim godinama, kada je država prolazila kroz industrijalizaciju, najviše se ulagalo u izgradnju objekata, a manje u opremu. Osnovna karakteristika investicijske politike je ulaganje u industriju i energetiku. Do 1956. godine 85% investicija je išlo u industriju, odnosno energetiku, rudarstvo i metalurgiju. Ovakvim načinom ulaganja stvorili su neravnotežu između teške i prerađivačke industrije te usporili rast i razvoj drugih grana gospodarstva, npr. poljoprivrede. Velikim investiranjima u industriju i rudarstvo nastojala se prekinuti ekonomska zaostalost države, ali i prekinuti s agrarnom prošlošću. Ova politika transformirala je cjelokupnu društvenu strukturu države.

Sukob između vođe Sovjetskog Saveza Staljina i predsjednika Jugoslavije Tita 1947./48. godine pojačao je centralističko planiranje u Jugoslaviji u nadi da će se odnosi popraviti. Krajem 1947. godine u Jugoslaviji je provedena agrarna kolektivizacija, do 1951. 25% poljoprivrede bilo je kolektivizirano. Rezultat je bio očekivan – kolaps poljoprivredne proizvodnje.

Kako je postajalo sve očitiije da se zbližavanje sa SSSR-om neće dogoditi dok je Staljin živ, jugoslavenska vlada počela se odvajati od Sovjetskog Saveza i njihove ideologije što je rezultiralo posebnom verzijom socijalizma. Ovo je označilo razdoblje razvoja koje je trajalo do 1965. godine. Tijekom ovog razdoblja kolektivizacija i obvezujući proizvodni ciljevi napušteni su te su poduzeća dobila određenu razinu autonomije u odlučivanju. Tvrtke su bile organizirane na principu samoupravljanja. Radnička vijeća predstavljala su interese radnika te su zajedno s lokalnim vlastima odlučivala o zapošljavanju menadžera s već predloženih lista, određivala su uvjete zapošljavanja te su mogla odlučivati o raspodjeli viška profita koji se usmjeravao u povećanje plaća ili u dodatne investicije. Uvedena je liberalizacija cijena, otvaranje vanjskoj trgovini na osnovi više tečajeva s tarifama (premda se dinar nikada službeno nije mogao mijenjati) te postupno stvaranje komercijalnog prava, uključujući i zakone vezane za stečaj.

Prema jugoslavenskoj ideologiji, kontrola nad poduzećima koju su imali radnici, ne bi mogla biti efektivna ako bi poduzeće bilo u rukama privatnika ili države, jer bi se od poduzeća očekivalo da ispunjava potrebe i ciljeve vlasnika. Očekivani su bili sukobi oko raspodjele viška, razmatrali se, hoće li ih uložili u povećanje plaća ili u nove investicije. Ovakva vrsta vlasništva nad poduzećima bila je zamijenjena 1952. godine oblikom državnog vlasništva. Prema ovome, radnici su imali pristup višku koji inače pripada vlasnicima te su

mogli odlučivati o akumulaciji, ali nisu mogli imati individualna ili tržišna vlasništva nad imovinom.

Iako je moć o donošenju ekonomske politike decentralizirana, federalna vlast i dalje je imala kontrolu nad ekonomijom kroz Generalni investicijski fond. Stvaranje Generalnoga investicijskog fonda tijekom 1950-ih zamijenilo je izravne transfere investicija iz budžeta države. Fond je centralizirao kapital te ga kasnije raspodijelio među tvrtkama koje su obećavale najveći povratak investicija ili onima politički vrijednima. Tijekom 1950-ih godina u ekonomskom i političkom smislu Jugoslavija se polako otvarala prema Zapadu. U poslijeratnom razdoblju najviše je trgovala s OECD-om⁴². Do ranih 1970-ih 60% vanjske trgovine ostvarivalo se s OECD-om za razliku od drugih istočnoeuropskih država koje su većinom trgovale samo među sobom. Ipak, ne možemo reći da je Jugoslavija bila sasvim otvorena država.

Reforme iz 1965. godine pokrenule su treću fazu razvoja koji je trajao do 1974. Ovo razdoblje bilo je vrhunac tržišnog socijalizma. Tržišni elementi bili su potaknuti liberalizacijom i slobodnim sudjelovanjem u vanjskoj trgovini. Ekonomska moć bila je dodatno decentralizirana jer su radnička vijeća imala pravo odlučivanja o raspodjeli dohotka između investicija i plaća. Vijeće je moglo izabrati menadžere s već određene liste, promijeniti unutarnje strukture plaćanja, odrediti uvjete zapošljavanja te odrediti kamo rasporediti viškove (plaće ili investicije). Samoupravljanje je dalo i radnicima i menadžerima određenu razinu autonomije koje druge socijalističke ekonomije nisu imale. Glavninu odluka donosio je menadžment, a radnici su odlučivali o zapošljavanju i plaćama (Estrin 1983).

Banke su postale glavni financijski posrednici umjesto Glavnoga investicijskog fonda. Trebale su biti glavni investicijski kanal za raspodjelu resursa među najproduktivnijim tvrtkama. No to nisu bile tvrtke koje su najviše maksimizirale profit jer su banke bile u vlasništvu drugih tvrtki ili lokalne uprave. Dionice banki u investicijama porasle su s 3% (1960.-1963.) na 50% (1970.), dok su državne dionice pale sa 60% na 16% u istom razdoblju (Estrin 1983.). Kapitalističko tržište, koje se polako pojavljivalo, bilo je koncentrirao jer je deset vodećih banaka pružalo većinu investicijskih kredita čime je tržište bilo strogo regulirano, kamatne stope određivao je centar i držao ih je nisko (Estrin 1991: 189). Ove reforme su dodatno otvorile ekonomiju, liberalizirale cijene te povećale razinu samoodlučivanja u tvrtkama smanjenjem poreza na prihode poduzeća. Otvaranje Jugoslavije

---

⁴² Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj je međunarodna ekonomska organizacija osnovana 1960. godine. Područja djelovanja su: razvojna politika i kooperacija, energetika, razvoj trgovine, financijska i fiskalna pitanja, socijalna problematika, zapošljavanje, edukacija, ekologija, znanost i tehnologija, industrija, poljoprivreda i robarstvo.

prema svijetu postalo je početkom emigracije radi posla u zapadnoeuropske države, kao što su Njemačka, Švedska i Francuska.

Daljnja decentralizacija osigurana je Ustavom iz 1974. godine. Jugoslavenska ekonomija ušla je u svoju četvrtu fazu razvoja koja je trajala do kolapsa države 1991. godine. Ekonomija se decentralizirala još više, do razine odjela poduzeća, ali ovakva decentralizacija nije učinila ekonomiju više tržišno orijentiranom. Baš suprotno, ovo je bilo razdoblje deliberalizacije. Ustav iz 1974. godine predstavljao je odgovor političke elite sve samostalnijim menadžerima. U okruženju u kojem su nagodbe između menadžera poduzeća, lokalne uprave i bankara postale glavni način raspodjele resursa, političko i birokratsko miješanje KP u odlučivanje o svakodnevnoj ekonomiji bilo je rašireno. Komunisti su mislili da tržište okreće ekonomiju u nepoželjnom smjeru prema nezaposlenosti i nejednakosti u plaći. Tvrdili su da je samouprava neefikasna, jer menadžeri uzurpiraju pravo vlasti na donošenje odluka. Zbog ovoga reforme iz 1974. imale su dva glavna cilja: pružiti političko usmjerenje razvojnog procesu i ojačati samoupravljanje. Jačanje samouprave postignuto je razbijanjem poduzeća na njihove „sastavne dijelove“. Svaka Osnovna organizacija udruženog rada (OOUR) imala je vlastiti menadžment i prema zakonu je zamjenjivala poduzeća. Poduzeća kakva su bila prije prestala su postojati, ali njihove strukture često su se pojavljivale kao kombinacija legalno odvojenih OOUR-a koji se svojevolumno udružuju. Vlast je uvela konzultativne odbore prema industrijama i regijama čiji je zadatak bio pronalaženje dogovora oko plaća, investicijskih dionica u poduzećima i razvojnih planova. Najčešći oblici dogovora bili su o samoupravljanju među OOUR-ima, koji su bili zakonski obvezujući, ili društveni dogovori, ali onda je bila umiješana i vlada. Vlada je htjela povezati svojevolumne, volonterske ugovore u jedan plan, ali sporazumi su često bili nekoherentni jer su se zajednički ciljevi razlikovali od pojedinačnih. Glavni cilj ovakve organizacije poslovanja je uklanjanje konkurencije. Na kraju je ekonomija bila zatrpata regulacijama i autoritetima koji su morali formalizirati odnose između različitih odjela unutar tvrtke, među poduzećima unutar sektora i tako dalje. Pejović (1980.) je nazvao ovaj sustav ugovorno samoupravljanje koje je vodilo samo povećanju cijene transakcije i gubitku efektivnosti u prijenosu tržišne informacije.

Ideja da bi se zajednička politika trebala pojaviti kada se dogovore sve zainteresirane stranke, trebala je voditi federalne političke strukture u eru poslije Tita. Većina ovlasti za donošenje odluka prenesena je na razinu republika te je centralna ekonomska politika morala dobiti pristanak od šest republika i dvije autonomne pokrajine prije nego što je prihvaćena. Ovo je bilo prihvaćeno nakon Titove smrti 1980. godine nakon što je sukob eskalirao između

nacionalističkih politika, koje se predstavljale liberalniji, zapadno orijentirani i republički pogled na uređenje države, te komunističkih vođa. Ovakvo uređenje uvelike je smanjilo efektivnost ekonomskih politika jer vlasti nisu mogle dobro i brzo reagirati na drugu naftnu krizu 1979. godine i teške ekonomske uvjete koji su uslijedili. Ovo je vodilo i dezintegraciji tržišta u republikama i regijama. Jugoslavenska ekonomija očito se može podijeliti na dva dijela: relativno uspješno razdoblje prije 1979. te tužan raspad nakon 1979. godine izazvan naftnom krizom. Kasnije i nestanak funkcije SFRJ kao tampon zone tijekom Hladnog rata, kulminiralo je nasilnom dezintegracijom države.

Josip Broz Tito umro je 4. svibnja 1980., njegov prvi suradnik Edvard Kardelj umro je 1979. godine. U roku od godinu dana Jugoslavija je ostala bez dva vodeća političara. Njihova smrt i promjena politike SAD-a prema Jugoslaviji dovele su do destabilizacije unutar države. Unutarnja politička nestabilnost i vanjske ekonomske krize utjecale su na stanje u Jugoslaviji. Glavni pokazatelji teškog položaja u kojem je bila država, jesu inflacija, veliki vanjski dug i monetarna nelikvidnost koji su u konačnici doveli do bankrota. Vanjski dug 1980. iznosio je 18 milijuna USD. Uvedene su stroge mjere štednje, ali nisu dale željenog rezultata. Ozbiljnije reforme nisu donesene zbog političkih i ideoloških neslaganja. Dvanaesti kongres SKJ (1983.) pokrenuo je raspravu o ekonomskoj stabilizaciji samo da bi se održao društveni mir. Uglavnom su pokušavali riješiti problem reprogramiranjem ili odgađanjem plaćanja dugova te proizvodnjom novca. Pokušali su socijalizirati dugove i uvesti štednje. Nedostajalo je robe široke potrošnje (benzin, kava, lijekovi...), a povećala se i nezaposlenost. Najviše su bili pogođeni mladi i stanovnici manje razvijenih regija na jugu. Uvođenjem bonova pokušala se napraviti poštenija raspodjela potrošnje. Dinar je devalvirao. U situaciji gospodarske nestabilnosti izbili su sukobi između republika, a poduzeća i republike štitili su svoje interese bez obzira na sve, što je rascjepkalo jugoslavensko tržište. Stalna smjena vodstva i teško postizanje dogovora dodatno je pogoršalo političku nestabilnost.

Ustavnim promjenama iz 1988. napuštene su glavne odredbe Ustava 1974. i ZUR⁴³-a iz 1976. godine. Ante Marković, 9. predsjednik Saveznoga izvršnog vijeća, namjeravao je uvesti ravnopravnost svih oblika vlasništva, određenje vlasnika društvene imovine, uvesti tržište kapitala i rada umjesto dogovorene ekonomije, društvenog planiranja i monopola na radno mjesto (Milanović 2011: 87). Početkom 1990. uspio je smanjiti inflaciju i vanjske dugove, porasle su rezerve, a vrijednost dinara se stabilizirala. Počela je privatizacija i uvedena je tržišna ekonomija (Hudson 2003: 61). Ove reforme uvele su različite oblike

---

⁴³ ZUR – Zakon o udruženom radu. Stupio je na snagu 01.11.1976.

vlasništva, ali nisu pretpostavile političku raznolikost. Neslaganja između liberala i konzervativaca, centralista i autonomaša vodila su dezintegraciji centra. To je poticalo političke rasprave, ali nije vodilo rješavanju problema, jer se nijedna odluka nije mogla donijeti bez konsenzusa. Rješenja koja su bila predložena, štednja energije, nafte i glavnih potrepština, naišla su na otpor u Srbiji i manje razvijenim regijama. Tržišno gospodarstvo smatrali su uzrokom svojih ekonomskih problema. Inzistirali su na tome da administrativna raspodjela dohotka zaštititi interese nerazvijenih jer nisu mogli izdržati pritisak konkurencije u tržišnoj ekonomiji. U 1980-im godinama zaredali su se društveni, ekonomski i politički problemi. MMF je vidio rješenje problema u jačanju centralizacije, jer su vjerovali da je autarkija pojedinih republika glavni izvor problema. Kao primjer jačanja centra može se navesti uvođenje glasanja u Savjet guvernera Narodne banke Jugoslavije (NBJ) umjesto konsenzusa (Radelić 2006: 589). Slične težnje za centralizacijom vide se i u idejama zajedničkoga obrazovnog programa i ujednačavanju velikih industrijskih sustava. Slabije federacije i nacionalističke snage u Srbiji osjetile su da mogu iskoristiti situaciju i promijeniti državu. Strah od srpskog nacionalizma jačao je nacionalističke snage u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Slovenija je predvodila otpor protiv centralizma, unitarizma i velikosrpstva, prva je i dopustila višestranački sustav. Otpor velikosrpskoj ideologiji rastao je i u drugim republikama, uključujući i Hrvatsku.

SKJ se raspala na Četrnaestom kongresu (20.–22. siječnja 1990. u Beogradu) nakon što su slovenska i hrvatska delegacija napustile Kongres (Hudson 2003: 78). Na izborima komunisti nisu uspjeli zadržati vlast u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, kasnije ni u Makedoniji. Međutim, u Srbiji i Crnoj Gori su pobijedili (Hudson 2003: 79). Hrvatski sabor je konstituiran 30. svibnja 1990. godine te se Hrvatska nastavila odvajati od Jugoslavije. U političkom smislu država se raspala promjenama Ustava i imena iz Socijalistička Republika Hrvatska u Republika Hrvatska, a u gospodarskom smislu Jugoslavija se raspala kada se razbilo jedinstveno tržište i novčani sustav. Jugoslavenski gospodarski razvoj uvijek je imao dva problema: razvoj i jednakost. Neučinkovitost centra dovela je do stagnacije te je ta situacija potaknula nezadovoljstvo nerazvijenih krajeva jer su zaostajali za razvijenijim republikama, a razvijenije republike bile su nezadovoljne jer su zaostajale za susjednim, razvijenim državama. Slična situacija bila je i u drugim državama Istočnog bloka, ali Jugoslavija se razlikovala od njih načinom razlaza. Kriza je nastala isključivo zbog velikosrpske ideologije i želje da se iz Jugoslavije istjeraju oni koji predstavljaju problem i zadrže oni koji se mogu iskoristiti (Milanović 2011: 91).

d) Tranzicija i Republika Hrvatska

Hrvatska ekonomska i politička situacija tijekom 1980-ih godina nije se razlikovala od drugih država Istočne Europe koje su imale centralno planiranu ekonomiju. Nakon što je jugoslavenska ekonomija bila pogođena krizom i reforme nisu vodile prema novom socijalizmu, postalo je očito da treba stvoriti novi ekonomsko-politički sustav kako bi se potaknuo progres u cijeloj državi. Tranzicija iz planske ekonomije prema tržišnoj bila je neizbježna. Osnovni elementi trebali su biti otvoreno tržište, jako privatno vlasništvo, ekonomska stabilizacija i rekonstrukcija ekonomije. Privatizacija se smatrala procesom koji je neophodan da se postigne cilj. Kako je već navedeno, u 80-im godinama pokušao se provesti neki oblik tranzicije, pravi prijelaz u Hrvatskoj započeo je tek 1990-ih godina. Promjenom ekonomskog sustava došlo je i do promjene oblika vlasništva. U ovom procesu država je naišla na probleme koje je naslijedila iz prošlog sustava i ratnih zbivanja.

Privatizacijom i pretvorbom stvarala se nova kapitalistička klasa. Pretvorbom su se društvena poduzeća pretvarala u državna, a privatizacijom su postojala privatna. Prije početka privatizacije u Hrvatskoj je postojalo 10 859 tvrtki od kojih je 3 637 tvrtki bilo u društvenom vlasništvu, 6 785 u privatnom i ostatak u miješanom. Bez obzira na ove brojke, 97,6% radnika radilo je u društvenim tvrtkama, iako one nisu dominirale brojem. Zbog toga što privatne tvrtke nisu mogle zaposliti više od pet radnika, u tom sektoru je bilo zaposleno samo 1,7% radnika. Njihov doprinos kapitalu i poduzetništvu bio je skroman, ali svejedno su poticali poduzetništvo u ekonomiji. Situacija nije bila tako loša, jer je u Hrvatskoj postojalo određeno privatno poduzetništvo. Društvene tvrtke (3 637), ne uključujući javne državne tvrtke u vlasništvu lokalnih zajednica (98) i miješane tvrtke (153), bile su podložne privatizaciji. Odnosno, 34% hrvatskih kompanija privatiziralo se i one su činile 69% kapitala ekonomije. (Bendeković 2000: 56).

Privatizacija je počela uvođenjem *Zakona o Agenciji Republike Hrvatske za rekonstrukciju i razvoj* te *Zakona o Hrvatskom fondu za razvoj*. Ove dvije organizacije trebale su nadzirati proces privatizacije u Hrvatskoj. Fond je trebao rekonstruirati društvena poduzeća, reprivatizirati državnu imovinu, raspolagati dionicama i novčanim sredstvima kroz prodaju te poticati razvoj tržišnog kapitala, a Agencija je bila tehnička podrška. Sam proces započeo je tek godinu dana kasnije, ali 1990. može se smatrati početkom. (Bendeković 2000). Osnovni ciljevi privatizacije bili su podizanje efektivnosti poduzeća, korištenje prihoda za poslijeratnu obnovu te uvođenje međunarodnih standarda poslovanja.

Za provođenje pretvorbe bio je odgovoran *Hrvatski fond za privatizaciju* (HFP) koji je nastao 1993. spajanjem *Agencije RH za rekonstrukciju i razvoj* te *Hrvatskog fonda za razvoj*.

HFP, osim za pretvorbu, bio je odgovoran za privatizaciju imovine i pravnih osoba u svom portfelju, upravljao je tom imovinom i pravnim osobama u kojima državne institucije imaju dionice i udjele⁴⁴.

Naravno, mora se postaviti pitanje o podrijetlu novca. HFP uopće nije zanimalo odakle je novac, je li „čist“ ili je to novac od kriminala, droge, prevare ili korupcije. Očito ih nije zanimalo u čije će ruke prijeći hrvatska poduzeća. Fond je smatrao da ne mora provjeriti podrijetlo novca jer je to posao policije. *Zakon o sprječavanju pranja novca* donesen je tek 1997. godine kada je proces privatizacije već bio gotov. Postojali su i drugi načini nepoštena privatizacije. Jedan od načina preuzimanja poduzeća je da menadžeri istog poduzeća podignu kredit u banci, kupe tvrtku, a potom otplaćuju kredit novcem poduzeća, a ne vlastitim. Na ovakav način poduzeće još može nastaviti funkcionirati, a radnicima ostaju radna mjesta. Drugi oblik menadžerskih preuzimanja podrazumijeva da na najjeftiniji način (popusti na gotovinu, minimalna potrebna količina dionica...) kupe poduzeće, ilegalno izvlače novac iz njega i vode ga u bankrot. Kada poduzeće prestane funkcionirati, prodaju ga, otplate kredit banci i zadrže višak novca. Jedan od načina je bilo i otkupljivanje dionica od malih dioničara. Radnici su nekad prisilno ustupali dionice direktorima, a oni bi ih kasnije otplatili bonusima. Postojali su i drugi načini, preko Fonda, stečaja⁴⁵...

U Hrvatskoj je postojala i iluzija da će se bolje živjeti, ako se poduzeća prodaju stranim vlasnicima. Postojalo je mišljenje da nemamo dovoljno svog kapitala ni znanja kojim bismo trebali voditi naša poduzeća, pa je jedino rješenje prodati ga strancima. Time bismo dobili sve što nam nedostaje: novac, izlazak na svjetsko tržište i nove tehnologije. Država nije imala novca, pa je prodajom naših najperspektivnijih poduzeća jednokratno zaradila novac. Stranci su ulagali u telekomunikacije, farmaceutsku industriju, hotele, banke. Kao što vidimo, poduzeća kao što su PLIVA, HT, Privredna banka itd. i dalje funkcioniraju te stranci od njih puno zarađuju. Zašto mi to nismo napravili? Možemo sve svaliti na naše neznanje, ali zar stvarno nije bilo nikoga tko bi uvidio važnost takvih kompanija? Početkom 90-ih naše tvrtke nisu se mogle probiti na zasićeno svjetsko tržište. U prodaji poduzeća strancima vidjeli su jedini način probijanja. Međutim, dogodila se obrnuta situacija. Stranci su iskoristili naše tvrtke i njihove veze s bivšim jugoslavenskim tržištem i iskustvo poslovanja s državama u Istočnoj Europi. Naše kompanije zbog nedostatka sredstava nisu mogle ulagati u inovacije, modernizaciju i mehanički razvoj te su spas vidjele u stranim investicijama i stranim

---

⁴⁴ <http://www.sveopoduzetnistvu.com/index.php?main=clanak&id=104> (10.6.2018.).

⁴⁵ <http://www.sveopoduzetnistvu.com/index.php?main=clanak&id=104> (10.6.2018.).

vlasnicima. Nažalost, statistika je pokazala da pola naših poduzeća u stranom vlasništvu ne ulaže pola u inovacije, a ona koja ulažu, ulažu malo.

Ubrzana privatizacija u Hrvatskoj nije mogla dati očekivane rezultate. Nakon komunizma hrvatski državljani nisu imali dovoljno legalnog novca kako bi vlastitim sredstvima kupili poduzeća. To ih je potaklo da upotrijebe maštu i „prljavim“ putem dođu do cilja. Nije bilo ni dovoljno stručnjaka koji bi imali iskustva i znanja da vode dobru politiku privatizacije. Znanstvenici nisu bili spremni na raspad socijalizma, pa nisu imali relevantno znanje. Problem je izazivala i činjenica da Hrvatska, kao nova država, nije imala jasne i čvrste zakone te su se time okoristili pojedinci i skupine. Hrvatska vlada nije htjela shvatiti da nije dovoljno samo uvesti nove zakone koje su nam predložili međunarodne organizacije MMF i Svjetska banka. Trebalo je stvoriti efikasan i nepotkupljiv birokratski aparat. Trebalo je stvoriti novu upravljačku strukturu gospodarstva (obrazovane menadžere) te osigurati okruženje za stvaranje privatnih poduzeća i njihov razvoj u zdravoj tržišnoj konkurenciji. S obzirom na navedene okolnosti, privatizacija nije mogla ni proći drugačije.

e) Hrvatska i EU

Diplomatski odnosi između Republike Hrvatske i Europske unije započeli su 15. siječnja 1992. godine kada je Hrvatska priznata kao neovisna i suverena država. Kao i druge države Srednje i Istočne Europe, Hrvatska je „povratak Europi“ odabrala kao dugoročnu politiku. Međutim, odnosi između Hrvatske i EU stagnirali su do 2000. godine kada je Europska komisija predložila Vijeću da otvori dijalog s Hrvatskom unutar *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* (SAA). Ovo je bio novi oblik stvaranja budućih odnosa između EU i jugoistočne Europe. U dogovor su uključeni ekonomska i politička stabilizacija regije te razvoj dugoročnih dobrih odnosa u politici, ekonomiji i trgovini između država u regiji, ali i s EU. Sve države regije mogu se priključiti, ako ispunjavaju određene političke i ekonomske kriterije. Hrvatska je bila prva država koja se pridružila dogovoru i počela ispunjavati uvjete kako bi se otvorili pregovori. EU komisija sastavila je direktive koje su usuglasile obje strane te je službeno otvorila platformu za pregovore. Raspravljalo se o međusobnoj kooperaciji i političkom dijalogu te o usklađivanju zakona i institucija. Ovaj je dogovor trebao regulirati kretanje dobara, usluga, radne snage i kapitala te suradnji u poduzetništvu. Posebna pažnja posvećena je unutarnjim poslovima i sudstvu. EU se obavezala pružiti Hrvatskoj financijsku i tehničku pomoć za uvođenje promjena (Viznjak, Viznjak 2015: 812, 813).

Prvi korak bio je potpisivanje bilateralnih sporatuma o slobodnoj trgovini, nakon toga je slijedio pristup zajedničkom tržištu te prihvaćanje svih zakonskih i ekonomskih regulacija

zajedničkog tržišta. Posljednji korak je ulazak u monetarnu uniju, što predstavlja kulminaciju kooperacije između EU i država-kandidatkinja. Hrvatska je ispunila sve uvjete, osim ulaska u monetarnu uniju, relativno brzo te je 1. srpnja 2013. godine postala 28. članom Europske unije.

Hrvatska je i prije formalnog ulaska u EU primala strani kapital preko različitih EU fondova zbog manjka financijskih sredstava za razvoj vlastite ekonomije. No, ulaskom u EU otvorili su se novi izvori kapitala (Fond za europski regionalni razvoj, Europski socijalni fond i Strukturni fond). Europska komisija potpisala je ugovor s Hrvatskom o europskim investicijama unutar kojeg je primila 10,423 milijarde EUR (2014–2020) te ih je trebala usmjeriti u rast investicija i povećanje broja radnih mjesta. Hrvatska godišnje prima 2,026 milijarde EUR za razvoj ruralnih područja i poljoprivrede. Za pomorski i ribarski razvoj dostupno je dodatnih 280 milijuna EUR, poticanje zapošljavanja mladih u 2014. i 2015. – 66,177 milijuna EUR. Na Hrvatsku su raspodijeljen dodatna sredstva iz različitih fondova (Europska teritorijalna kooperacija, Strukturni fond, Europski socijalni fond, Fond za regionalni razvoj). Dostupna je i 1,2 milijarde EUR za poticanje razvoja poljoprivrede i ribarstva koja se moraju iskoristiti unutar tri godine. U razdoblju 2007–2013 Hrvatska je iskoristila 22% raspoloživog (Viznjak, Viznjak 2015: 816, 817).

U 2013. godini u proračun EU Hrvatska je uplatila 1,8 milijarde EUR (0,6% BDP), a 2014. – 3,6 milijarde EUR (1,1% BDP). No, zbog slabe prijave i izvlačenja sredstava iz fondova, dio raspoloživih sredstava se gubi. Dok, na primjer, u Poljskoj na implementaciji EU fondova radi 11 000 ljudi, u Hrvatskoj je proces obrazovanja i zapošljavanja jako spor. Znanje engleskog jezika nije potrebno jer su sve prijave na hrvatskom jeziku. Prema podacima Europske komisije, Hrvatska je na posljednjem mjestu država-članica po korištenju strukturnih fondova. Prosječna razina u EU je tri puta više, nego u Hrvatskoj. Rumunjska, jedna od najsiromašnijih država-članica, koristi dva puta više sredstava iz EU fondova dostupnih članovima od Hrvatske. Slabo korištenje dostupnih financijskih sredstava, iako EU potiče korištenje, pokazuje da Hrvatska nije spremna iskoristavati europske fondove (Viznjak, Viznjak 2015: 817, 818).

Trenutačni utjecaj članstva u EU na hrvatski proračun je negativan. Prema podacima hrvatskog Ministarstva financija, cijena ulaska u EU iz godine u godinu raste (2014. – 1,1% BDP, 2015. – 1,2% BDP, 2016. – 1,3% BDP) te se rast događa u vrijeme kada vlada mora smanjiti proračunski deficit i smanjiti rast vanjskog duga. Generalno gledajući, proces pristupa EU je ostavljao proračun država-članica u minusu, ali nakon pristupa, EU se pozitivno odrazila na ekonomije. U slučaju Hrvatske gotovo da nije bilo nikakvog pozitivnog

efekta (Europski fondovi počeli su se koristiti tek 2017. godine), što zbog vlastitih unutarnjih problema, što zbog stanja same Europske unije.

Prema procjeni Svjetske banke, očekuje se pad izvoza turističkih usluga, ali bolje korištenje europskih fondova bi trebalo potaknuti investiranje i eventualno povećati ekonomski rast u budućnosti. Međutim, visoki javni dug čini Hrvatsku podložnom posljedicama kolebanja svjetske ekonomije. Trenutačni spori rast ukazuje na potrebu za strukturnim reformama, pogotovo u ekonomskom i socijalnom sektoru te institucijama. Reforme bi trebale potaknuti produktivnost u privatnom sektoru, povećati kvalitetu života te modernizirati javne službe. Ove promjene bi trebale povećati ekonomsku aktivnost i zaposlenost, što je neophodno za dalje smanjenje siromaštva u zemlji⁴⁶.

6. Zaključak

Na prvi pogled čini se da između ekonomskog razvoja Rusije i Hrvatske ne postoji mnogo sličnosti ili da sličnosti nastaju tek u jednostranačkom režimu. Ako pogledamo pažljivije, primijetiti ćemo da su obje države do 20. stoljeća bile na marginama industrijske revolucije. U Hrvatskoj do izraženije modernizacije, u smislu uvođenja novih tehnologija, nije došlo, jer Austro-Ugarska vlast nije previše obraćala pažnju na hrvatske zemlje, a naš Sabor je morao posvetiti svoje vrijeme političkoj borbi protiv centralizma, germanizacije i mađarizacije. S druge strane, Rusko Carstvo je ogromno, s oštrom klimom. Izgraditi potrebnu infrastrukturu na takvom teritoriju, u takvim uvjetima, zahtijeva velike količine financijskih sredstava, posebno znanje i velik broj ljudskih žrtava. Društveni razlog je isti, obje države nisu imale ekonomski i politički jaku srednju klasu. Može se čak reći da klase uopće nije bilo, jer trgovci i industrijalci nisu bili ideološki ujedinjeni i svjesni svog položaja. Razlozi za kasniju industrijalizaciju različiti su, ali posljedice su slične.

Sovjetski Savez i SFR Jugoslavija bile su multinacionalne, komunističke, federalne⁴⁷ države koje su imale slične nacionalne politike. Nakon II. svjetskog rata Tito je u početku pratio primjer Sovjetskog Saveza: kolektivizacija, velika i srednja poduzeća u državnom vlasništvu, minimalna vanjska trgovina, državni monopol u nekim industrijama i monopol Komunističke partije u politici. Međutim, za razliku od SSSR-a Jugoslavija je bila puno više integrirana u međunarodnu ekonomiju (naslijeđe prijašnjih državnih sustava, ali i strateškog položaja u Europi). Razilaženjem Staljina i Tita, ekonomske politike SSSR-a i Jugoslavije

---

⁴⁶ <http://www.worldbank.org/en/country/croatia/overview#3> (18.07.2018.).

⁴⁷ SFRJ je od 1974. godine konfederalna država – mogućnost izlaska iz države bez odobrenja političkog centra u Beogradu.

također su se razile. Polako su se u jugoslavenskoj ekonomiji pojavili kapitalistički elementi: viša razina sudjelovanja u vanjskoj trgovini, integracija sa svjetskom ekonomijom, sloboda samoupravljanja poduzeća te slobodnije tržište. Jugoslavenska vlada nije odbacila plansku ekonomiju, nego ju je spojila s tržišnom ekonomijom. Između dviju država, Jugoslavija je bila bliža zapadnom kapitalizmu, bez obzira na socijalističke elemente (samoupravljanje, Radničko vijeće...).

SSSR i Jugoslavija praktički su se istovremeno raspale. Dok je raspad SSSR-a prošao relativno mirno, Jugoslavija se raspala nasilno. To je, naravno, utjecalo i na način na koji su Rusija i Hrvatska ušle u proces tranzicije, ali opet postoje određene sličnosti. Obje države su se pridržavale direktiva i savjeta zapadnih organizacija i institucija. MMF i Svjetska banka savjetovale su novonastalim državama da naprave ubranu privatizaciju, jer će rast privatnog vlasništva dovesti do tržišne ekonomije. Ni u jednoj državi nije postojao jaki centar ni organizirana birokracija koji bi mogli osmisliti jasne zakone i stabilne privatizacijske politike. Nestabilnošću su se okoristili bivši menadžeri, direktori i činovnici, u Hrvatskoj i vojni profiteri, koji su uspjeli steći vlasništvo nad ključnim poduzećima i tvrtkama ilegalnim ili poluilegalnim načinom. I Hrvatska i Rusija bile su u teškoj financijskoj situaciji i imale su velik deficit u proračunu. To ih je potaklo da prodaju još više državne imovine. Stihijska i nekontrolirana privatizacija nije vodila stabilnomu ekonomskom razvoju.

Krajem 90-ih, početkom 2000-ih na vlast u Rusiji dolazi Putin. Za vrijeme svoga prvog predsjedničkog mandata osmislio je politiku za izvlačenje države iz duboke ekonomske i političke krize. Očekuje se da će Rusija uskoro ući u deset najvećih ekonomija svijeta. Prema prodacima Svjetske banke, Rusija prema ukupnom iznosu BDP-a zauzima 11. mjesto u svijetu, odmah ispod Kanade⁴⁸. Predsjednik Putin odmah je nakon inauguracije potpisao odredbu koja stavlja novi zadatak pred ruskom vladom: do 2024. godine država mora postati jedna od pet vodećih ekonomija svijeta, s brzinom rasta većom od svjetske.

Hrvatska, nažalost, nije imala jaku vladu koja bi bila spremna poduzeti mjere, reforme i politike koje bi hrvatsku ekonomiju izvukle iz krize. Nedavni događaji vezani uz najveću hrvatsku privatnu kompaniju – Agrokor, samo su istaknuli dubinu krize u državi. Tijekom aktivne ekspanzije u regiji, koncern je do kraja 2016. godine imao dug od 6,42 milijarde USD. U travnju 2017. godine uveden je zakon, u medijima nazvan „Lex Agrokor“, prema kojem tvrtke u stečaju od strateške važnosti za hrvatsku ekonomiju prelaze u državne ruke te, što je još važnije, prema ovom zakonu strani kreditori ne smiju tražiti povrat dugova, nego

---

⁴⁸ <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/gdp-ranking> (18.07.2018.).

moraju podržavati restrukturalizaciju novim kreditima. Kao najveći kreditor Agrokor, Sberbank (1 milijard EUR) morao je braniti svoje interese na međunarodnim sudovima. Međutim, postalo je očito da naznačena uprava Agrokor ne uspijeva riješiti probleme koncerna te da moraju prepustiti upravu investitorima. Nakon restrukturalizacije, najvećim dioničarom Agrokor trebao bi postati Sberbank 39,2%, VTB će dobiti 7,5%, dioničarima će postati hrvatske financijske ustanove, vlasnici dionica i nabavljači⁴⁹. Sberbank je zadovoljan rezultatom ovog procesa, ali ističu da financijsko oporavljanje koncerna tek slijedi. Važno je istaknuti da, prema podacima iz FINE, u Hrvatskoj postoji 10 kompanija koje ispunjavaju uvjete iz „Lex Agrokor“ (zapošljavaju više od 5 000 radnika i imaju dug veći od 7,5 milijardi kuna) te one zajedno zapošljavaju 11,5% radne snage i čine 34,6% BDP-a iz 2015 (Laušić 2017). Ovaj podatak je zabrinjavajuć, ali ne vidimo da vlada pokušava promijeniti situaciju i učiniti našu ekonomiju „zdravijom“. Prema procjenama Europske komisije, Hrvatska ekonomija se lagano oporavlja zahvaljujući rastu domaće potraže i ulaganjima u hotele, zbog čega su u porastu turistički dolasci izvan glavne sezone. No, rast uvoza robe i dalje umanjuje rast hrvatskog BDP-a. Stopa nezaposlenosti u konstantnom je padu: 11,1% 2017. na procijenjenih 8,5% 2019. Komisija predviđa da će usljed pada nezaposlenosti i rasta plaća iseljavanje iz države usporiti. Međutim, hrvatska ekonomija je trenutno ovisna o uspjehu restrukturiranja Agrokor. Uspješno restrukturiranje koncerna može povećati proizvodnju i ulaganja unutar grupe i njenih dobavljača⁵⁰.

Rusija pokazala je da je spremna nositi se s izazovima svjestkog tržišta i međunarodnih političkih okolnosti. Bez obzira na sankcije i svjetske krize koje su potresle ekonomiju, ruska Vlada je uspjela pronaći odgovarajuća rješenja. Možda ne uvijek najbolja rješenja, ali rezultat se vidi: država je sve manje ovisna o izvozu nafte i plina, uvoz prehrambenih proizvoda se smanjio, životni standard građana raste te bi uskoro trebala postati jednom od vodećih svjetskih ekonomija. Hrvatska ima potencijal za razvoj visoke tehnologije (Rimac Automobili) te proširenje turističke ponude na kontinentalni dio države i izvan glavne sezone. No, kako bi se Hrvatska mogla razvijeti, Vlada mora uvesti red u poduzetničkoj sferi: tvrtke u stečaju restrukturirati, prestati spašavati i prihvaćati dugove privatnih tvrtki u stečaju te poboljšati uvjete poslovanja. „Ozdravljenje“ klime u poduzetništvu će olakšati rad i povećati prihode hrvatskih poduzetnika, ali sasvim sigurno će privući i strani kapital.

---

⁴⁹ <https://www.vestifinance.ru/videos/41259> (18.07.2018.).

⁵⁰ <https://strukturnifondovi.hr/2017-rekordna-godina-u-koristenju-eu-fondova/> (23.07.2018.).

7. Literatura

- 1) BACKHOUSE, Roger E., MEDEMA, Steven G. 2009. „Retrospectives On the Definition of Economics“. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 23, Br. 1, 221-233 str.
- 2) BANOVIĆ, Marin. 2017. „Gospodarske veze Hrvatskih zemalja u drugoj polovici XVIII. stoljeća: historiografski prikaz“. *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*. Vol.8 No.8, 117-141 str.
- 3) BARNARD, F. M. 1969. „Introduction“. U *J. G. Herder on Social and Political Culture*. Cambridge: Cambridge University Press. 3-62 str.
- 4) BARNARD, F. M. 2003. *Herder on Nationality, Humanity and History*. Montreal: McGill University Press.
- 5) BARON, Samuel H. 1983. „Entrepreneurs and entrepreneurship in sixteenth/seventeenth century Russia“. U G. Guroff, F. V. Carstensen (ed.) *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*. Princeton: Princeton University Press, 27-58 str.
- 6) BENDEKOVIĆ, Jadranko. 2000. „Privatization in Croatia“. U *Ekonomski pregled*. Vol 51. No. 1-2, 55-90 str.
- 7) BLACK, Cyril. 1983. „Russian and Soviet entrepreneurship in a comparative context“. U G. Guroff, F. V. Carstensen (ed.) *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*. Princeton: Princeton University Press, 3-12 str.
- 8) BLACKWELL, William. 1983. „The Russian entrepreneur in the Tsarist period: an overview“. U G. Guroff, F. V. Carstensen (ed.) *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*. Princeton: Princeton University Press, 12-26 str.
- 9) BORMEL, Victoria E., HUNT, Lynn. 1999. „Introduction“. U *Beyond the Cultural Turn*. Berkeley: University of California Press. 1-32 str.
- 10) BOŽIĆ, I., ČIRKOVIĆ S., EKMEČIĆ, M., DEDIER V. 1972. *Istorija Jugoslavije*. Beograd.
- 11) BRYLINA, Elena Aleksandrovna. 2011. „Russkaja grammatika G. V. Ludol'fa – pervaja naučnaja grammatika russkogo jazyka“. U *Aktualnye voprosy filologii, iskusstvovedenija i kul'turologii*. Novosibirsk. 70-75 str.
- 12) BUDAK, Neven. 1994. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada.
- 13) DURHAM, Vera S. 1976. *In Stalin's Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*. Cambridge University Press.
- 14) European Bank for Reconstruction and Development. 2013. *The Business Environment and Enterprise Performance Survey: The Russian Regions: Results*.
http://ebrd-beeps.com/wp-content/uploads/2013/09/beeps2012fc_rus.pdf (17.07.2018.).

- 15) ESTRIN, Saul. 1991. „Yugoslavia: The Case of Self-Managing Market Socialism“. U *Journal of Economic Perspectives*. Vol.5, No.4. 187-194 str.
- 16) FILIMONOVA, A. I. 2011. *Horvatskie zemli i Voevodina*. U L. V. Kuzmyčeva, E. P. Serapionova *Jugoslavija v XX veke: Očerki političeskoj istorii*. Moskva: Indrik
- 17) GALE, Thomson. 2008. *International Encyclopedia of the Social Sciences*.
<https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/economic-anthropology> (05.07.2018.)
- 18) GEERTZ, Cligord. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books Inc.
- 19) GERSCHENKRON, Alexander. 1962. *Economic Backwardness in Historical Perspective: a Book of Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 20) GERSCHENKRON, Alexander. 1970. *Europe in the Russian Mirror*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 21) GOKHBERG, Leonid, KUZNETSOVA, Tatiana. 2010. *UNICEF Science Report 2010: The Current Status of Science around the World*. UNESCO Publishing
- 22) GREGUREK, Miroslav. 2001. „Stupanj i učinci privatizacije u Hrvatskoj“. U *Ekonomski pregled*. Vol 50, No. 1-2, 155-188 str.
- 23) GURIEV, Sergej. 2004. „Russia's future, Putin's Legacy“, *New York Times*, 25.5. Section A.
- 24) HERŠAK, Emil, MUFTIĆ, Edin. 2016. „O Kseofontu i ekonomiji“. U Kseofont *Ogledi o ekonomiji*. MATE d.o.o. Zagreb, 104-131 str.
- 25) HOUGH, Jerry F. 1969. *The Soviet Perfects: the Local Party Organs in Industrial Decision-making*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- 26) Hrvatski jezični portal. 2006. Znanje i Srce. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (22.07.2018.).
- 27) HUDSON, Kate. 2003. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*. London: Pluto Press.
- 28) JEVONS, William Stanley. 1871. (1965.). *The Theory of Political Economy*. 5th ed. London: Macmillan.
- 29) KASER, Micheal C. 1978. „Russian entrepreneurship“. U P. Mathis, M. M. Postan (eds.) *The Cambridge Economic History of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 416-459 str.
- 30) KASSOW, Samule D., WEST, James L., CLOWES, Edith W. 1991. „Introduction: the problem of the middle in the late Imperial Russian society“. U E. W. Clowes et al. (eds.)

Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia. New York: Princeton University Press, 3-14 str.

- 31) KLJUČEVSKIJ, V.O. LINK 5
- 32) KNIGHT, Frank H. 1933. *The Economic Organization*. Chicago: University of Chicago.
- 33) KRIZMAN, Bogdan. 1971. „Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu“. *Časopis za suvremenu povijest*. Vol.2 No.2. 99-166 str.
- 34) KROEBER, Alfred L., KLUCKHOHN, Clyde. 1952. *Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, Massachusetts: Peabody Museum of American Archeology and Ethnology.
- 35) KSENOFONT. 1899. *Izabrani spisi*. Zagreb. Matica Hrvatska.
- 36) KSENOFONT. 2016. *Ogled o ekonomiji*. MATE d.o.o. Zagreb
- 37) KUKIĆ, Leonard. 2017. „Socialist Growth Revisited: Insights from Yugoslavia“. U *Economic History Working Papers*, No. 268/2017.
- 38) LANGE, Glenn-Marie, WODON, Quentin, CAREY, Kevin. 2018. *The Changing Wealth of Nations*. World Bank Group
- 39) LAUŠIĆ, Frenki. 2017. „Vlada usvojila Lex Agrokor. Novi zakon može se primijeniti na deset tvrtki u Hrvatskoj, u odnosu na prvi nacrt donesene su i neke izmjene“. *Jutarnji list*. 31.03.2017.
<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/vlada-usvojila-lex-agrokor-novi-zakon-moze-se-primijeniti-na-deset-tvrtki-u-hrvatskoj-u-odnosu-na-prvi-nacrt-donesene-su-i-neke-izmjene/5844487/>
- 40) LEDENEVA, Alena. 2009. „Introduction“. A. Ledeneva, M. Kurkchianyan (eds.) *Economic Crime in Russia*. Great Britain: Kluwer Law International, 1-16 str.
- 41) MARSHALL, Alfred. 1890. (1920.). *Principles of Political Economy*. 8th ed. London: Macmillan.
- 42) MARTÍNEK, Aleš. 2010. *Istorija češskoj ekonomiki*.
<http://www.czech.cz/ru/87961-istoriya-cheshskoy-jekonomiki> (05.07.2018.).
- 43) MATHU, Sanker. 2003. *Elighthenment against Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- 44) MCGEE, R Jon, WARMS, Richard. 1996. *Anthropological Theory. An Introductory History*. Houston: Mayfield Publishing Company.
- 45) MEDVJEDEV, Dmitrij. 2009. *Rossija, vperjod!*
<http://kremlin.ru/events/president/news/5413> (17.07.2018.)
- 46) MEDVJEDEV, Dmitrij. 2010.

- <http://kremlin.ru/events/president/news/7450> (17.07.2018.).
- 47) MENDER, Carl. 1871. (1976.). *Principles of Economics*. New York: New York Press.
- 48) MILANOVIĆ, Toni. „Križa 1980-ih u Jugoslaviji i međunarodni pogledi“. U *Rostra*. 85-92 str.
- 49) MILL, John Stuart. 1844. (1967.). „On the Definitions of Political Economy and on the Method of Investigation Proper to It“. U *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. Toronto: University of Toronto Press.
- 50) MILLAR, James R. 1988. „The little deal: Brezhnev's contribution to acquisitive socialism“. U T. L. Thompson and R. Sheldon (eds.) *Soviet Society and Culture: Essays in Honour of Vera S. Durham*. London: Westview Press, 3-19 str.
- 51) MOORE, Jerry P. 1997. *Visions of Culture. An Introduction to Anthropology*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- 52) OWEN, Thomas C. 1983. „Entrepreneurship and the structure of enterprise in Russia, 1800-1880“. U G. Guroff, F. V. Carstensen (ed.) *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*. Princeton: Princeton University Press, 59-83.
- 53) OŽANIĆ, Marijan. 2016. „Pretvorba i privatizacija (3) – Pretvorba i privatizacija u Hrvatskoj“. U *Sve o poduzetništvu*. 8.8.2016.
<http://www.sveopoduzetnistvu.com/index.php?main=clanak&id=104> (10.6.2018.)
- 54) PERIĆ, I. 2000. *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*. Zagreb
- 55) PETRANOVIĆ, B. 1988. *Istorija Jugoslavije 1918.-1988. Knjiga I*. Beograd.
- 56) POGODIN, A. L. 1915. *Slavjanskij mir. Političeskoe i ekonomičeskoe položenie slavjanskih narodov pred vojnoj 1914. goda*. Tipografija T-va Sytina, Moskva.
- 57) PULJIĆ, Ante. 2001. „Pojam ekonomije kroz stoljeća“. *Ekonomski pregled*, 52 (5-6) 545-569
- 58) RADAEV, Vadim. 1997. *Novaja Kultura Biznessa v post-Sovetskoj Rossii*. Torgovaja Palata Rossii, Moskva.
- 59) RADCLIFFE-BROWN, Alfred R. 1952. (1971.). *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen & West.
- 60) RADELIĆ, Zlatko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga.
- 61) RAVLIĆ, Slaven. 2017. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje.
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50722> (05.07.2018.).
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24349> (06.07.2018.)

- 62) REDDAWAY, Peter; GLINSKI, Dmitri. 2001. *The tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism Against Democracy*. Washington D.C.: US Institute of Peace Press.
- 63) RIEBER, Alfred. 1982. *Merchants and Entrepreneurs in Imperial Russia*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- 64) ROBBIND, Lionel C. 1932. (1935.). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmillan.
- 65) ROTH AUG, Rudolf. 1911 (2011). „Atlas des Habsburger-Reiches“, ponovno izdanje *Geographischer Atlas zu Vaterlandskunde an den österreichischen Mittelschulen*. Freytag & Berndt
- 66) RUSSELL, Martin. 2015. *The Russian economy: Will Russia ever catch up?*. European Parliamentary Research Service (EPRS)
- 67) SANGHI, Apurva. 2018. *Modest growth ahead. 39 Russia economic report*. World Bank Group
- 68) SCHOENMAKERS, Hans. 2012. *The Power of Culture: A Short History of Anthropological Theory about Culture and Power*. University of Groningen. Globalisation Studies Groningen.
- 69) SEKULIĆ, Duško; ŠROPER, Željka. 2000. „Formiranje poduzetničke elite u Hrvatskoj“. U *Revija za sociologiju*. Vol XXXI, No 1-2, 1-20 str.
- 70) SEVICE, Robert. 2003. *Russia: Experiment With a People*. London: Macmillan
- 71) SHMULYAR GRÉEN, Oksana. 2009. *Entrepreneurship in Russia: Western ideas in Russian translation*. University of Gothenburg.
- 72) SMITH, Adam. 1776. (1976.). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Oxford: Oxford University Press.
- 73) SMITH, Adam. 1776. (2007.). *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Prijevod Marijan Hanžeković. Ljevak. Zagreb.
- 74) SPENGLER, Josepg J. 1948. „The Problem of Order in Economic Affairs.“ U *Southern Economic Journal*. 15 (Srpanj). 1-29 str.
- 75) STOCKING, Georg W. Jr. 1968. *Race, Culture and Evolution: Essays in the History of Anthropology*. New York: The Free Press.
- 76) STOCKING, Georg W. Jr. 1987. *Victorian Anthropology*. New York: The Free Press.
- 77) Svjetska banka. 2018. <http://www.worldbank.org/en/country/russia/overview#1> (17.07.2018.)
<http://www.worldbank.org/en/country/croatia/overview#3> (18.07.2018.)
<https://datacatalog.worldbank.org/dataset/gdp-ranking> (18.07.2018.)

- 78) TYLOR, Edward B. 1871. *Primitive Culture*.
- 79) VALENTINOV, Nikolai; MAGEE, Randell; GUROFF, Gregory. 1971. „Non-partyspecialist and the coming of the NEP“. U *Russian Review*, Vol. 30(2). 154-163 str.
- 80) VERDERY, Katherine. 1991. „Theorising socialism: a prologue to 'transition'“, *American Ethnologist*, Vol. 18(3), 419-439 str.
- 81) VESELOV, Andrej, AZANOV, Roman. 2017. *Tri goda sankcij: poteri i priobretenija*. TASS. <http://tass.ru/politika/4103932> (17.07.2018.)
- 82) VIZNJAK, Ana, VIZNJAK, Maja. 2015. „The accession of the Republic of Croatia to the EU; the oast, the present, the future“. *Dubrovnik International Economic Meeting*, 2. 806-819 str.
- 83) Istorija.rf <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/kolliektivizatsiia> (06.07.2018.).
- 84) Istorija.rf <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/sobornoie-ulozhieniie> (05.07.2018.).

8. Sažeci

Utjecaj kulture na ekonomiju Ruske Federacije i Republike Hrvatske

U diplomskom radu dana je skica utjecaja kulture na ekonomiju Ruske Federacije i Republike Hrvatske. U vremenskom razdoblju od približno jednog tisućljeća vidimo kako su se društvo i politička situacija mijenjali te kako su utjecali na ekonomske politike i ekonomiju u cjelini. Međutim, utjecaj nije išao samo u jednom smjeru. Ekonomske politike utjecale su na financijski položaj i generalno raspoloženje naroda. Na primjer, šok terapija u 20. stoljeću u Rusiji dovela je do općeg siromaštva i porasta kriminala, liberalna ekonomska politika u Kraljevini Jugoslaviji dovela je do stihijske industrijalizacije koja je produbila jaz među razvijenim i nerazvijenim regijama te nije potakla razvoj drugih gospodarskih grana.

Ključne riječi: *kultura, ekonomija, Rusija, Hrvatska.*

The influence of culture on the economy of the Russian Federation and the Republic of Croatia

The graduate thesis presents a sketch of the influence of culture on the economy of the Russia and Croatia. During the period nearly of a millennium, we see how society and the political situation have changed and how they have impacted on economy policies. However, the influence did not go in just one direction. Economic policies have influenced the financial position or the general mood of the people. For example, shock therapy in Russia in the 1990s has led to general poverty and the rise of crime, the liberal economic policy in the Kingdom of Yugoslavia has led to an unplanned industrialisation that deepened the gap between developed and underdeveloped regions and did not encourage the development of other branches of economy.

Key words: *culture, economy, Russia, Croatia.*

Влияние культуры на экономики Российской Федерации и Республики Хорватии

Дипломная работа представляет собой эскиз влияния культуры на экономики России и Хорватии. В периоде от примерно тысячу лет очевидно, как изменились общество и политическая ситуация, и как они повлияли на экономические политики и экономику в целом. Однако влияние не было только в одном направлении.

Слово «культура» латинского происхождения и в своем прямом значении обозначает: «обработка земли». Древнеримский оратор Марк Туллий Цицерон (106 до н. э. – 43 до н. э.) употребил это слово в переносном значении – культура как культивация человека. С тех пор слово «культура» прошло через многочисленные изменения в способе его понимания и определения. Самое большое количество переданных значений, слово получило в XIX и XX вв. Несмотря на различия во взглядах ученых, основными качествами считаются: культура передается из поколения в поколение; культура как коллективные идеи и ценности. Но наиболее всеобъемлющим антропологическим определением культуры является общепринятый образ жизни людей. Культуру можно определить и с помощью материальных и нематериальных явлений, посредством которых общество осознает себя.

Вторая важная концепция для этой работы – экономика. Слово греческого происхождения и обозначает «домоуправление». Его первым употребил древнегреческий историк и писатель Ксенофонт (430 до н. э. – 356 до н. э.). «Экономика» так же прошла длинный путь от первого употребления. В XVII в. определения концепции были связаны с богатством, но в XIX в. в экономику вошли идея человека как личности и определения сфокусировались на поведение человека. Альфред Маршалл считал, что экономика наука о человеке. В 1976-м г. Пол Самуэльсон предложил следующее определение: «Экономика это наука о том, как люди и общество выбирают, употребляя деньги или нет, использовать скудные производственные ресурсы, которые могут иметь альтернативные применения, производят разные товары и распределяют их для потребления, в настоящее время или в будущем, среды разных людей и групп в обществе. Экономика анализирует затраты и преимущества улучшения схем распределения товаров» (Samuelson, Temin 1976: 3).

Существуют предположения, что Россия была коммерчески и промышленно не развита до конца XIX в. Они не без основания, но делать анализ и не задуматься о посредственных связях не правильно. Начало российского предпринимательства связано с гостями, первой группой профессиональных торговцев в X. в. Они занимались торговлей, обменом с иностранцами и денежными займами. Их взаимные отношения со страной были достаточно интересны. Они платили высокие налоги и у них был административный долг в городах где жили, но в случае экономических или общественных бед они полагались на правительство.

Начало современного капитализма и индустриализации в России связано с раскрепощением, более доступным образованием, выходом на внешние рынки и модернизацией промышленности в 1840-ые гг. В это время появился новый социальный слой –

промышленники. Социальное происхождение новой категории неоднородно и включает в себя крестьян, дворян и торговцев. Важнейшими характеристиками являются социальный динамизм и желание влиять на развитие общества. Но, именно из-за разного происхождения и разнице в видении, какой должна быть промышленность России, открыта к Западу или нет, новая класса не могла себя назвать буржуазией.

Главными характеристиками первых годов после Октябрьской революции являются передача власти в руки народа и большие социальные изменения, а социалистическая экономика и центральное управление – основными элементами служебной политики. Правительство ликвидировало частную собственность, частный капитал и индивидуальное предпринимательство, и принудительно ввела коллективизацию сельского хозяйства (1928–1933). Но, первые шаги к улучшению производства были сделаны в 1960-ые годы. Децентрализация должна была подтолкнуть инновационность. В 1970-ые и 1980-ые гг. правительство стало более толерантно к маленьким частным фирмам. Такие фирмы могли существовать до тех пор, пока прибыль идет одной семье и в ней работают только члены одной семьи. Несмотря на то, что маленькие фирмы были легальными, они часто сотрудничали с черным рынком, но четкую линию отделения между легальным и иллегальным бизнесом очень тяжело. Такую же ситуацию можно проследить и 90-ые годы во время перехода страны со социалистической на экономику свободного рынка и приватизацию. По предложению МВФ и Всемирного банка, российское правительство ввело политику «шок терапия». Быстрое осуществление приватизации и ограничения государственных расходов должны были ускорить переход к рыночной экономике. В последствии государственные предприятия перешли в руку директоров, и число маленьких предприятий выросло. Но, в середине 90-ых годов большинство экономических активов страны были в руках маленькой группы людей. Правительство продавало активы за бесценок, а олигархи взамен давали кредиты, чтобы правительство уменьшило дефицит в бюджете. Таким образом у олигархов появился рычаг давления.

В 200-м г. президент РФ В. В. Путин получил истощенную конфликтами страну. Из-за роста цен на нефть и газ в бюджете постепенно появился избыток, и экономика сделала большой шаг вперед. Финансовые кризисы и введенные санкции замедлили рост, но три года спустя российская экономика восстановилась и продолжает расти и набирать оборот. В ближайшее будущее ожидается, что Россия займёт место между пятью самыми быстро развивающимися экономик мира.

Хорватские земли с 1102 г. по 1918 г. была в персональных униях – сначала с Венгрией, а с 1527 года и с Австрией. Императоры Габсбургской Монархии пытались распространить немецкий язык и культуру на территории всей страны и провести централизацию страны. В таких условиях хорватские политики и интеллигенция культурными и политическими способами боролись против германизации, а в составе Австро-Венгрии и против мадьяризации. Однако Хорватия была не только в политической зависимости, но и в

экономической, например, главные финансовые учреждения были под венгерским управлением... Индустриализация в Хорватии начинается в XIX в. благодаря удобному географическому положению (Север – Юг), судоходным рекам (Дунай и Сава) и строительству инфраструктуры для экспорта зерна Монархии. Но, Хорватия все-таки в начале XX в. являлась наименее развитой страной Австро-Венгрии.

С 1918 г Хорватия стала частью новой страны – Королевство сербов, хорватов и словенцев (1918–1929, Королевство Югославия 1929–1941). Правительство, в условиях политического беспокойства и последствий Первой мировой войны, должно было связать в единое целое страны с разными степенями экономического развития. Главной проблемой страны является технически неразвитое сельское хозяйство. Необразованные крестьяне не могли получить землю, а неразвитая индустрия не могла нанять всех желающих и не могла предоставить новые технологии. У правительства не было ни плана проведения индустриализации страны, индустрия развивалась только благодаря таможенной защиты. Нечеткое законодательство ухудшало ситуацию.

Экономическая политика Югославии после Второй мировой войны следовала примеру СССР, но после 1953 г. она изменилась. Со временем югославянская экономика получила свою характерную версию социалистической экономики. Остановлена коллективизация сельского хозяйства, у предприятий появилась ограничения автономия и рабочие могли решать определенные вопросы о судьбе предприятия, страна была более открыта к внешней торговле. Но, политический и экономический кризис в 1980. году привели к дестабилизации страны. Исполненные реформы не решали экономическую ситуацию и это усилило политические несогласия, что в итоге привело к насильственной дезинтеграции страны.

В Хорватии в 90-ые годы начался процесс перехода со социалистической системы на капиталистическую, и правительство поступило по советам МВФ и Всемирного банка ввело «шок терапию». Процессом приватизации, хорватские государственные предприятия стали частной собственностью, но никто не проверял кто и как покупает. Предприятия продавали иностранным инвеститорам, а они не вкладывали деньги в развитие инфраструктуры Хорватии. Ускоренная приватизация не дала желаемого результата и последствия Хорватия ощущает по сегодняшний день: экономика Хорватии стала зависимой от иностранного капитала и импорта продуктов.

Одним от важнейших политических и экономических решений хорватского правительства в XXI в. является вступление в Европейский союз. Процесс вступления требовал от Хорватии законодательных и инфраструктурных изменений. Они отставили негативный результат на бюджете страны, несмотря на финансовую поддержку ЕС, и вступление в 2013-м г. не изменило ситуацию. Экономический кризис и неправильное использование возможностей и доступных финансовых средств членам сыграло в этом роль. Но, в 2017-м году заметно - улучшение и ЕС больше не является убытком стране. Темпы роста могут увеличиться, если

правительство проведет серьезные экономические, законодательные и политические реформы.

Ключевые слова: *культура, экономика, Россия, Хорватия.*